๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ขุทฺทกนิกาเย

เนตฺติปฺปกรณ-ฏีกา

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา

สํวณฺณนารมฺภ (ที. นิ. ฏี. ๑.คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา; ม. นิ. ฏี. ๑.๑ คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑ คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา) รตนตฺตยวนฺทนา สํวณฺณตพฺพสฺส ธมฺมสฺส ปภวนิสฺสยวิสุทฺธิปฏิเวทนตฺถํ, ตํ ปน ธมฺมสํวณฺณนาสุ วิญฺญูนํ พหุมานุปฺปาทนตฺถํ, ตํ สมฺมเทว เตสํ อุคฺคหณธารณาทิกฺกมลทฺธพฺพาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สพฺพหิตสุขนิปฺผาทนตฺถํ๚ อถ วา มงฺคลภาวโต, สพฺพกิริยาสุ ปุพฺพกิจฺจภาวโต, ปณฺฑิเตหิ สมฺมาจริตภาวโต, อายตึ ปเรสํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชนโต จ สํวณฺณนายํ รตนตฺตยปณามกิริยา๚ อถ วา รตนตฺตยปณามกรณํ ปูชนียปูชาปุญฺญวิเสสนิพฺพตฺตนตฺถํ, ตํ อตฺตโน ยถาลทฺธสมฺปตฺตินิมิตฺตสฺส กมฺมสฺส พลานุปฺปทานตฺถํ, อนฺตรา จ ตสฺส อสงฺโกจนตฺถํ, ตทุภยํ อนนฺตราเยน อฏฺฐกถาย ปริสมาปนตฺถํ๚ อิทเมว จ ปโยชนํ อาจริเยน อิธาธิเปฺปตํ๚ ตถา หิ วกฺขติ ''วนฺทนาชนิตํ...เป. ... ตสฺส เตชสา''ติ๚ วตฺถุตฺตยปูชา หิ นิรติสยปุญฺญเกฺขตฺตสมฺพุทฺธิยา อปริเมยฺยปฺปภาโว ปุญฺญาติสโยติ พหุวิธนฺตราเยปิ โลกสนฺนิวาเส อนฺตรายนิพนฺธนสกลสํกิเลสวิทฺธํสนาย ปโหติ, ภยาทิอุปทฺทวญฺจ นิวาเรติ๚ ยถาห –

''ปูชารเห ปูชยโต, พุเทฺธ ยทิ ว สาวเก''ติ๚ (ธ. ป. ๑๙๕; อป. เถร ๑.๑๐.๑) จ,

ตถา –

''เย, ภิกฺขเว, พุเทฺธ ปสนฺนา, อเคฺค เต ปสนฺนา, อเคฺค โข ปน ปสนฺนานํ อโคฺค วิปาโก โหตี''ติ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) จ,

ตถา –

'''พุโทฺธ'ติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ;
วรเมว หิ สา ปีติ, กสิเณนปิ ชมฺพุทีปสฺส;
'''ธโมฺม'ติ...เป.... 'สโงฺฆ'ติ...เป.... ทีปสฺสา''ติ๚ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖; อิติวุ. อฏฺฐ ๙๐; ที. นิ. ฏี. ๑.คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา; ม. นิ. ฏี. ๑.๑; อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๓๔) จ,

ตถา –

''ยสฺมึ, มหานาม, สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทส...เป.... น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหตี''ติ (อ. นิ. ๖.๑๐; ๑๑.๑๑) จ,

ตถา –

''อรเญฺญ รุกฺขมูเล วา...เป....;

ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา, โลมหํโส น เหสฺสตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๔๙) จ;

ตตฺถ ยสฺส รตนตฺตยสฺส วนฺทนํ กตฺตุกาโม, ตสฺส คุณาติสยโยคสนฺทสฺสนตฺถํ **“มหากา รุณิก”**นฺติอาทินา คาถาตฺตยมาหฯ คุณาติสยโยเคน หิ วนฺทนารหภาโว, วนฺทนารเห จ กตา วนฺทนา ยถาธิเปฺปตปฺปโยชนํ สาเธตีติฯ ตตฺถ ยสฺสา สํวณฺณนํ กตฺตุกาโม, สา เนตฺติ วิเสสโต ยถานุโลมสาสนสนฺนิสฺสยา, ตสฺส จ วิจิตฺตาการปฺปวตฺติวิภาวินีฯ ตถา หิ สุตฺตนฺตเทสนา น วินยเทสนา วิย กรุณาปฺปธานา, นาปิ อภิธมฺมเทสนา วิย ปญฺญาปฺปธานา, อถ โข กรุณา ปญฺญาปฺปธานาติ ตทุภยปฺปธานเทสนาวิเสสวิภาวนํ ตาว สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โถมนํ กาตุํ ตมฺมูลกตฺตา เสสรตนานํ **“มหาการุณิกํ นาถ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ กิรตีติ (ที. นิ. ฏี. ๑.คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา; ม. นิ. ฏี. ๑.๑; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑; อ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑) **กรุณา,** ปรทุกฺขํ วิกฺขิปติ อปเนตีติ อโตฺถฯ อถ วา กิณาตีติ **กรุณา,** ปรทุเกฺข สติ การุณิกํ หึสติ วิพาธตีติ อโตฺถ ฯ กมฺปนํ กโรตีติ วา **กรุณา,** ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ หทยเขทํ กโรตีติ อโตฺถฯ กมิติ วา สุขํ, ตํ รุนฺธตีติ **กรุณา**ฯ เอสา หิ ปรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณา, อตฺตสุขนิรเปกฺขตาย การุณิกานํ สุขํ รุนฺธติ วิพนฺธตีติ อโตฺถฯ กิริยติ ทุกฺขิเตสุ ปสาริยตีติ วา **กรุณา,** กรุณาย นิยุโตฺตติ **การุณิโก** ยถา ‘‘โทวาริโก’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๗)ฯ ยถา หิ ทฺวารฎฺฐานโต อญฺญตฺถ วตฺตมาโนปิ ทฺวารปฏิพทฺธชีวิโก ปุริโส ทฺวารานติวตฺตวุตฺติตาย ทฺวาเร นิยุโตฺตติ ‘‘โทวาริโก’’ติ วุจฺจติ, เอวํ ภควา เมตฺตาทิวเสน กรุณาวิหารโต อญฺญตฺถ วตฺตมาโนปิ กรุณานติวตฺตวุตฺติตาย กรุณาย นิยุโตฺตติ ‘‘การุณิโก’’ติ วุจฺจติฯ มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย หิ ยาว มหาปรินิพฺพานา โลกหิตตฺถเมว โลกนาถา ติฎฺฐนฺตีติฯ มหโนฺต การุณิโกติ **มหากา รุณิโก**ฯ สติปิ ภควโต ตทญฺญคุณานมฺปิ วเสน มหนฺตภาเว การุณิกสทฺทสนฺนิธาเนน วุตฺตตฺตา กรุณาวเสเนวตฺถ มหนฺตภาโว เวทิตโพฺพ ยถา ‘‘มหาเวยฺยากรโณ’’ติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘มหาการุณิโก’’ติ อิมินา ปเทน ปุคฺคลาธิฎฺฐาเนน สตฺถุ มหากรุณา วุตฺตา โหติฯ

อปโร นโย – อตฺถสาธนโต กรุณํ กรุณายนํ กรุณาสมฺปวตฺตนํ อรหตีติ **การุณิโก** ฯ ภควโต หิ สพฺพญฺญุตาย อนวเสสโต สตฺตานํ หิตํ, หิตุปายญฺจ ชานโต, ตตฺถ จ อกิลาสุโน หิเตสิตา สตฺถิกา, น ตถา อเญฺญสนฺติฯ อถ วา กรุณา กรุณายนํ สีลํ ปกติ สภาโว เอตสฺสาติ **การุณิโก**ฯ ภควา หิ ปถวีผสฺสาทโย วิย กกฺขฬผุสนาทิสภาวา กรุณาสภาโว สภาวภูตกรุโณติ อโตฺถฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ อถ วา มหาวิสยตาย, มหานุภาวตาย, มหปฺผลตาย จ มหตี กรุณาติ **มหากรุณา**ฯ ภควโต หิ กรุณา นิรวเสเสสุ สเตฺตสุ ปวตฺตติ, ปวตฺตมานา จ อนญฺญสาธารณา ปวตฺตติ, ทิฎฺฐธมฺมิกาทิเภทญฺจ มหนฺตเมว สตฺตานํ หิตสุขํ เอกนฺตโต นิปฺผาเทติ, มหากรุณาย นิยุโตฺตติ **มหาการุณิโก,** ตํ มหาการุณิกํฯ เสสํ สพฺพํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ สุมาคธาทิปทานํ วิย เจตฺถ สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

นาถตีติ **นาโถ,** เวเนยฺยานํ หิตสุขํ อาสีสติ ปเตฺถตีติ อโตฺถ, เมตฺตายนวเสน เจตฺถ หิตสุขาสีสนํ เวทิตพฺพํ, น กรุณายนวเสน ปฐมปเทน วุตฺตตฺตาฯ อถ วา นาถติ เวเนยฺยคตํ กิเลสพฺยสนํ อุปตาเปตีติ **นาโถ,** นาถตีติ วา **นาโถ,** ยาจตีติ อโตฺถฯ ภควา หิ ‘‘สาธุ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กาเลน กาลํ อตฺตสมฺปตฺติํ ปจฺจเวกฺขิตา’’ติอาทินา (อ. นิ. ๘.๗, ๘) สตฺตานํ ตํ ตํ หิตปฺปฏิปตฺติํ ยาจิตฺวาปิ มหากรุณาย สมุสฺสาหิโต เต ตตฺถ นิโยเชติฯ ปรเมน วา จิตฺติสฺสริเยน สมนฺนาคโต, สพฺพสเตฺต วา สีลาทิคุเณหิ อีสติ อภิภวตีติ ปรมิสฺสโร ภควา **“นาโถ”**ติ วุจฺจติ, ตํ นาถํฯ

ญาตพฺพนฺติ **เญยฺยํ,** อตีตาทิเภทภินฺนํ สพฺพํ สงฺขตํ, อสงฺขตญฺจฯ สงฺครณเฎฺฐน **สาค โร,** ปติตปติตานํ อตฺตโน ปุถุลคมฺภีรภาเวหิ สํสีทนํ นิมุชฺชนํ กโรตีติ อโตฺถฯ **สํ**-สทฺทสฺส

เจตฺถ ‘‘สาภาโว, สาราโค’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๓๘๙, ๓๙๑) วิย นิรุตฺตินเยน ทฏฺฐพฺพฯ **สงฺค รณเฏฺฐนา**ติ วา สงฺครกรณเฏฺฐน, ฐิตธมฺมตาย ‘‘อยํ เม มริยาทา, อิมํ เวลํ นาติกฺกมามี’’ติ โลเกน สงฺครํ สเงฺกตํ กโรโนฺต วิย โหตีติ อโตฺถฯ สงฺครณํ วา สมนฺตโต คลนํ สนฺทนํ อุทเกน กโรตีติ **สาคโร**ฯ กปฺปวุฏฺฐานกาเล หิ มหาสมุโทฺท อิโต จิโต จ ปคฺฆริตฺวา สกลํ โลกธาตุํ เอ โกฆํ กโรตีติฯ โลกิยา ปน วทนฺติ ‘‘สาครสฺส รโญฺญ ปุเตฺตหิ สาคเรหิ นิพฺพตฺติโต ขโตติ **สาคโร,** ปุรตฺถิโม สมุทฺทปฺปเทโส, ตํสมฺพนฺธตาย รุฬฺหิวเสน สโพฺพปิ สมุโทฺท ตถา โวหรีย ตี’’ติฯ สาครสทิสตฺตา **สาคโร,** เญยฺยเมว สาคโรติ **เญยฺยสาคโร**ฯ สทิสตา เจตฺถ ปุถุล ทุตฺตรคมฺภีรานาทิกาลิกตาหิ เวทิตพฺพา, นิหีนํ เจตโมปมฺมํฯ ตถา หิ เญยฺยเสฺสว สาติสยา ปุ ถุลตา อปริมาณโลกธาตุพฺยาปนโต, สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสว ตรณียตาย ทุตฺตรตา, คมฺภีร ตา, อาทิโกฏิรหิตา จ ปวตฺติ, น อิตรสฺส ปริจฺฉินฺนเทสตฺตา พาหิรกวีตราเคหิปิ อิตฺตเรน ขเณน อติกฺกมิตพฺพตฺตา, ปริมิตคมฺภีรตฺตา, ปริมิตกาลตฺตา จฯ เญยฺยสาครสฺส ปารํ ปริยนฺตํ คโตติ **เญยฺยสาครปารคู,** ตํ เญยฺยสาครปารคุํฯ

คมนเญฺจตฺถ ญาณคมนเมว, น อิตรํ เญยฺยคฺคหณโต, ตํ ปน ญาณํ ทุวิธํ สมฺมสนปฏิเวธ เภทโต, ตถา เหตุผลเภทโตฯ ตตฺถ ‘‘กิจฺฉํ วตายํ โลโก อาปโนฺน’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๕๗; สํ. นิ. ๒.๔, ๑๐; เปฏโก. ๒๓) กรุณายนวเสเนว อภินิวิสิตฺวา อเนกาการโวกาเร สงฺขาเร สมฺม สนฺตํ ภควโต **สมฺมสนญาณํ** ฉตฺตึสโกฏิสตสหสฺสมุเขน เญยฺยสาครํ อโชฺฌคาเหตฺวา ตสฺส ปารํ ปริยนฺตํ อคมาสิ, ยํ ‘‘มหาวชิรญาณ’’นฺติ วุจฺจติฯ **ปฏิเวธญาณํ** ปน สพฺพญฺญุตญฺญาณ ปทฏฺฐานํ อาสวกฺขยญาณํ, อาสวกฺขยญาณปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ยํ ‘‘มหา โพธี’’ติ วุจฺจติฯ ปารคมนญฺจ ตสฺส กิจฺจสิทฺธิยา, สมตฺถตาย จ เวทิตพฺพํฯ ตถา ยถาวุตฺตํ สมฺมสนญาณํ **เหตุ,** อิตรํ **ผลํ**ฯ สห สมฺมสนญาเณน วา อาสวกฺขยญาณํ **เหตุ,** สพฺพญฺญุตญฺ ญาณํ **ผลํ** ตทานิสํสภาวโตติ เวทิตพฺพํฯ

วเนฺทติ นมามิ, อภิตฺถวามิ วาฯ สณฺหเฏฺฐน **นิปุณา,** อนุปจิตญาณสมฺภารานํ อคาธ เฏฺฐน **คมฺภีรา,** เอกตฺตาทิเภทโต นนฺทิยาวฏฺฏาทิวิภาคโต จ **วิจิตฺรา** วิสิฏฺฐา นานาวิธา นยา เอติสฺสาติ **นิปุณคมฺภีรวิจิตฺรนยา,** นิปุณคมฺภีรวิจิตฺรนยา เทสนา อสฺสาติ **นิปุณคมฺภีรวิ จิตฺรนยเทสโน,** ตํ นิปุณ…เป.… เทสนํฯ นยตีติ วา **นโย,** ปาฬิคติ, สา จ วุตฺตนเยน อตฺถโต **นิปุณา,** อตฺถโต พฺยญฺชนโต จ **คมฺภีรา,** สเงฺขปวิตฺถารานุโลมาทิปฺปวตฺติยา นานาวิธตาย **วิ จิตฺรา**ฯ ตถา หิ ปญฺญตฺติอนุปญฺญตฺติอาทิวเสน, สํกิเลสภาคิยาทิโลกิยาทิตทุภยโวมิสฺสตา ทิวเสน, กุสลาทิขนฺธาทิสงฺคหาทิสมยวิมุตฺตาทิฐปนาทิกุสลมูลาทิติกปฏฺฐานาทิวเสน จ อเนกวิธา ปาฬิคตีติฯ

ตตฺถ (ที. นิ. ฏี. ๑.คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา) ทฺวีหากาเรหิ ภควโต โถมนา เวทิตพฺพา อตฺตหิตสมฺปตฺติโต, ปรหิตปฺปฏิปตฺติโต จฯ เตสุ อตฺตหิตสมฺปตฺติ อนาวรณญาณาธิคมโต, สวาสนานํ สเพฺพสํ กิเลสานํ อจฺจนฺตปฺปหานโต จ เวทิตพฺพา, ปรหิตปฺปฏิปตฺติ ลาภสกฺการา ทินิรเปกฺขจิตฺตสฺส สพฺพทุกฺขนิยฺยานิกธมฺมเทสนโต, ปฏิวิรุเทฺธสุปิ นิจฺจํ หิตชฺฌาสยญาณ ปริปากกาลาคมนโต จ เวทิตพฺพาฯ สา ปเนตฺถ ปโยคโต, อาสยโต จ ทุวิธา, ปรหิตปฺปฏิปตฺ ติ, ยถาวุตฺตเภทา ทุวิธา จ อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปกาสิตา โหติฯ กถํ? ‘‘มหาการุณิก’’นฺติ อิมินา อาสยโต , ‘‘นิปุณ…เป.… เทสน’’นฺติ อิมินา ปโยคโต, ‘‘นาถ’’นฺติ อิมินา ปน อุภยถาปิ ภคว โต ปรหิตปฺปฏิปตฺติ ปกาสิตา กรุณากิจฺจทีปนโต, ‘‘เญยฺยสาครปารคุ’’นฺติ อิมินา สาติสยํ อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปรมุกฺกํสคตญาณกิจฺจทีปนโตฯ

อถ วา ตีหากาเรหิ ภควโต โถมนา เวทิตพฺพา เหตุโต, ผลโต, อุปการโต จฯ ตตฺถ **เหตุ** มหากรุณา, สา ปน ปฐมปเทน สรูเปเนว ทสฺสิตาฯ **ผลํ** จตุพฺพิธํ ญาณสมฺปทา ปหานสมฺปทา อานุภาวสมฺปทา รูปกายสมฺปทา จาติฯ ตาสุ ปธานภูตา **ญาณปหาน**สมฺปทา ''เญยฺยสาครปารคุ''นฺติ อิมินา ปเทน ปกาสิตาฯ ปธาเน หิ ทสฺสิเต อวินาภาวโต อิตรมฺปิ ทฺวยํ ทสฺสิตเมว โหติฯ น หิ พุทฺธานํ อานุภาวรูปกายสมฺปตฺตีหิ วินา กทาจิปิ ธมฺมกายสิรี วตฺตตีติฯ **อุปกาโร อนนฺตรํ** อพาหิรํ กตฺวา ติวิธยานมุเขน วิมุตฺติธมฺมเทสนา, สา ''นาถํ, นิปุณ...เป. ... เทสน''นฺติ ปททฺวเยน ปกาสิตาติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ (ที. นิ. ฏี. ๑.คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา) ''มหาการุณิก''นฺติ เอเตน สมฺมาสมฺโพธิยา มูลํ ทเสฺสติฯ มหากรุณาสโญฺจทิตมานโส หิ ภควา สํสารปงฺกโต สตฺตานํ สมุทฺธรณตฺถํ กตาภินีหาโร อนุปุเพฺพน ปารมิโย ปูเรตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อธิคโตติ กรุณา สมฺมาสมฺโพธิยา มูลํฯ ''เญยฺยสาครปารคุ''นฺติ เอเตน ปุพฺพภาคปฺปฏิปตฺติยา สทฺธึ สมฺมาสมฺโพธึ ทเสฺสติฯ อนาวรณญาณปทฏฺฐานญฺหิ มคฺคญาณํ, มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ อนาวรณญาณํ ''สมฺมาสมฺโพธี''ติ วุจฺจติฯ วุตฺตปฺปเภทํ ปน สมฺมสนญาณํ สห ปญฺญาปารมิยา ตสฺสา ปุพฺพภาคปฏิปทาฯ ตสฺสา หิ อานุภาเวน ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนกามสุขลฺลิกตฺตกิลมถานุโยคสสฺสตุเจฺฉทาทิอนฺตทฺวยวิรหิตา อุกฺกํสปารมิปฺปตฺตา มชฺฌิมา ปฏิปทา ภาวนาปาริปูรึ คตาฯ ''นาถ''นฺติ อิมินา สมฺมาสมฺโพธิยา ผลํ ทเสฺสติ โลกตฺตยนายกภาวทีปนโตฯ ตถา หิ สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา, สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุปการิตาย อปริมิตนิรุปมภาวคุณวิเสสสมงฺคิตาย จ สพฺพสตฺตุตฺตโม ภควา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อนุตฺตรคารวฏฺฐานภูตตาย จ ''นาโถ''ติ วุจฺจตีติฯ ''นิปุณ...เป.... เทสน''นฺติ อิมินา สมฺมาสมฺโพธิยา ปโยชนํ ทเสฺสติฯ สํสารมโหฆโต สตฺตสนฺตารณตฺถญฺหิ ภควตา สมฺมาสมฺโพธิ อภิปตฺถิตา, ตญฺจ สตฺตสนฺตารณํ ยถาวุตฺตเทสนาสมฺปตฺติยา สมิชฺฌติ ตทวินาภาวโตฯ อิมินา ภควโต สาติสยา ปรหิตปฺปฏิปตฺติ ทสฺสิตา, อิตเรหิ อตฺตหิตสมฺปตฺตีติ ตทุภเยน อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทีสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ ภควโต จตุตฺถปุคฺคลภาวํ ทีเปติ, เตน จ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวํ, อุตฺตมวนฺทนียภาวํ, อตฺตโน จ วนฺทนกิริยาย เขตฺตงฺคตภาวํ ทีเปติฯ

เอตฺถ จ ยถา ''มหาการุณิก''นฺติ อิมินา ปเทน ภควโต มหากรุณา ทสฺสิตา, เอวํ ''เญยฺยสาครปารคุ''นฺติ เอเตน มหาปญฺญา ทสฺสิตาฯ เตสุ **กรุณา**คฺคหเณน โลกิเยสุ มหคฺคตภาวปฺปตฺตาสาธารณคุณทีปนโต ภควโต สพฺพโลกิยคุณสมฺปตฺติ ทสฺสิตา โหติ, **ปญฺญา**คฺคหเณน สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานมคฺคญาณทีปนโต สพฺพโลกุตฺตรคุณสมฺปตฺติฯ ตทุภยคฺคหณสิโทฺธ **เอว** จโตฺถ นาถสเทฺทน ปกาสียติฯ กรุณาวจเนน อุปคมนํ นิรุปกฺกิเลสํ ทเสฺสติ, ปญฺญาวจเนน อปคมนํฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน โลกสมญฺญานุรูปํ ภควโต ปวตฺตึ ทเสฺสติ โลกโวหารวิสยตฺตา กรุณาย, ปญฺญาคฺคหเณน สมญฺญาย อนติธาวนํฯ สภาวานวโพเธน หิ ธมฺมานํ สมญฺญํ อติธาวิตฺวา สตฺตาทิสมฺมสนํ โหตีติฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน มหากรุณาสมาปตฺติวิหารํ ทเสฺสติ, ปญฺญาคฺคหเณน ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณํ, จตุสจฺจญาณํ, จตุปฏิสมฺภิทาญาณํ, จตุเวสารชฺชญาณํฯ กรุณาคฺคหเณน มหากรุณาสมาปตฺติญาณสฺส คหิตตฺตา เสสาสาธารณญาณานิ, ฉ อภิญฺญา, อฏฺฐสุ ปริสาสุ (ม. นิ. ๑.๑๕๑, ๑๗๘) อกมฺปนญาณานิ, ทส พลานิ, จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, โสฬส ญาณจริยา, อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา (มหานิ. ๖๙, ๑๕๖; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕; ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๕; วิภ. มูลฏี. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา; ที. นิ. ฏี. ๓.๑๔๑), จตุจตฺตาลีส ญาณวตฺถูนิ

สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนีติ (สํ. นิ. ๒.๓๔) เอวมาทีนํ อเนเกสํ ปญฺญาปฺปเภทานํ วเสน ญาณจารํ ทเสฺสติฯ

ตถา กรุณาคฺคหเณน จรณสมฺปตฺติ, ปญฺญาคฺคหเณน วิชฺชาสมฺปตฺติฯ กรุณาคฺคหเณน สตฺตาธิปติตา, ปญฺญาคฺคหเณน ธมฺมาธิปติตาฯ กรุณาคฺคหเณน โลกนาถภาโว, ปญฺญาคฺคหเณน อตฺตนาถภาโวฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน ปุพฺพการิภาโว, ปญฺญาคฺคหเณน กตญฺญุตาฯ กรุณาคฺคหเณน อปรนฺตปตา, ปญฺญาคฺคหเณน อนตฺตนฺตปตาฯ กรุณาคฺคหเณน วา พุทฺธกรธมฺมสิทฺธิ, ปญฺญาคฺคหเณน พุทฺธภาวสิทฺธิฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน ปเรสํ ตารณํ, ปญฺญาคฺคหเณน สยํ ตารณํฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน สพฺพสเตฺตสุ อนุคฺคหจิตฺตตา, ปญฺญาคฺคหเณน สพฺพธเมฺมสุ วิรตฺตจิตฺตตา ทสฺสิตา โหติฯ สเพฺพสญฺจ พุทฺธคุณานํ กรุณา อาทิ ตํนิทานภาวโต, ปญฺญา ปริโยสานํ ตโต อุตฺตริ กรณียาภาวโต, อิติ อาทิปริโยสานทสฺสเนน สเพฺพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติฯ ตถา กรุณาวจเนน สีลกฺขนฺธปุพฺพงฺคโม สมาธิกฺขโนฺธ ทสฺสิโต โหติฯ กรุณานิทานญฺหิ สีลํ ตโต ปาณาติปาตาทิวิรติปฺปวตฺติโต, สา จ ฌานตฺตยสมฺปโยคินีติฯ ปญฺญาวจเนน ปญฺญากฺขโนฺธฯ สีลญฺจ สพฺพพุทฺธคุณานํ อาทิ, สมาธิ มเชฺฌ, ปญฺญา ปริโยสานนฺติ เอวมฺปิ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณา สเพฺพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติ นยโต ทสฺสิตตฺตาฯ เอโส เอว หิ นิรวเสสโต พุทฺธคุณานํ ทสฺสนุปาโย, ยทิทํ นยคฺคาหณํ, อญฺญถา โก นาม สมโตฺถ ภควโต คุเณ อนุปทํ นิรวเสสโต ทเสฺสตุํฯ เตเนวาห –

> ‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ, กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
> ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร, วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๓๐๔; ๓.๑๔๑; ม. นิ. อฎฺฐ. ๓.๔๒๕; อุทา. อฎฺฐ. ๕๓; อป. อฎฺฐ. ๒.๗.๒๐; พุ. วํ. อฎฺฐ. ๔.๔; จริยา. อฎฺฐ. นิทานกถา, ปกิณฺณกกถา; ที. นิ. ฎี. ๑.คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา; ม. นิ. ฎี. ๑.๑; สํ. นิ. ฎี. ๑.๑.๑; อ. นิ. ฎี. ๑.๑.๑; วชิร. ฎี. คนฺถารมฺภกถา; สารตฺถ. ฎี. ๑.คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา);

เตเนว จ อายสฺมตา สาริปุตฺตเตฺถเรนาปิ พุทฺธคุณปริเจฺฉทนํ ปติ อนุยุเตฺตน ‘‘โน เหตํ, ภเนฺต’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๕) ปฎิกฺขิปิตฺวา ‘‘อปิจ เม, ภเนฺต, ธมฺมนฺวโย วิทิโต’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๖) วุตฺตํฯ

เอวํ สเงฺขเปน สกลสพฺพญฺญุคุเณหิ ภควนฺตํ อภิตฺถวิตฺวา อิทานิ สทฺธมฺมํ โถเมตุํ **‘‘วิชฺชาจรณสมฺปนฺนา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ วิชฺชาจรณสมฺปนฺนา หุตฺวาติ วจนเสโสฯ วินฺทิยํ ธมฺมานํ สลกฺขณํ, สามญฺญลกฺขณญฺจ วินฺทตีติ **วิชฺชา,** โลภกฺขนฺธาทีนิ วา วิชฺฌนเฎฺฐน **วิชฺชา,** จตุนฺนํ วา อริยสจฺจานํ วิทิตกรณเฎฺฐน **วิชฺชา**ติ เอวํ ตาเวตฺถ วจนตฺถโต วิชฺชา เวทิตพฺพาฯ ปเภทโต ปน ติโสฺสปิ วิชฺชา **วิชฺชา ภยเภรวสุเตฺต** อาคตนิยาเมเนว, อฎฺฐปิ วิชฺชา **วิชฺชา อมฺพฎฺฐสุตฺตาทีสุ** (ที. นิ. ๑.๒๗๘ อาทโย) อาคตนิยาเมเนวฯ จรนฺติ เตหีติ **จรณานิ,** สีลสํวราทโย ปญฺจทส ธมฺมา, อิติ อิมาหิ วิชฺชาหิ, อิเมหิ จ จรเณหิ สมฺปนฺนา สมฺปนฺนาคตาติ **วิชฺชาจรณสมฺปนฺนา**ฯ

เยนาติ เยน ธเมฺมน กรณภูเตน, เหตุภูเตน จฯ ตตฺถ มคฺคธมฺมสฺส กรณโตฺถ เวทิตโพฺพ นิยฺยานกิริยาสาธกตมภาวโต, นิพฺพานธมฺมสฺส เหตฺวโตฺถ อารมฺมณปจฺจยภาวโตฯ ปจฺจยโตฺถ หิ อยํ เหตฺวโตฺถฯ ปริยตฺติธมฺมสฺสปิ เหตฺวโตฺถ ยุชฺชเตว ปรมฺปราย เหตุภาวโตฯ ผลธเมฺม ปน อุภยมฺปิ สมฺภวติฯ กถํ? ‘‘ตาย สทฺธาย อวูปสนฺตายา’’ติ วจนโต มเคฺคน สมุจฺฉินฺนานํ กิเลสานํ ปฎิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานกิจฺจตาย ผลสฺส นิยฺยานานุคุณตา, นิยฺยานปริโยสานตา

จาติ อิมินา ปริยาเยน สิยา กรณโตฺถ นิยฺยานกิริยายฯ สกทาคามิมคฺควิปสฺสนาทีนํ ปน อุปนิสฺสยปจฺจยภาวโต สิยา เหตุอโตฺถฯ เอวญฺจ กตฺวา **อคฺคปฺปสาทสุตฺตา**ทีสุ (อิติวุ. ๙๐) อคฺคาทิภาเวน อคฺคหิตาปิ ผลปริยตฺติธมฺมา **ฉตฺตมาณวกวิมานา**ทีสุ (วิ. ว. ๘๘๖ อาทโย) สรณียภาเวน คหิตาติ เตสํ มคฺคนิพฺพานานํ วิย มหาอฏฺฐกถายํ สรณภาโว อุทฺธโฏฯ วิเสสโต เจตฺถ มคฺคปริยาปนฺนา เอว วิชฺชาจรณธมฺมา เวทิตพฺพาฯ เต หิ นิปฺปริยาเยน นิยฺยานกิริยายสาธกตมภูตา, น อิตเรฯ อิตเรสํ ปน นิยฺยานตฺถตาย นิยฺยานตาฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ''วิชฺชาจรณสมฺปนฺนา หุตฺวา''ติ วุตฺตํ, นิยฺยานสมกาลเมว หิ ยถาวุตฺตวิชฺชาจรณสมฺปตฺติสมธิคโมติ? นายํ วิโรโธ สมานกาลตาย เอว อธิเปฺปตตฺตา ยถา ''จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณ''นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๐๔, ๔๐๐; ๓.๔๒๑, ๔๒๕, ๔๒๖; สํ. นิ. ๒.๔๓-๔๕; ๔.๖๐; กถา. ๔๖๕, ๔๖๗)ฯ **สมฺปนฺนา**ติ วา ปทสฺส วตฺตมานกาลตฺถตา เวทิตพฺพา ''อุปฺปนฺนา ธมฺมา''ติ (ธ. ส. ติกมาติกา ๑๗) เอตฺถ อุปฺปนฺนสทฺทสฺส วิยฯ เอวญฺจ กตฺวา วจนเสสมนฺตเรเนว ปทโยชนา สิทฺธา โหติฯ ''เยนา''ติ จ ปทํ อุภยตฺถ สมฺพนฺธิตพฺพํ ''เยน ธเมฺมน วิชฺชาจรณสมฺปนฺนา, เยน ธเมฺมน นิยฺยนฺตี''ติฯ

โลกโตติ ขนฺธาทิโลกโต, วฏฺฏโตติ อโตฺถฯ นฺติ ตํ มคฺคนิพฺพานผลปริยตฺติเภทํ ธมฺมํฯ **อุตฺตม**นฺติ เสฏฺฐํฯ ตถา เหส อตฺตนา อุตฺตริตรสฺส อภาเวน ''อนุตฺตโร''ติ วุจฺจติฯ ตตฺถ มคฺคสฺส นิยฺยานเหตุอาทิอเตฺถน, นิพฺพานสฺส นิสฺสรณวิเวกาทิอเตฺถน, ผลสฺส อริยสนฺตภาวาทิอเตฺถน จ เสฏฺฐตา เวทิตพฺพาฯ สฺวายมโตฺถ ''ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค เตสํ อคฺคมกฺขายตี''ติ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔) อาทิสุตฺตปทานุสาเรน วิภาเวตโพฺพฯ

ธมฺมนฺติ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปายโต, สํสารโต จ อปตมาเน กตฺวา ธาเรตีติ **ธโมฺม**ฯ สมฺมา, สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา **สมฺมาสมฺพุโทฺธ,** สพฺพญฺญุตาอนาวรณญาโณ สมนฺตจกฺขุ ภควา, เตน ยถา สมฺมาสโมฺพธิสมธิคเมเนว สเพฺพ พุทฺธคุณา สมฺปาปุณียนฺติ, เอวํ สมฺมเทว อาเสวนาย ภาวนาย พหุลีกิริยาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สมฺมเทว ปจฺจเวกฺขณาย สกฺกจฺจํ ธมฺมเทสนาย เวเนยฺยสนฺตาเนสุ ปติฏฺฐาปเนน –

> ''อริยํ , โว ภิกฺขเว, สมฺมาสมาธึ เทเสสฺสามิ (ม. นิ. ๓.๑๓๖; เปฏโก. ๒๔)ฯ มคฺคานฏฺฐงฺคิโก เสโฏฺฐ (ธ. ป. ๒๗๓; เนตฺติ. ๑๗๐; เปฏโก. ๓๐)ฯ ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายติ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔)ฯ เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มโคฺค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา (ที. นิ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. ๑.๑๐๖; สํ. นิ. ๕.๓๖๗, ๓๘๔)ฯ ธมฺมํ, โว ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ อาทิกลฺยาณ''นฺติ (ม. นิ. ๓.๔๒๐; เนตฺติ. ๕) –

อาทิวจเนหิ, อภิตฺถวเนน จ ปูชิโต มานิโต อปจิโตติ **สมฺมาสมฺพุทฺธปูชิโต,** ตํ สมฺมาสมฺพุทฺธปูชิตํ ธมฺมํ วเนฺทติ สมฺพโนฺธฯ

อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ยสฺส ธมฺมสฺส อธิคมเน วิชฺชาสมฺปนฺนา เจว โหนฺติ จรณสมฺปนฺนา จ, สพฺพวฏฺฏทุกฺขโต จ นิยฺยนฺติ, ตเมว อริยานํ สกลคุณสมงฺคิภาวนิมิตฺตํ, อนวเสสทุกฺขนิสฺสรณเหตุภูตญฺจ อุตฺตมํ ปวรํ สทฺธึ ปริยตฺติธเมฺมน นววิธํ โลกุตฺตรธมฺมํ ภควตาปิ สมฺมาปฏิปตฺติอาทิวิธินา ปูชิตํ นมามิ, อภิตฺถวามิ วาติฯ

เอตฺถ จ ‘‘เยน โลกโต นิยฺยนฺติ, วิชฺชาจรณสมฺปนฺนา จ โหนฺตี’’ติ ปททฺวเยน ยถากฺกมํ ธมฺมสฺส ภาเวตพฺพภาโว, สจฺฉิกาตพฺพภาโว จ วุตฺโตฯ เตสุ ปฐเมน วิชฺชาสมฺปตฺติยา ธมฺมํ โถเมติ, ทุติเยน วิมุตฺติสมฺปตฺติยาฯ ตถา ปฐเมน ฌานสมฺปทาย, ทุติเยน วิโมกฺขสมฺปทายฯ ปฐเมน วา สมาธิสมฺปทาย, ทุติเยน สมาปตฺติสมฺปทายฯ ปฐเมน วา ขยญาณภาเวน, ทุติเยน อนุปฺปาทญาณภาเวนฯ อถ วา ปุริเมน วิชฺชูปมตาย, ทุติเยน วชิรูปมตายฯ ปุริเมน วา วิราค สมฺปตฺติยา, ทุติเยน นิโรธสมฺปตฺติยาฯ ตถา ปฐเมน นิยฺยานภาเวน, ทุติเยน นิสฺสรณภาเวนฯ ปฐเมน วา เหตุภาเวน, ทุติเยน อสงฺขตภาเวนฯ ปฐเมน วา ทสฺสนภาเวน, ทุติเยน วิเวกภาเวนฯ ปฐเมน วา อธิปติภาเวน, ทุติเยน อมตภาเวน ธมฺมํ โถเมติฯ อถ วา ปฐเมน นิยฺยานิกภาวทสฺสนโต สฺวากฺขาตตาย ธมฺมํ โถเมติ, ทุติเยน สจฺฉิกาตพฺพภาวโต สนฺทิฏฺฐิกตายฯ ตถา ปุริเมน อกาลิกตาย, ปจฺฉิเมน เอหิปสฺสิกตายฯ ปุริเมน วา โอปเนยฺยิกตาย, ปจฺฉิเมน ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพตาย ธมฺมํ โถเมติฯ

‘‘อุตฺตม’’นฺติ จ เอเตน อญฺญสฺส วิสิฏฺฐสฺส อภาวทีปเนน ปริปุณฺณตาย ธมฺมํ โถเมติ , ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธปูชิต’’นฺติ เอเตน ปริสุทฺธตายฯ สพฺพโทสาปคเมน หิสฺส ปูชนียตาฯ ปริสุทฺธตาย จสฺส ปหานสมฺปทา, ปริปุณฺณตาย ปภวสมฺปทาฯ ปหานสมฺปตฺติยา จ ภาวนาปาริปูรี อนวเสสโทสสมุคฺฆาฏนโต, ปภวสมฺปตฺติยา สจฺฉิกิริยนิพฺพตฺติ ตตฺถตฺตริ กรณียาภาวโตฯ อนญฺญสาธารณตาย หิ อุตฺตโมติฯ ตถา ภาเวตพฺพภาเวนสฺส สห ปุพฺพภาคสีลาทีหิ เสกฺขา สีลสมาธิปญฺญากฺขนฺธา, สจฺฉิกาตพฺพภาเวน สห อสงฺขตาย ธาตุยา อเสกฺขา สีลสมาธิ ปญฺญากฺขนฺธา ทสฺสิตา โหนฺตีติฯ

เอวํ สเงฺขเปน สพฺพสทฺธมฺมคุเณหิ สทฺธมฺมํ โถเมตฺวา อิทานิ อริยสงฺฆํ โถเมตุํ **‘‘สีลาทิคุณสมฺปนฺโน’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สีลาทิคุณสมฺปนฺโน**ติ สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติยาทิคุเณหิ สมฺปนฺโน สมนฺนาคโต, สมฺปนฺนสีลาทิคุโณ วาฯ อริยานญฺหิ ตํตํมคฺควชฺฌกิเลสปฺปหาเนน หตปฏิปกฺขา สุวิสุทฺธา สีลาทโย ‘‘สมฺปนฺนา’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติ , น ปุถุชฺชนานํ, ยโต ‘‘สุปฺปฏิปนฺโน’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๗๔; อ. นิ. ๖.๑๐; อุทา. ๑๘) อริยสโงฺฆ โถมียติฯ อถ วา **สีลาทิคุณสมฺปนฺโน**ติ ปริปุณฺณสีลาทิคุโณฯ อริยปุคฺคลานญฺหิ อริยสจฺจปฺปฏิเวเธน สเหว ยถารหํ เสกฺขาเสกฺขา สีลาทิธมฺมกฺขนฺธา ปาริปูรึ คจฺฉนฺตีติฯ **ฐิโต มคฺคผเลสู**ติ มเคฺคสุ, ผเลสุ จ ฐิโต, มคฺคฏฺโฐ, ผลฏฺโฐ จาติ อโตฺถฯ **โย**ติ อนิยมโต อริยสงฺฆํ นิทฺทิสติ, ตสฺส **‘‘ต’’**นฺติ อิมินา นิยมํ เวทิตพฺพํฯ

นนุ จ อริยสเงฺฆ น สเพฺพ อริยปุคฺคลา มคฺคฏฺฐา, นาปิ สเพฺพ ผลฏฺฐาติ? สจฺจเมตํ, อวยวธเมฺมน ปน สมุทายํ นิทฺทิสโนฺต เอวมาห ยถา ‘‘สมํ จุณฺณ’’นฺติฯ ยถา หิ โยคจุณฺณสฺส อวยเวสุ ลพฺภมาโน สมภาโว สมุทาเย อปทิสียติ ‘‘สมํ จุณฺณ’’นฺติ, เอวํ อริยสงฺฆสฺส อวยวภูเตสุ อริยปุคฺคเลสุ ลพฺภมาโน มคฺคฏฺฐผลฏฺฐภาโว สมุทายภูเต อริยสเงฺฆ ฐิโต ‘‘มคฺคผเลสู’’ติ อปทิโฏฺฐติ เวทิตพฺพํฯ

อารกตฺตา กิเลเสหิ, อนเย น อิริยนโต, อเย จ อิริยนโต, สเทวเกน จ โลเกน ‘‘สรณ’’นฺติ อรณียโต **อริโย,** ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตตฺตา **สโงฺฆ,** อริโย จ โส สโงฺฆ จาติ **อริยสโงฺฆ,** ตํ อริยสงฺฆํฯ ปุชฺชภวผลนิพฺพตฺตนโต อตฺตโน สนฺตานํ ปุนาตีติ วา **ปุญฺญํ,** ขิตฺตํ วุตฺตํ พีชํ วิรุหนฏฺฐานตาย ตายติ รกฺขตีติ **เขตฺตํ** เกทาราทิ, เขตฺตํ วิยาติ **เขตฺตํ,** สตฺตานํ ปุญฺญสฺส มหปฺผลภาวกรเณน วิรุหนฏฺฐานตาย เขตฺตนฺติ **ปุญฺญเกฺขตฺตํ**ฯ อนุตฺตรํ วเนฺทติ สมฺพโนฺธฯ

เอตฺถ จ ‘‘สีลาทิคุณสมฺปนฺโน’’ติ เอเตน อริยสงฺฆสฺส ภควโต อนุชาตปุตฺตตํ ทเสฺสติ, เตนสฺส ปภวสมฺปทา ทีปิตา โหติฯ ‘‘ฐิโต มคฺคผเลสู’’ติ เอเตน ปหานสมฺปทํ, ญาณสมฺปทญฺจ ทเสฺสติ กิเลสานํ สมุเจฺฉทปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานทีปนโต, มคฺคผลญาณาธิคมทีปนโต จฯ ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ เอเตน ปภวสมฺปทํ สพฺพสงฺฆานํ อคฺคภาวทีปนโต, สเทวเกน จ โลเกน อรณียภาวทีปนโตฯ ‘‘ปุญฺญเกฺขตฺตํ อนุตฺตร’’นฺติ เอเตน โลกสฺส พหูปการตํ ทเสฺสติ อคฺคทกฺขิเณยฺยภาวทีปนโตฯ

ตถา ‘‘สีลาทิคุณสมฺปนฺโน’’ติ อิทํ อริยสงฺฆสฺส สมฺมาอุชุญายสามีจิปฺปฏิปนฺนภาวทีปนํฯ ‘‘ฐิโต มคฺคผเลสู’’ติ อิทํ สติปิ สนฺตานวิภาเคน อเนกภาเว จตุปุริสยุคอฏฺฐปุริสปุคฺคลภาวทีปนํฯ ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ อิทํ อาหุเนยฺยาทิภาวทีปนํฯ ‘‘ปุญฺญเกฺขตฺตํ อนุตฺตร’’นฺติ อิทํ โลกสฺส หิตสุขาย ปฏิปนฺนตาทีปนํฯ ตถา ‘‘ฐิโต มคฺคผเลสู’’ติ อิทํ อริยสงฺฆสฺส โลกุตฺตรสรณคมนสพฺภาวทีปนํ, เตนสฺส ภควโต โอรสปุตฺตภาโว ทสฺสิโต โหติฯ ‘‘สีลาทิคุณสมฺปนฺโน’’ติ อิมินา ปนสฺส วิหตวิธสฺตกิเลสา อนวเสสา เสกฺขาเสกฺขา สีลาทิธมฺมกฺขนฺธา ทสฺสิตาฯ ‘‘อริยสงฺฆํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ อนุตฺตร’’นฺติ อิมินา เตสํ เตสเญฺญว ยถาวุตฺตคุณวิเสสานํ สุปริสุทฺธตํ ทีเปติฯ เตนสฺส มหานุภาวตํ, อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวํ, วนฺทนารหภาวํ, อตฺตโน จ วนฺทนากิริยาย เขตฺตงฺคตภาวํ ทีเปติฯ สรณคมนญฺจ สาวกานํ สพฺพคุณานํ อาทิ, สปุพฺพภาคปฺปฏิปทา เสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย มเชฺฌ, อเสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย ปริโยสานนฺติ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณา สเพฺพ อริยสงฺฆคุณา อิมาย คาถาย ปกาสิตาติ เวทิตพฺพํฯ

เอวํ คาถาตฺตเยน สเงฺขปโต สกลคุณสํกิตฺตนมุเขน รตนตฺตยสฺส ปณามํ กตฺวา อิทานิ ตํ นิปจฺจการํ ยถาธิเปฺปเต ปโยชเน ปริณาเมโนฺต **‘‘วนฺทนาชนิต’’**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **วนฺทนาชนิต**นฺติ วนฺทนากาเรน นิพฺพตฺติตํ, รตนตฺตยคุณาภิตฺถวนวเสน, นิปจฺจการวเสน วา อุปฺปาทิตนฺติ อโตฺถฯ **อิตี**ติ เอวํ ‘‘มหาการุณิก’’นฺติอาทิปฺปกาเรนฯ รติชนนเฏฺฐน **รตนํ,** พุทฺธธมฺมสงฺฆา, จิตฺตีกตาทิภาโว วา รตนโฏฺฐฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
> อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจตี’’ติฯ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๖.๓; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓; สํ. นิ. ๕.๒๒๓; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒๖; มหานิ. อฏฺฐ. ๕๐; ที. นิ. ฏี. ๑.คนฺถารมฺภกถา; ม. นิ. ฏี. ๑.๔; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๔; อ. นิ. ฏี. ๑.๑.๔; สารตฺถ. ฏี. ๑.คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา);

จิตฺตีกตภาวาทโย จ อนญฺญสาธารณา พุทฺธาทีสุ เอว ลพฺภนฺติ, รตนานํ ตยํ **รตนตฺตยํ,** ตสฺมึ รตนตฺตเยฯ **หตนฺตราโย**ติ วิธสฺตอุปทฺทโว หุตฺวาติ สมฺพโนฺธ, เอเตน อตฺตโน ปสาทสมฺปตฺติยา, รตนตฺตยสฺส จ เขตฺตภาวสมฺปตฺติยา ตสฺส ปุญฺญสฺส อตฺถสํวณฺณนาย อุปฆาตกอุปทฺทวานํ วิหนเน สมตฺถตํ ทเสฺสติฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพสฺมึ อโนฺต เจว พหิ จ, อชฺฌตฺติกพาหิรวตฺถูสูติ อโตฺถฯ **สพฺพตฺถา**ติ วา สพฺพสฺมึ กาเล, สํวณฺณนาย อาทิมชฺฌปริโยสานกาเลสูติ วุตฺตํ โหติฯ **หุตฺวา**ติ ปุพฺพกาลกิริยา, ตสฺส ‘‘กริสฺสามตฺถวณฺณน’’นฺติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ **ตสฺสา**ติ ยํ รตนตฺตเย วนฺทนาชนิตํ ปุญฺญํ, ตสฺสฯ **เตชสา**ติ อานุภาเวน พเลนฯ

เอวํ รตนตฺตยวนฺทนาย ปโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เนตฺติปฺปกรณสฺส คมฺภีรตฺถตฺตา อตฺถสํวณฺณนาย ทุกฺกรภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘ฐิติ’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฐิติ**นฺติ ฐานํ อนนฺตรธานํ อวิเจฺฉทปฺปวตฺตึฯ **อากงฺขมาเนนา**ติ อิจฺฉมาเนน ปตฺถยเนฺตน, ‘‘อโหวตายํ สทฺธมฺมเนตฺติ จิรํ ติเฏฺฐยฺยา’’ติ เอวํ ปตฺถยเนฺตนาติ วุตฺตํ โหติฯ **จิร**นฺติ ทีฆกาลํ, ปญฺจวสฺสสหสฺสปริมาณํ กา

ลนฺติ อโตฺถฯ **สทฺธมฺมเนตฺติยา**ติ สทฺธมฺมสงฺขาตาย เนตฺติยาฯ สทฺธมฺโม หิ เวเนยฺยสนฺตาเนสุ อริยคุณานํ นยนโต **เนตฺติ,** สทฺธมฺมสฺส วา เนตฺติ **สทฺธมฺมเนตฺติ,** ตสฺสา สทฺธมฺมเนตฺติยา, สฺวายมโตฺถ **อฏฺฐกถายํ** วิจาริโต เอวฯ **เถเรนา**ติ ถิรคุณยุเตฺตนฯ **อภิยาจิโต**ติ อาทรคารเวน ยาจิโตฯ อภิมุขํ วา ยาจิโต, อนุตฺตรํ กตฺวา ยาจิโตติ อโตฺถฯ อุทฺทิสฺส วา ยาจิโต, ครุตรํ กตฺวา ยาจิโตติ อโตฺถ, ‘‘กโรตุ อายสฺมา เนตฺติปฺปกรณสฺส กญฺจิ อตฺถสํวณฺณน’’นฺติ เอวํ เนตฺติยา อตฺถสํวณฺณนํ ปติ อเชฺฌสิโตติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺถ จ สทฺธมฺมสฺส จิรํ ฐิติกาเมน อชฺฌาสยสมฺปเนฺนน สาสเน ถิรคุณยุเตฺตน สพฺรหฺมจาริ‌นา อาทรคารเวน, อภิมุขํ วา ยาจิเตน เม น สกฺกา ตสฺส อภิยาจนํ ปฏิกฺขิปิตุนฺติ ทเสฺสติ **‘‘ฐิติํ อากงฺขมาเนนา’’**ติ คาถายฯ

ปทุมุตฺตรนาถสฺสาติ ปทุมุตฺตรสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ **ปสฺสตา**ติ ปุเพฺพนิวาสจกฺขุนา, สมนฺตจกฺขุนา เอว วา หตฺถตเล ฐปิตอามลกํ วิย อภินีหารํ ปสฺสเนฺตนฯ **ตาทินา**ติ ตาทิภาวยุเตฺตน , สพฺพตฺถ วา นิพฺพิกาเรน, ‘‘อมฺหากํ ภควตา’’ติ วจนเสโสฯ **ยสฺสา**ติ อายสฺมโต มหากจฺจานเตฺถรสฺสฯ **ฐปิโต**ติ –

> ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภชนฺตานํ ยทิทํ มหากจฺจาโน’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘, ๑๙๗) –

เอวํ ฐปิโตฯ สีลาทิคุณวิเสเสหิ มหนฺตา สาวกาติ **มหาสาวกา** (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๑๒๘๘; อ. นิ. ฏี. ๒.๓.๕๙), มหากสฺสปาทโย, เตสุ อยมายสฺมา อญฺญตโรติ, มหาสาวโก จ โส คุณวิเสสโยคโต อุตฺตโม จาติ **มหาสาวกุตฺตโม**ฯ

ฌานาทีสุ สาติสยานํ อาวชฺชนาทิวสีภาวานํ, อริยิทฺธิวเสน ปรมสฺส จ เจโตวสีภาวสฺส อธิคตตฺตา **วสิปฺปโตฺต**ฯ อตฺถาทีสุ สวิเสสเภทคตปฏิสมฺภิทาญาณตฺตา **ปภินฺนปฏิสมฺภิโท**ฯ ‘‘ปณฺฑิโต, ภิกฺขเว, มหากจฺจาโน, มหาปโญฺญ, ภิกฺขเว, มหากจฺจาโน’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๐๕) อเนเกสุ ฐาเนสุ ภควตา ปสํสิตตฺตา **สมฺพุเทฺธน ปสํสิโต**ฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สตฺถุ เจว สํวณฺณิโต สํภาวิโต, วิญฺญูนญฺจ สพฺรหฺมจาริน’’นฺติฯ

อนุโมทิตาติ ‘‘สาธุ สาธุ, กจฺจาน, สาธุ โข, ตฺวํ กจฺจาน, อิมํ ธมฺมสํวณฺณนํ อภาสี’’ติ เอวํ อนุโมทิตาฯ เอกสฺมิํ กิร สมเย อยํ มหาเถโร ชมฺพุวนสเณฺฑ วิหรโนฺต อตฺตโน สนฺติกาวจรานํ ภิกฺขูนํ อิมํ หารนยปฏิมณฺฑิตํ ปกรณํ อภาสิฯ ภาสิตฺวา จ ภควโต สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสิโนฺน ยถาภาสิตํ อิมํ ปกรณํ ภควโต นิเวเทสิฯ ตํ สุตฺวา ภควา ‘‘สาธุ สาธู’’ติอาทินา อนุโมทิตฺวา ‘‘ตสฺมาติห, ตฺวํ กจฺจาน, อิมํ ธมฺมสํวณฺณนํ ธมฺมเนตฺติเตฺวว ธาเรหี’’ติ นามคฺคหณํ อกาสีติ วทนฺติฯ เทสนาหาราทินนฺทิยาวฏฺฏนยาทิหารนยานุสาเรเนว สพฺพธมฺมสํวณฺณนานํ คติโยติ อาห **‘‘สาสนสฺส สทายตฺตา, นวงฺคสฺสตฺถวณฺณนา’’**ติฯ

คมฺภีรญาเณหีหิ คมฺภีเรหิ ญาเณหิ, น สทฺธามตฺตเกน, คมฺภีรญาเณหิ วา มหาปเญฺญหิ อริเยหิฯ ปกรณสฺส คมฺภีรตฺถตํ, อตฺตโน จ ญาณสฺส นาติวิสยตํ วิทิตฺวา สํวณฺณนารมฺภํ สํสีทนฺตมฺปิ มํ สาสนคุณาทิอุปนิสฺสยสมฺปทา อุสฺสาเหสีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘กิญฺจาปี’’**ติอาทินาฯ

‘‘ปญฺจปิ นิกาเย โอคาเหตฺวา’’ติ อิมินา เนตฺติยา ปญฺจปิ มหานิกาเย อนุปวิสิตฺวา อวฏฺฐานํ, เตสํ สํวณฺณนาภาวญฺจ ทีเปติฯ ตตฺถ ‘‘กตโม อสฺสาโท จ อาทีนโว จา’’ติอาทิเปฏ

โกปเทสปาฬิ (เปฎโก. ๒๓) อาเนตฺวา อิธ เทสนาหาราทีนํ ปทตฺถวินิจฺฉโย เปฏเกน สํสนฺทนํ นามฯ **“ยถาพล”**นฺติ อิมินา สพฺพถา สพฺพภาเคนาปิ เนตฺติยา สํวณฺณนา มยา น สุกรา กาตุํ, อตฺตโน ปน ญาณพลานุรูปํ กริสฺสามีติ นิรติมานตํ ทีเปติฯ

สุวิสุทฺธนฺติ สุฏฺฐุ วิสุทฺธํ, นิกายนฺตรลทฺธิโทเสหิ อนุตรนฺตรา อนุปฺปเวสิเตหิ อสมฺมิสฺสนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อสํกิณฺณ**นฺติ สนิกาเยปิ ปทตฺถนฺตรปริกปฺปนาทินา อสํกิณฺณํ ตาทิสสงฺกรรหิตํ อนากุลํ สุปริจฺฉินฺนํฯ วิวิเธหิ อากาเรหิ นิจฺฉิโนตีติ **วินิจฺฉโย**ฯ อตฺถานํ วินิจฺฉโย **อตฺถวินิจฺฉโย**ฯ คณฺฐิฏฺฐานภูเตสุ อเตฺถสุ ขิลมทฺทนากาเรน ปวตฺตา วิมติเจฺฉทกถา, นิปุโณ สุขุโม สโณฺห อตฺถวินิจฺฉโย เอตสฺสาติ **นิปุณตฺถวินิจฺฉโย**ฯ อถ วา อเตฺถ วินิจฺฉิโนตีติ **อตฺถวินิจฺฉโย,** ยถาวุตฺตอตฺถวิสยญาณํ, นิปุโณ เฉโก อตฺถวินิจฺฉโย เอตสฺสาติ **นิปุณตฺถวินิจฺฉโย,** ตํ นิปุณตฺถวินิจฺฉยํฯ **สมย**นฺติ สิทฺธนฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – มหาวิหารวาสีนํ สิทฺธโนฺต วุตฺตนเยน สุปริสุโทฺธ, อนากุโล, สณฺหสุขุมวินิจฺฉโย จ, สิทฺธนฺตํ ตํ อวิโลเมโนฺต อนุกูลโต ตตฺถ สิทฺธํเยว ธมฺมเนตฺตึ ปกาสยโนฺต เนตฺติปฺปกรณสฺส อตฺถสํวณฺณนํ กริสฺสามีติฯ

ปมาทเลขนฺติ อปรภาเค โปตฺถการุฬฺหกาเล ปมชฺชิตฺวา ลิขนวเสน ปวตฺตปฺปมาทปาฐํฯ **วเชฺชตฺวา**ติ อปเนตฺวาฯ **ปาฬึ สมฺมา นิโยชย**นฺติ ตํ ตํ เนตฺติปาฬึ ตตฺถ ตตฺถ อุทาหรณภาเวน อานีตสุเตฺต สมฺมเทว นิโยเชโนฺต, อตฺถสํวณฺณนาย วา ตํ ตํ อุทาหรณสุตฺตสงฺขาตํ ปาฬึ ตสฺมึ ตสฺมึ ลกฺขณภูเต เนตฺติคเนฺถ สมฺมเทว นิโยเชโนฺตฯ **อุปเทส**นฺติ เนตฺติอุปนิสํ เนตฺติหทยํฯ ยฺวายํ สปฏฺฐานวิภาคสฺส เตตฺตึสวิธสฺส เนตฺติปทตฺถสฺส สห นิมิตฺตวิภาเคน อสงฺกรโต ววตฺถิโต วิสโย, ตํฯ **วิภาเวโนฺต** ปกาเสโนฺตฯ ตสฺสา เนตฺติยา กริสฺสามิ อตฺถวณฺณนนฺติ สมฺพโนฺธฯ

เอตฺถ จ ‘‘อภิยาจิโต’’ติ อิมินา อตฺถสํวณฺณนาย นิมิตฺตํ ทเสฺสติ, ‘‘ฐิตึ อากงฺขมาเนน จิรํ สทฺธมฺมเนตฺติยา’’ติ อิมินา ปโยชนํ, ‘‘กริสฺสามตฺถวณฺณน’’นฺติ อิมินา ปิณฺฑตฺถํฯ สํวณฺณิยมานา หิ ปกรณตฺถา สํวณฺณนาย ปิณฺฑโตฺถฯ ‘‘ตมุปนิสฺสายา’’ติอาทินา กรณปฺปการํฯ

อิทานิ สํวณฺณนาย สวเน นิโยเชโนฺต **“อิติ อตฺถ”**นฺติ โอสานคาถมาหฯ ตตฺถ **“สกฺกจฺจ”**นฺติ ปทํ อุภยตฺถ โยเชตพฺพํ ‘‘สกฺกจฺจํ วิภชนฺตสฺส, สกฺกจฺจํ นิสามยถา’’ติฯ

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิทานกถาวณฺณนา

วจนตฺถชานเนน วิทิตปฺปกรณตฺถสามญฺญตฺถสฺส ปกรณกถา วุจฺจมานา โสเภยฺยาติ เนตฺติปทตฺถปริชานนเมว อาทิมฺหิ ยุตฺตรูปนฺติ ตทตฺถํ ปุจฺฉติ **“ตตฺถ เกนเฏฺฐน เนตฺตี”**ติฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ‘‘ตสฺสา เนตฺติยา กริสฺสามตฺถวณฺณน’’นฺติ ยทิทํ วุตฺตํ, ตสฺมึ; ยสฺสา กริสฺสามตฺถวณฺณนนฺติ ปฏิญฺญาตํ, สา เนตฺติ เกนเฏฺฐน เนตฺตีติ อโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ วา ‘‘เนตฺติปฺปกรณสฺสา’’ติ เอตสฺมึ วจเน ยา เนตฺติ วุตฺตา, สา เกนเฏฺฐน เนตฺตีติ อโตฺถฯ **“นยนเฏฺฐนา”**ติ อิทํ กตฺตุกรณาธิกรณสาธนานํ สาธารณวจนนฺติ **“อริยธมฺมํ นยตี”**ติ กตฺตุสาธนวเสน ตาว เนตฺติสทฺทสฺส อตฺถํ วตฺวา อิทานิ กรณาธิกรณสาธนวเสน วตฺตุํ **“นยนฺติ ตายา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตถา หิ วุตฺตนฺติ เนตฺติอุปเทสาธีนตฺตา เอว สุตฺตาวโพธสฺส วุตฺตํฯ **เปฏเก** ‘‘ตสฺมา นิพฺพายิตุกาเมน สุตมเยน อตฺถา ปริเยสิตพฺพา, ตตฺถ ปริเยสนาย อยํ อนุปุพฺพี ภวติ โสฬส

หารา ปญฺจ นยา อฏฺฐารส มูลปทานี’’ติอาทิ (เปฏโก. ๓)ฯ หารนยวิจารณา วินิมุตฺโต อตฺถสํวณฺณนาวิเสโส นตฺถีติ อาห **“สุตฺตสฺส อตฺถสํวณฺณนา เนตฺติอุปเทสายตฺตา”**ติฯ สฺวายมตฺโถ ปรโต ปกิณฺณกกถายํ อาวิ ภวิสฺสติฯ เอวํ มหาวิสยา จายํ เนตฺติ กุโต ปภวาติ อาห **“สุตฺตปฺปภวา”**ติ, เอเตน เนตฺติยา ปมาณภูตตํ ทเสฺสติฯ อิทญฺจ สุตฺตสฺส เนตฺติสนฺนิสฺสยตาปริทีปนปรํ, น เถรปฺปภวตาปฏิเกฺขปปรํฯ เถโร หิ ปญฺจ มหานิกาเย โอคาเหตฺวา ตํ สนฺนิสฺสเยเนว เตสํ สํวณฺณนาภูตํ อิมํ ปกรณํ อภาสิ, ตสฺมา อยเมว สํวณฺณนาธมฺโม, ยทิทํ สํวเณฺณตพฺพธมฺมสนฺนิสฺสยตาฯ

ปกรณปริเจฺฉทโตติ ปกรณสฺส วิภาคโตฯ หารวิจาราทโย หิ ตโย เนตฺติปฺปกรณสฺส วิภาคา, ปกรณภูตปริเจฺฉทโต วาฯ ตีณิ หิ เอตานิ ปกรณานิ ตโย อธิการา, ยทิทํ หารวิจาราทโยฯ **ปาฬิววตฺถานโต**ติ ปาฐสนฺนิเวสโตฯ

“สโพฺพ หิ ปกรณโตฺถ”ติอาทินา สงฺคหวารสฺส อนฺวตฺถสญฺญตํ ทเสฺสติฯ **“นนุ เจตฺถ ปฏฺฐานํ อสงฺคหิต”**นฺติ โจทโก พฺยภิจารมาหฯ อิตโร ยทิปิ สรูปโต อสงฺคหิตํ, อตฺถโต ปน สงฺคหิตนฺติ ทเสฺสนฺโต **“นยิทเมว”**ติอาทินา ปริหรติฯ ปุน **“ตถา หี”**ติอาทินา ตเมวตฺถํ ปาฬิยา ปากฏตรํ กโรติฯ **อตฺถนยา** นนฺทิยาวฏฺฏาทโยฯ **สงฺขารตฺติกา** ปุญฺญาภิสงฺขาราทโย, กายสงฺขาราทโย จฯ เตสุ อตฺถนยานํ อญฺญมญฺญสงฺคโห ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ อิตเร ปน กามาวจรา, รูปาวจรา จ กุสลา เจตนา **ปุญฺญาภิสงฺขาโร,** อกุสลา เจตนา **อปุญฺญาภิสงฺขาโร,** อรูปาวจรา กุสลา เจตนา **อาเนญฺชาภิสงฺขาโร**ฯ ปุญฺญาภิสงฺขาโร จ อปุญฺญาภิสงฺขาโร จ กายทฺวารปฺปวโตฺต **กายสงฺขาโร,** โส เอว วจีทฺวารปฺปวโตฺต **วจีสงฺขาโร,** มโนทฺวารปฺปวโตฺต ปน ติวิโธปิ **จิตฺตสงฺขาโร**ฯ อิติ ชาติวเสน ปุริมตฺติเก วุตฺตา เอว ธมฺมา ทฺวารวเสน ทุติยตฺติเก วุตฺตา, เต เอว จ ปุริมตฺติเกติ อญฺญมญฺญสงฺคโห เวทิตโพฺพฯ

ยตฺถาติ ยสฺมิํ วาเรฯ **เปฏเก**ติ เปฏโกปเทเสฯ **สมฺปตมานา**ติ สํวณฺณนาวเสน สนฺนิปตนฺตาฯ **“พฺยญฺชนวิธิปุถุตฺตา”**ติ อิทํ เอกสฺมิํ สุเตฺต อเนเกสํ หารานํ สนฺนิปตนสฺส การณวจนํฯ ตถา หิ ‘‘อเนกสามตฺถิยนิจิตา สทฺทา’’ติ อกฺขรจินฺตกา วทนฺติฯ

“น สรูปโต”ติ อิมินา สงฺคหวาเร วิย อุเทฺทสนิเทฺทสวาเรสุปิ ปฏฺฐานสฺส อตฺถโต อุทฺธฏตํ ทเสฺสติฯ มูลปทคฺคหเณเนว คหิตตฺตา อุเทฺทสวาเร ตาว เอวํ โหตุ, นิเทฺทสวาเร ปน กถนฺติ? ตตฺถาปิ นยคฺคหเณเนว มูลปทานิปิ คหิตานีติ เวทิตพฺพํฯ น หิ มูลปเทหิ วินา กาจิ นยโยชนา สมฺภวติฯ อปเร ปน ‘‘หารนยา วิย ปฏฺฐานํ น สุตฺตสฺส สํวณฺณนาวิเสโส, อถ โข ตสฺมิํ ตสฺมิํ สุเตฺต สํกิเลสภาคิยตาทิลพฺภมานวิเสสมตฺตนฺติ น ตสฺส ปกรณสฺส ปทตฺถสงฺคโหฯ เอวญฺจ กตฺวา เตตฺติํสาย เนตฺติปทเตฺถสุ ปฏฺฐานํ อสงฺคหิตํ, อุเทฺทสนิเทฺทสวาเรสุ จ อนุทฺธฏเมวา’’ติ วทนฺติฯ

“ปาฬิโต เอว วิญฺญายตี”ติ วุตฺตมตฺถํ สมเตฺถโนฺต **“ตถา หิ...เป.... อาภต”**นฺติ อาห, เตน เถเรน ภาสิตภาโว วิย ภควตา อนุโมทิตภาโวปิ ปาฬิอนุคโต เอวาติ ทเสฺสติฯ สาวกภาสิตตฺตา นิทานํ น วุตฺตนฺติ น สกฺกา วตฺตุนฺติ โจเทนฺโต **“สาวก...เป.... ภาสิต”**นฺติ อาหฯ **นยิทํ เอกนฺติก**นฺติ จ สาวกภาสิตพุทฺธภาสิตภาโว นิทานาวจนสฺส, นิทานวจนสฺส จ อการณํ อุภยตฺถาปิ อุภยสฺส ทสฺสนโตฯ ตสฺมา นิทานาวจเนน เนตฺติยา อสาวกภาสิตตา น สิชฺฌตีติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“น จ ตาวตา ตานิ อปฺปมาณํ, เอวมิธาปิ ทฏฺฐพฺพ”นฺติฯ**

เยเนว การเณน นิทานาวจนสฺส ปมาณภาวสาธนตา, เตเนว การเณน อิมสฺส ปกรณสฺส ปมาณภาวสิทฺธีติ ทเสฺสติ **“นิทานญฺจ นามา”**ติอาทินาฯ อิทานิ ‘‘อถ วา’’ติอาทินา เนตฺติยา นิทานาวจเนน อพฺยภิจารเหตุมาหฯ อยเญฺหตฺถ ปโยโค น เนตฺติยา นิทานํ วตฺตพฺพํ ปาฬิยา อตฺถสํวณฺณนาภาวโตฯ ยา หิ ปาฬิยา อตฺถสํวณฺณนา น ตสฺสา นิทานวจนํ ทิฏฺฐํ ยถา ปฏิสมฺภิทามคฺคสฺส, นิเทฺทสาทีนญฺจาติฯ

“**อยํ วิภาโค**”ติอาทินา เอกวิธโต ปฏฺฐาย ยาว จตุราสีติสหสฺสปฺปเภทา, ตาว ยถาทสฺสิตสฺส ปกรณวิภาคสฺส ปุน **“อาทินา นเยน ปกรณวิภาโค เวทิตโพฺพ”**ติ อิทํ นิคมนํฯ ตตฺถ **อาทินา นเยนา**ติ **อาทิ**สเทฺทน อภิเญฺญยฺยธมฺมนิเทฺทสโต ปญฺญตฺติปญฺญเปตพฺพธมฺมวิภชนโต ติยทฺธปริยาปนฺนธมฺมวิจารโต จตุโรฆนิตฺถรณตฺถโต ปญฺจาภินนฺทนาทิปฺปหานโต ฉตณฺหากายุปสมนโต สงฺคหวาราทิสตฺตวารสงฺคหโต อฏฺฐมิจฺฉตฺตสมุคฺฆาตทีปนโตติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

๑. สงฺคหวารวณฺณนา

ยนฺติ อนิยมโตฺถ สพฺพนามสโทฺท กมฺมสาธนวเสน วุโตฺตฯ อตฺถาวโพธนโตฺถ สทฺทปฺปโยโค อตฺถปราธีโน เกวโล อตฺถปทตฺถโก , โส ปทตฺถวิปริเยสการินา อิติ-สเทฺทน ปรภูเตน สทฺทปทตฺถโก ชายตีติ อาห **“ยนฺติ อนิยมโต อุปโยคนิเทฺทโส”**ติฯ **โลโกติ กตฺตุนิเทฺทโส**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

เอวํ **“ย”**นฺติอาทีนํ คาถาปทานํ กมฺมกตฺตุกิริยากตฺตุวิเสสนาทิทสฺสนวเสน อตฺถํ วตฺวา อิทานิ อวยวโชตนวเสน ปทตฺถํ ทเสฺสตุํ **“โลกิยนฺติ เอตฺถา”**ติอาทิมาหฯ โลกสโทฺท อิธ สามตฺถิยโต สตฺตโลกวจโน ทฏฺฐโพฺพฯ เตนาห **“ปูชนกิริยาโยคฺยภูตตาวเสนา”**ติฯ สาสนนฺตรธานโต ปรํ ปูชนา อญฺญพุทฺธุปฺปาเทน เวทิตพฺพา, ยเถตรหิ วิปสฺสีอาทิสมฺมาสมฺพุทฺธานํฯ **“ทีปงฺกโร”**ติอาทินา ยทิปิ **พุทฺธวํสเทสนายํ** (พุ. วํ. ๒.๗๕) ภควตาว วุตฺตํ, สุเมธปณฺฑิตตฺตภาเวน ปน ปวตฺติํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ อาห **“ยถาห ภควา สุเมธภูโต”**ติฯ

ปริญฺญาตกฺกเมนาติ ญาตปริญฺญาทิปฏิปาฏิยาฯ **ลกฺขณาวโพธปฺปฏิปตฺติยา**ติ วิปสฺสนายฯ เตน วุตฺตํ **“สุญฺญตมุขาทีหี”**ติฯ **ตถา จ วุตฺต**นฺติ วิญฺญูหิ เวทนียตาย เอว สาสนวรสฺส วุตฺตํ ภควตา –

> ‘‘เอตุ วิญฺญู ปุริโส อสโฐ อมายาวี อุชุชาติโก, อหมนุสาสามิ, อหํ ธมฺมํ เทเสมิ, ยถานุสิฏฺฐํ ตถา ปฏิปชฺชมาโน น จิรเสฺสว สามเญฺญว อุสฺสติ, สามํ ทกฺขิตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๒.๒๘๑)ฯ

ยํ-สโทฺท สาสนวิสโย, โลกปาลสโทฺท สตฺถุวิสโยปิ โลกํ ปติ คุณีภูโตติ **“ตสฺสา”**ติ ปฏินิเทฺทสสฺส กถํ สตฺถุวิสยตาติ โจทนํ มนสิกตฺวา อาห **“สโลกปาโลติ เจตฺถา”**ติอาทิ, คุณีภูโตปิ โลกปาลสโทฺท ปธานภูโต วิย ปฏินิเทฺทสํ อรหติฯ อโญฺญ หิ สทฺทกฺกโม, อโญฺญ อตฺถกฺกโมติฯ

ธมฺมคารเวน ภควา ธมฺมํ ปูเชโนฺต เวเนยฺยพนฺธเว อจิเนฺตตฺวา สมาปตฺติสมาปชฺชนธมฺมปจฺจเวกฺขณาหิ สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมสีติ อาห **“ภควโต…เป…. ทีเปตพฺพา”**ติฯ ตตฺถ **อาทิ**สเทฺทน สาวเกหิ ธมฺมสฺสวนสฺส, เตสํ ปจฺจุคฺคมนาทีนญฺจ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ

อิจฺจสฺสาติ อิติ อสฺส, เอวํ ภควโต อวิปรีตอนนฺตรายิกนิยฺยานิกธมฺมเทสนาย สพฺพญฺญุตานาวรณภาวทีปเนนาติ อโตฺถฯ **เตนา**ติ จตุเวสารชฺชโยเคนฯ ตทวินาภาวินา **ทสพล… เป…. ปกาสิตา โหติฯ อาเวณิกพุทฺธธมฺมาที**ติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณานิ, จตุสจฺจญาณานิ, จตุปฏิสมฺภิทาญาณานิ, ปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณานิ, ฉ อภิญฺญาญาณานิ, สตฺต อริยธนานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา, อฏฺฐ วิชฺชา, อฏฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปนญาณานิ, อฏฺฐ วิโมกฺขา, นว สมาธิจริยา, นว อนุปุพฺพวิหารา, ทส นาถกรณา ธมฺมา, ทส อริยวาสา, ทฺวาทส ธมฺมจกฺกาการา, เตรส ธุตธมฺมา, จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, ปนฺนรส จรณธมฺมา, โสฬส ญาณจริยา, โสฬส อานาปานสฺสตี, เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ, จตุวีสติ ปจฺจยวิภาวนญาณานิ, จตฺจตฺตารีส ญาณวตฺถูนิ, สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนิ, จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติสญฺจาริมหาวชิรญาณํ, อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานปวิจยเทสนาการปฺปวตฺตญาณานิ จาติ เอวมาทีนํ ภควโต คุณวิเสสานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

อปโร นโย – คุณวิสิฏฺฐตํ ทีเปติ, สา จ คุณวิสิฏฺฐตา มหากรุณามหาปญฺญาหิ เวทิตพฺพา ตาหิ สตฺถุสมฺปตฺติสิทฺธิโตฯ ตตฺถ **มหากรุณาย** ปวตฺติเภโท ''พหุเกหิ อากาเรหิ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมตี''ติอาทินา **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๗) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ **มหาปญฺญาย** ปน ปวตฺติเภโท วุโตฺต เอวฯ ตตฺถ กรุณาย ภควโต จรณสมฺปตฺติ, ปญฺญาย วิชฺชาสมฺปตฺติฯ กรุณาย สตฺตาธิปติตา, ปญฺญาย ธมฺมาธิปติตาฯ กรุณาย โลกนาถตา, ปญฺญาย อตฺตนาถตาฯ กรุณาย ปุพฺพการิตา, ปญฺญาย กตญฺญุตาฯ กรุณาย อปรนฺตปตา, ปญฺญาย อนตฺตนฺตปตาฯ กรุณาย พุทฺธกรธมฺมสิทฺธิ, ปญฺญาย พุทฺธภาวสิทฺธิฯ กรุณาย ปเรสํ ตารณํ, ปญฺญาย สยํ ตารณํฯ กรุณาย สพฺพสเตฺตสุ อนุคฺคหจิตฺตตา, ปญฺญาย สพฺพธเมฺมสุ วิรตฺตจิตฺตตา ปกาสิตา โหตีติ อนวเสสโต ปรหิตปฏิปตฺติยา, อตฺตหิตสมฺปตฺติยา จ ปาริปูรี เวทิตพฺพาฯ **ตีสุปิ อวตฺถาสู**ติ เหตุผลสตฺตูปการาวตฺถาสุฯ

อภิสมโย ปฏิเวธสาสนสฺส, มนสิกรณํ ปฏิปตฺติสาสนสฺส, สวนาทีหิ ปริจยกรณํ ปริยตฺติสาสนสฺสาติ ติณฺณมฺปิ วเสน โยเชตโพฺพฯ เตนาห **''ยถารห''**นฺติฯ **''สกฺกจฺจํ ธมฺมเทสเนนา''**ติ อิมินา อิธ ''สาสน''นฺติ วุตฺตสฺส ติวิธสฺสาปิ สทฺธมฺมสฺส อวิเสเสน เทสนาปูชํ วตฺวา โถมนาปูชนสฺส วเสน ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **''อริยํ, โว ภิกฺขเว''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **''โถมเนนา''**ติ ปเทนาปิ ''สกฺกจฺจ''นฺติ ปทํ โยเชตพฺพํฯ ปูชนาทฺวยสฺสาปิ วา วเสน อิธาปิ ปทโยชนา เวทิตพฺพาฯ **อริยภาวาทโย**ติ อริยเสฏฺฐอคฺคภาวาทโยฯ **นิยฺยานาทโย**ติ นิยฺยานเหตุทสฺสนาทโยฯ **สฺวากฺขาตตาทโย**ติ สฺวากฺขาตสนฺทิฏฺฐิกตาทโยฯ

อิทานิ อริยสงฺฆคุณานมฺปิ อิมาย คาถาย ปกาสิตภาวํ ทเสฺสตุํ **''ยสฺมา ปนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **พาลฺยาทิสมติกฺกมนโต**ติ พาลอพฺยตฺตภาวาทิสมติกฺกมนโตฯ

ญาณวิเสโส สุตจินฺตาภาวนามยญาณานิฯ โสตพฺพมนสิกาตพฺพปฏิวิชฺฌิตพฺพาวตฺถา **อวตฺถาเภโท**ฯ **อุภย**นฺติ พฺยญฺชนปทํ, อตฺถปทญฺจฯ **อุภยถา**ติ กรณกมฺมสาธนวเสน ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํฯ **ปฏิปชฺชิตพฺพตฺตา**ติ ญาตพฺพตฺตาฯ

''อยญฺจ คาถา''ติอาทิ เกสญฺจิ วาโทฯ ตถา หิ อปเร ''เถเรเนวายํ คาถา ภาสิตา''ติ วทนฺติฯ อตฺถุปนายิกาปิ หิ กทาจิ ธมฺมเทสนา โหติ เอว ยถา ''ทสพลสมนฺนาคโต , ภิกฺขเว, ตถาคโต จตุเวสารชฺชวิสารโท''ติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๒๑-๒๒)ฯ เอวญฺจ กตฺวา ''กตเม โสฬส หารา''ติอาทิวจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ

ยถาวุตฺตอตฺถมุเขเนวาติ มูลปทสงฺขาตอตฺถุทฺธาเรเนวฯ **ปรโต อาคมิสฺสตี**ติ นิเทฺทสวารสฺส ปริโยสาเน อาคมิสฺสติ ''ตีณิ จ นยา อนูนา''ติอาทินา (เนตฺติ. ๔ ทฺวาทสปท)ฯ

วุจฺจตีติ กตฺตริ กมฺมนิเทฺทโสติ อาห **''วทตี''**ติฯ อถ วา **วุจฺจตี**ติ กมฺมกตฺตุนิเทฺทโสยํฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – หารา, นยา จาติ อุภยํ ปริคฺคหิตํ สํวณฺณเกน สพฺพถา คหิตเญฺจ, วุจฺจติ สุตฺตํ, สยเมว สุตฺตํ สํวเณฺณตีติ , เอเตน หารนเยสุ วสีภาเวน สุตฺตสํวณฺณนาย สุกรตํ ทเสฺสติฯ

ปการนฺตเรนาติ ปุเพฺพ ''สาสน''นฺติ วุตฺตมตฺถํ ''เทสนา, เทสิต''นฺติ ตโต อเญฺญน ปกาเรนฯ **นิยเมตฺวา**ติ ตสฺส เอกนฺตโต วิเญฺญยฺยตํ อวธาเรตฺวาฯ **วิเญฺญยฺยตา** วิสิเฏฺฐสุ เทสนาเทสิเตสุ วิเญฺญยฺยปเท ลพฺภมานา วิชานนกิริยาฯ

เทสนาเทสิตานิ จ ยาวเทว วิชานนตฺถานีติ วิชานนํ ปธานนฺติ ตเมว นิทฺธาเรโนฺต **“ตตฺราติ ตสฺมิํ วิชานเน”**ติ อาหฯ

เอตฺถาหาติ นวงฺคสาสนนวิธสุตฺตนฺตาติ เอตสฺมิํ อตฺถวจเน อาห โจทโกฯ ตสฺสายํ อธิปฺปาโย – นวหิ อเงฺคหิ ววตฺถิเตหิ อญฺญมญฺญสงฺกรรหิเตหิ ภวิตพฺพํ, ตถา จ สติ อสุตฺตสภาวาเนว เคยฺยงฺคาทีนีติ นววิธสุตฺตนฺตวจนํ วิรุชฺฌยฺยฯ อถ สุตฺตสภาวานิ เคยฺยงฺคาทีนิ, เอวํ สติ ‘‘สุตฺต’’นฺติ วิสุํ สุตฺตงฺคํ น สิยา, เอวํ สเนฺต อฏฺฐงฺคสาสนํ อาปชฺชตีติฯ เตนาห **“กถํ ปนา”**ติอาทิฯ เคยฺยงฺคาทีสุ กติปยานมฺปิ สุตฺตภาเว ยถาวุตฺตโทสานติวตฺติ, ปเคว สเพฺพสนฺติ ทเสฺสติ **“ยญฺจา”**ติอาทินาฯ **สงฺคเหสู**ติ อฏฺฐกถาสุฯ โปราณฏฺฐกถานญฺหิ สเงฺขปฏฺฐกถา อิทานิ อฏฺฐกถา ‘‘สงฺคหา’’ติ วุตฺตาฯ สุตฺตํ นาม สคาถกํ วา สิยา, นิคฺคาถกํ วาติ องฺคทฺวเยเนว ตทุภยงฺคํ กตนฺติ วิสุํ สุตฺตงฺคสฺส อสมฺภโว ตทุภยวินิมุตฺตสฺส สุตฺตสฺส อภาวโตฯ เตน วุตฺตํ **“สุตฺตงฺคเมว น สิยา”**ติฯ **อถาปิ** กถญฺจิฯ **สิยา**ติ วกฺขมานํ สามญฺญวิธิํ สนฺธายาหฯ เอวมฺปิ อยํ โทโสติ ทเสฺสโนฺต **“มงฺคลสุตฺตาทีน”**นฺติอาทิมาหฯ

ตพฺภาวนิมิตฺตนฺติ เคยฺยงฺคภาวนิมิตฺตํฯ เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ โจทโก ‘‘คาถาวิรเห’’ติ วจนํ อคฺคณฺหโนฺต ‘‘ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนํ พฺยากรณ’’นฺติ วจนมตฺตเมว คเหตฺวา **“เอวํ สเนฺต”**ติอาทินา โจเทติฯ อิตโร ปน โอกาสวิธิโต อโนกาโส วิธิ พลวาติ ญายํ คาถาวิรหิตํเยว เวยฺยากรณนฺติ, อิธาธิเปฺปตนฺติ จ ทเสฺสโนฺต **“นาปชฺชตี”**ติอาทินา ปริหรติฯ **ตถา หี**ติ เตเนว การเณน, สติปิ สญฺญนฺตรนิมิตฺตโยเค อโนกาสสญฺญานํ พลวภาเวนาติ อโตฺถฯ

สงฺคหวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑. **วิภาเคนา**ติ สรูปวิภาเคนฯ อทิฏฺฐํ โชตียติ เอตายาติ **อทิฏฺฐโชตนา**ฯ ทิฏฺฐํ สํสนฺทียติ เอตายาติ **ทิฏฺฐสํสนฺทนา,** สํสนฺทนํ เจตฺถ สากจฺฉาวเสน วินิจฺฉยกรณํฯ วิมติ ฉิชฺชติ เอตายาติ **วิมติเจฺฉทนา**ฯ อนุมติยา ปุจฺฉา **อนุมติปุจฺฉา**ฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญถา’’ติ หิ กา ตุมฺหากํ อนุมตีติ อนุมติ ปุจฺฉิตาฯ **กเถตุกมฺยตา**ติ กเถตุกมฺยตายฯ

‘‘หรียนฺติ เอเตหี’’ติอาทินา กรณาธิกรณกตฺตุภาวกมฺมสาธนานํ วเสน **หาร**-สทฺทสฺส อตฺถํ วตฺวา สทิสกปฺปนาวเสน ทเสฺสตุํ **‘‘หารา วิยา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปุน คนฺถกรณาทิอเตฺถน คนฺถาทิสทฺทานํ วิย หารกรณาทิอเตฺถน หารสทฺทสิทฺธึ ทเสฺสตุํ **‘‘หารยนฺตี’’**ติอาทิมาหฯ **‘‘หรณโต, รมณโต จา’’**ติ อิมินา มโนหรา มโนรมา เจเต สํวณฺณนาวิเสสาติ ทเสฺสติฯ

อุปปตฺติสาธนยุตฺตีติ ลกฺขณเหตุฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘นนุ จ อเญฺญปิ หารา ยุตฺติสหิตา เอวา’’ติอาทินา เทสนาหาเร วุตฺตนยานุสาเรนฯ

จตุนฺนํ พฺยูโห เอตฺถาติ ภินฺนาธิกรณานมฺปิ ปทานํ อญฺญปทตฺถสมาโส ลพฺภติ ‘‘อุรสิโลโม’’ติอาทีนํ (ที. นิ. ฏี. ๓.๕๔, ๓๐๓) วิยาติ วุตฺตํฯ

เสสนฺติ ‘‘วิวจนเมว เววจน’’นฺติ เอวมาทิฯ

อนุปฺปเวสียนฺตีติ อวคาหียนฺติฯ **สมาธียนฺตี**ติ ปริหรียนฺติฯ **วินา วิกเปฺปนา**ติ ชาติ สามญฺญํ, เภโท สามญฺญํ, สมฺพโนฺธ สามญฺญนฺติอาทินา ปทตฺถนฺตรภาววิกปฺปนมนฺตเรนฯ

ปทฏฺฐานาทิมุเขนาติ ปทฏฺฐานเววจนภาวนาปหานมุเขนฯ **เกจี**ติ ปทฏฺฐานปริกฺขารอาวฏฺฏปริวตฺตนปญฺญตฺติโอตรเณ สนฺธาย วทติฯ

๒. **สมฺพโนฺธ**ติ เหตุผลภาวโยโคฯ ตถาภูตานญฺหิ ธมฺมานํ เอกสนฺตานสิทฺธตา เอกตฺตนโยฯ **วิภาโค** สติปิ เนสํ เหตุผลภาเว วิภตฺตสภาวตาฯ อโญฺญ เอว หิ เหตุ, อญฺญํ ผลนฺติฯ **พฺยาปารวิรโห** นิรีหตาฯ น หิ เหตุผลานํ เอวํ โหติ ‘‘อหํ อิมํ นิพฺพเตฺตมิ, อิมินาหํ นิพฺพโตฺต’’ติฯ **อนุรูปผลตา** ปจฺจยุปฺปนฺนานํ ปจฺจยานุกูลตาฯ สมูหาทึ อุปาทาย โลกสเงฺกตสิทฺธา โวหารมตฺตตา **สมฺมุติสภาโว**ฯ ปถวีผสฺสาทีนํ กกฺขฬผุสนาทิลกฺขณํ **ปรมตฺถสภาโว**ฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขโป – ยสฺมึ ภิเนฺน, อิตราโปเห วา จิเตฺตน กเตน ตถา พุทฺธิ, อิทํ **สมฺมุติสจฺจํ** ยถา ฆเฏ, สสมฺภารชเล จ, ตพฺพิปริยาเยน **ปรมตฺถสจฺจ**นฺติฯ **ปรมตฺถสจฺจปฺปฏิเวธายา**ติ นิพฺพานาธิคมายฯ

อโนฺตติ อพฺภนฺตโรฯ **ปธานาวยเวนา**ติ มูลภาเวนฯ ‘‘นนฺที ทุกฺขสฺส มูล’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๓) ตณฺหา ‘‘นนฺที’’ติ วุตฺตาฯ ‘‘สงฺคาเม จ นนฺทึ จรตี’’ติอาทีสุ ปโมโทติ อาห **‘‘ตณฺหาย, ปโมทสฺส วา’’**ติฯ

๓. **ชาติเภทโต**ติ กุสลา, อกุสลาติ อิมสฺมา วิเสสาฯ **ยุชฺชนฺตี**ติ เอตฺถ เหตุอโตฺถ อโนฺตนีโต เวทิตโพฺพติ อาห **‘‘โยชียนฺตี’’**ติฯ เกหิ โยชียนฺติ? สํวณฺณนเกหีติ อธิปฺปาโยฯ **ยุชฺชนฺตี**ติ วา ยุตฺตา โหนฺติ, เตหิ สมานโยคกฺขมา ตคฺคหเณเนว คหิตา โหนฺตีติ อโตฺถ ตเทกฏฺฐภาวโตฯ อิมสฺมึ อเตฺถ **‘‘นวหิ ปเทหี’’**ติ สหโยเค กรณวจนํ, ปุริมสฺมึ กรเณฯ **‘‘เอเต

โข’’ติ จ ปาโฐฯ ตตฺถ **โข**-สทฺทสฺส ปทปูรณตา, อวธารณตฺถตา วา เวทิตพฺพาฯ **เอเต เอวา**ติ เอเต ตณฺหาทโย เอว, น อิโต อเญฺญติ อโตฺถฯ **อฎฺฐารเสว** น ตโต อุทฺธํ, อโธ วาติฯ ปุริมสฺมิํ ปเกฺข มูลปทนฺตราภาโว, ทุติยสฺมิํ เตสํ อนูนาธิกตา ทีปิตา โหติฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. นิเทฺทสวารวณฺณนา

๔. นิเทฺทสวาเร **สามญฺญโต**ติ สาธารณโตฯ **วิเสเสนา**ติ อสาธารณโตฯ **ปทโตฺถ**ติ สทฺทโตฺถฯ **ลกฺขณ**นฺติ สภาโวฯ **กโม**ติ อนุปุพฺพีฯ **เอตฺตาวตา**ติ เอตฺตกปฺปมาณภาโวฯ **เหตฺวาที**ติ เหตุผลภูมิอุปนิสาสภาควิสภาคลกฺขณนยาฯ วิเสสโต ปน ลกฺขณนฺติ สมฺพโนฺธฯ

หารสเงฺขปวณฺณนา

๑. **ยํ, ภิกฺขเว**ติ เอตฺถ **ย**นฺติ ปจฺจตฺตวจนํ, ตญฺจ สุขํ, โสมนสฺสนฺติ ทฺวเยน สมานาธิกรณนฺติ กตฺวา **"อสฺสาทียตีติ อสฺสาโท, สุขํ, โสมนสฺสญฺจา"**ติ วุตฺตํฯ สุขาทิเวทนา วิย มนาปิยรูปาทิปิ อวีตราคสฺส อสฺสาเทตพฺพนฺติ อาห **"เอวํ อิฏฺฐารมฺมณมฺปี"**ติฯ **"อสฺสาเทติ เอตายาติ วา อสฺสาโท, ตณฺหา"**ติ เอเตน **"ย"**นฺติ เหตุอเตฺถ นิปาโตติ ทเสฺสติฯ ตตฺรายมโตฺถ – เยน เหตุนา ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ ปฏิจฺจ อสฺสาทนียภาเวน อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ ตณฺหาสงฺขาโต อสฺสาโท อสฺสาทนกิริยาย การณนฺติฯ อิติ กตฺวา อยมโตฺถ ทิฏฺฐาภินนฺทนาทิภาวโต วิปลฺลาเสสุปิ สมฺภวตีติ อาห **"เอวํ วิปลฺลาสาปี"**ติฯ **อนิฏฺฐมฺปีติ ปิ**-สเทฺทน อิฏฺฐมฺปีติ โยเชตพฺพํ, อนวเสสา สาสวา ธมฺมา อิธ อารมฺมณคฺคหเณน คหิตาติ อาห **"สเพฺพสํ เตภูมกสงฺขาราน"**นฺติฯ

ทุกฺขาทุกฺขมสุขเวทนานนฺติ เอตฺถ ทุกฺขสภาวา เอว อทุกฺขมสุขา เวทนา คหิตา อนิฏฺฐารมฺมณสฺส อธิเปฺปตตฺตา, น สุขสภาวาฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ''ยายํ, ภเนฺต, อทุกฺขมสุขา เวทนา, สนฺตสฺมึ เอสา ปณีเต สุเข วุตฺตา ภควตา''ติ (ม. นิ. ๒.๘๘; สํ. นิ. ๔.๒๖๗)ฯ **"สุขปริยายสพฺภาวโต"**ติ อิมินา อิฏฺฐตามตฺตโตปิ เลเสน สตฺตานํ อารมฺมณสฺส อสฺสาทนียตา สมฺภวตีติ ทเสฺสติฯ

อาทีนโว โทสนิสฺสนฺทนตาย โทโส, สฺวายํ ปีฬนวุตฺติยา เวทิตโพฺพติ อาห **"อาทีนโว ทุกฺขา เวทนา, ติโสฺสปิ วา ทุกฺขตา"**ติฯ เอวํ โทสตฺถํ อาทีนวสฺส ทเสฺสตฺวา อิทานิ กปณตฺถํ ทเสฺสตุํ **"อถ วา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ยโต**ติ ยสฺมา โทสกปณสภาวตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ

นิสฺสรตีติ วิวิตฺติ, สพฺพสงฺขารวิเวโกติ อโตฺถฯ **สามญฺญนิเทฺทเสนา**ติ นิสฺสรณสทฺทวจนียตาสามเญฺญนฯ **ปุริมาน**นฺติ อสฺสาทาทีนวตานํฯ **อุปาโย จา**ติอาทีสุ **จ**-สโทฺท ปทปูรณมตฺตนฺติ กตฺวา อาห **"ปจฺฉิมานญฺจา"**ติ, ผลาทีนนฺติ อโตฺถฯ **ตทโนฺตคธเภทาน**นฺติ อริยมคฺคปริยาปนฺนวิเสสานํฯ

กามภวาทีนนฺติ **อาทิ**-สเทฺทน น รูปารูปภวา เอว คหิตา, อถ โข เต จ สญฺญีภวาทโย จ เอกโวการภวาทโย จ คหิตาฯ เตนาห **"ติณฺณํ ติณฺณํ ภวาน"**นฺติฯ

ยาวเทว อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถา ภควโต เทสนาติ อาห **"นนุ จ…เป…. นิปฺผาทียตี"**ติฯ **"วุตฺตเมวา"**ติ อิมินา ปุนรุตฺติโทสํ โจเทติฯ อิตโร **"สจฺจเมต"**นฺติ อนุชานิตฺวา **"ตญฺจ โข"**ติอาทินา ปริหรติฯ **"ปรมฺปรายา"**ติ เอเตน อชฺฌตฺตํ โยนิโสมนสิการํ วิย น ปรโตโฆโส อาสนฺนการณํ ธมฺมาธิคมสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจตฺตํ เวทนียตฺตาติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ ''อกฺขาตาโร ตถาคตา, ปฏิปนฺนา ปโมกฺขนฺติ, ฌายิโน มารพนฺธนา''ติ (ธ. ป. ๒๗๖) วุตฺตํฯ **ตทธิคมการณํ** อริยมคฺคาธิคมการณํ สิยาฯ กึ ปน ตนฺติ อาห **"สมฺปตฺติภวเหตู"**ติ, เตน จริมตฺตภาวเหตุภูตํ ปุญฺญสมฺปตฺตึ วทติฯ

“อตฺตานุทิฏฺฐึ อูหจฺจ, เอวํ มจฺจุตโร สิยา”ติ อิทํ อริยมคฺคสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทาย ผลภาวสาธนํฯ เยน หิ วิธินา อตฺตานุทิฏฺฐิสมุคฺฆาโต, มจฺจุตรณญฺจ สิยา, โส ‘‘เอว’’นฺติ อิมินา ปกาสิโตติฯ อตฺตานุทิฏฺฐิสมุคฺฆาตมจฺจุตรณานํ ผลภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

‘‘ธโมฺม หเว’’ติ ปน คาถายํ โลกิยสฺส ปุญฺญผลสฺส วุตฺตตฺตา อาห **“อิทํ ผล”**นฺติฯ ยํ นิพฺพเตฺตตพฺพํ, ตํ **ผลํ**ฯ ยํ นิพฺพตฺตกํ, โส **อุปาโย**ฯ อยเมตฺถ วินิจฺฉโยฯ เตนาห **“เอเตน น เยนา”**ติอาทิฯ **อุปธิสมฺปตฺตี**ติ อตฺตภาวโสภาฯ

วิสุทฺธีติ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ อธิเปฺปตาติ อาห – **“เอตฺถาปิ…เป…. วิญฺญาตุ”**นฺติฯ **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทินาปิ ตเมวตฺถํ วจนนฺตเร ปากฏตรํ กโรติฯ

สรูปโต อาคตานิ ‘‘ยโต โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ อสฺสาทญฺจ อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๒๖-๒๘)ฯ **เอกเทเสน อาคตานิ** ‘‘สํโยชนิเยสุ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน วิหรโต (สํ. นิ. ๒.๕๓), พหุทุกฺขา พหุปายาสา, อาทีนโว เอตฺถ ภิโยฺย (ม. นิ. ๑.๑๑๗), สงฺขารานเมตํ นิสฺสรณํ, ยทิทํ นิพฺพาน’’นฺติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๑.๒๔; ๓.๔๑)ฯ **น สรูเปน อาคตานิ** ยถาสามญฺญผลสุตฺตาทีสุฯ **อตฺถวเสนา**ติ อสฺสาทาทิอตฺถวเสนฯ **น ปปญฺจิโต**ติ น วิตฺถาริโตฯ

๒. **เอเสว นโย**ติ อติเทเสน วิจิยมานวจนเสโส อติทิโฎฺฐฯ ภาวเตฺถ โตหิ อาห **“วิสฺสชฺชิตนฺติ วิสฺสชฺชนา”**ติฯ **สุเตฺต อาคตํ** น อตฺถสํวณฺณนาวเสน อฎฺฐกถายํ อาคตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ปุจฺฉานุรูปตา อิธ ปุพฺพาปร**นฺติ จตุพฺยูหปุพฺพาปรโต อิมํ วิเสเสตฺวา ทเสฺสติฯ **ปุจฺฉานุสนฺธี**ติ ปุจฺฉาย วิสฺสชฺชเนน อนุสนฺธานํฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน เหฎฺฐิมเทสนาย ปุจฺฉานิมิตฺตปวตฺตอุปริเทสนาย สมฺพโนฺธ ‘‘ปุจฺฉานุสนฺธี’’ติ วุตฺตํฯ **ปุพฺพาเปกฺข**นฺติ ปุจฺฉิตวิสฺสชฺชิตปทาเปกฺขํฯ **“สุตฺตสฺสา”**ติ วา อิมินา ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนาอนุคีติโย ฐเปตฺวา เสโส วิจยหารปทโตฺถ สงฺคหิโตติ ปทสฺสาปิ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิํ ปเกฺข คาถายํ **จ**-สโทฺท ปทปูรณมเตฺต ทฎฺฐโพฺพฯ

‘‘จกฺขุ อนิจฺจ’’นฺติ ปุเฎฺฐ ‘‘อาม, จกฺขุ อนิจฺจเมวา’’ติ เอกนฺตโต วิสฺสชฺชนํ **เอกํสพฺยากรณํ**ฯ ‘‘อญฺญินฺทฺริยํ ภาเวตพฺพํ, สจฺฉิกาตพฺพญฺจา’’ติ ปุเฎฺฐ ‘‘มคฺคปริยาปนฺนํ ภาเวตพฺพํ, ผลปริยาปนฺนํ สจฺฉิกาตพฺพ’’นฺติ วิภชิตฺวา วิสฺสชฺชนํ **วิภชฺชพฺยากรณํ**ฯ ‘‘อญฺญินฺทฺริยํ กุสล’’นฺติ ปุเฎฺฐ ‘‘กิํ อนวชฺชโฎฺฐ กุสลโฎฺฐ, อุทาหุ สุขวิปากโฎฺฐ’’ติ ปฏิปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนํ **ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณํ**ฯ ‘‘สสฺสโต อตฺตา, อสสฺสโต วา’’ติ วุเตฺต ‘‘อพฺยากตเมต’’นฺติอาทินา อวิสฺสชฺชนํ **ฐปนํ**ฯ ‘‘กิํ ปเนเต กุสลาติ วา ธมฺมาติ วา เอกตฺถา, อุทาหุ นานตฺถา’’ติ อิทํ ปุจฺฉนํ **สาวเสสํ**ฯ วิสฺสชฺชนสฺส ปน สาวเสสตา เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน เทสนายํ เวทิตพฺพาฯ อปฺปาฏิหีรกํ **สอุตฺตรํ**ฯ สปฺปาฏิหีรกํ **นิรุตฺตรํ**ฯ เสสํ วิจยหารนิเทฺทเส สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เอตฺถ จ อสฺสาโท อสฺสาทเหตุ ยาว อาณตฺติเหตูติ เอวํ เหตูนมฺปิ อสฺสาทาทโย เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ สเงฺขปโต สุขสุขปจฺจยลกฺขโณ **อสฺสาโท,** โส วิเสสโต สคฺคสมฺปตฺติยา ทีเปตโพฺพฯ สา หิ ตสฺส อุกฺกํโส, เสสา ปเนตฺถ ภวสมฺปตฺติ ตทนฺวายิกา เวทิตพฺพาฯ ตสฺส เหตุ ทานมยํ, สีลมยญฺจ ปุญฺญกิริยวตฺถุฯ ทุกฺขทุกฺขปจฺจยลกฺขโณ **อาทีนโว**ฯ วิปริณามสงฺขารทุกฺขตานํ ตทวโรธโต วฎฺฎทุกฺขสฺสาปิ เอตฺถ สงฺคโหฯ วิเสสโต ปน กามานํ โอกาโรติ ทฎฺฐโพฺพ, สฺวายํ สํกิเลสวตฺถุนา, อิตฺตรปจฺจุปฏฺฐานตาทีหิ จ วิภาเวตโพฺพ, ตสฺส เหตุ ทส อกุสลกมฺมป

ถาฯ เนกฺขมฺมํ **นิสฺสรณํ,** ตสฺส เหตุ ยถารหํ ตทนุจฺฉวิกา ปุพฺพภาคปฺปฏิปทาฯ **ผลํ** เทสนาผลเมว, ตสฺส เหตุ เทสนาฯ **อุปาโย** ยถาวุตฺตอุปาโยว, ตสฺส เหตุ จตฺตาริ จกฺกานิฯ **อาณตฺติ** อุปเทโส, ตสฺส ราคคฺคิอาทีหิ โลกสฺส อาทิตฺตตา, สตฺถุ มหากรุณาโยโค จ เหตุฯ

ตถา จตูสุ อริยสเจฺจสุ สมุทเยน **อสฺสาโท,** ทุกฺขน **อาทีนโว,** มคฺคนิโรเธหิ **นิสฺสรณํ,** มโคฺค วา **อุปาโย,** ตทุปเทโส **อาณตฺติ,** อนุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ **ผลํ**ฯ อิติ อนุปุพฺพกถาย สทฺธึ พุทฺธานํ สามุกฺกํสิกาย ธมฺมเทสนาย นิทฺธารณภาเวน วิจโย เวทิตโพฺพฯ ปทสฺส ปทตฺถสมฺพโนฺธ **เหตุ**ฯ โส หิ ตสฺส ปวตฺตินิมิตฺตํ, ปญฺหสฺส ญาตุกามตา, กเถตุกามตา จฯ อทิฏฺฐโชตนาทีนญฺหิ จตุนฺนํ ญาตุกามตา, อิตรสฺส อิตราฯ วิสฺสชฺชนสฺส ปโญฺห **เหตุ**ฯ เอวํ เสสานมฺปิ ยถารหํ วตฺตพฺพํฯ

๓. **พฺยญฺชนตฺถานํ ยุตฺตายุตฺตปริกฺขา**ติ **พฺยญฺชน**คฺคหเณน ปทํ คหิตํ, **อตฺถ**คฺคหเณน ปญฺหาทีหิ สทฺธึ อสฺสาทาทโย คหิตาฯ วิจยหารปทตฺถา เอว หิ ยุตฺตายุตฺตาทิวิเสสสหิตา ยุตฺติหาราทีนํ ปทตฺถาฯ ตถา หิ ปทฏฺฐานปทฏฺฐานิกภาววิสิฏฺฐา เตเยว ปทฏฺฐานหารสฺส ปทตฺถาฯ ลกฺขณลกฺขิตพฺพตาวิสิฏฺฐา, นิทฺธาริตา จ ลกฺขณหารสฺส, นิพฺพจนาทิวิภาวนาวิสิฏฺฐา จตุพฺยูหหารสฺส, สภาคธมฺมวเสน, วิสภาคธมฺมวเสน จ อาวฏฺฏนวิสิฏฺฐา อาวฏฺฏหารสฺส, ภูมิวิภาคาทิวิสิฏฺฐา วิภตฺติหารสฺส, ปฏิปกฺขโต ปริวตฺตนวิสิฏฺฐา ปริวตฺตนหารสฺส, ปริยายเววจนวิสิฏฺฐา เววจนหารสฺส, ปภวาทิปญฺญาปนวิสิฏฺฐา ปญฺญตฺติหารสฺส, ขนฺธาทิมุเขหิ โอตรณวิสิฏฺฐา โอตรณหารสฺส, ปทปทตฺถปญฺหารมฺภโสธนวิสิฏฺฐา โสธนหารสฺส, สามญฺญวิเสสนิทฺธารณวิสิฏฺฐา อธิฏฺฐานหารสฺส, ปจฺจยธเมฺมหิ ปริกฺขรณวิสิฏฺฐา ปริกฺขารหารสฺส, ปหาตพฺพภาเวตพฺพตานิทฺธารณวิสิฏฺฐา สมาโรปนหารสฺส ปทตฺถาฯ **“พฺยญฺชนสฺส สภาวนิรุตฺติตา, อตฺถสฺส สุตฺตาทีหิ อวิโลมนํ ยุตฺตภาโว”**ติ อิมินา อสภาวนิรุตฺติตา, สุตฺตาทีหิ วิโลมนญฺจ อยุตฺตภาโวติ ทีเปติ, เตน ยุตฺตายุตฺตีนํ เหตุํ ทเสฺสติฯ

๔. **โยนิโสมนสิการาที**ติ **อาทิ**สเทฺทน สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยาทิสาธารณํ, อสาธารณญฺจ เทยฺยปฏิคฺคาหกาทึ สงฺคณฺหาติฯ **สมฺภวโต**ติ ยถารหํ ตสฺส ธมฺมสฺส อนุรูปํฯ **ยาว สพฺพธมฺมา**ติ เอตฺถ **สพฺพํ** นาม ปเทสสพฺพํ, น สพฺพสพฺพนฺติฯ อยญฺหิ **สพฺพ**สโทฺท ยถา ปฐมวิกเปฺป สุเตฺต อาคตธมฺมวเสน ปเทสวิสโย, เอวํ ทุติยวิกเปฺป ปทฏฺฐานปทฏฺฐานิกนิทฺธารเณน ตํตํปกรณปริจฺฉินฺนธมฺมคฺคหณโต ปเทสวิสโย เอว, น อนวเสสธมฺมวิสโยติฯ สุตฺตาคตธมฺมานํ ยานิ ปทฏฺฐานานิ, เตสญฺจ ยานีติ เอวํ การณปรมฺปรานิทฺธารณลกฺขโณ ปทฏฺฐานหาโร, ปริกฺขารหาโร ปน สุตฺตาคตธมฺมานํ ตํตํปจฺจยุปฺปนฺนานํ ปฏิเหตุปจฺจยตาวิเสสวิภาวนลกฺขโณติ สติปิ การณวิจารณภาเว อยํ ปทฏฺฐานหารปริกฺขารหารานํ วิเสโสฯ

๕. ยถา ‘‘สมานาธิกรณสมานปเท’’ติอาทีสุ เอกสทฺทสฺส อโตฺถ **สมาน**สโทฺท, เอวํ เอกรสเฏฺฐน ภาวนา ‘‘เอกุปฺปาทา’’ติอาทีสุ (กถา. ๔๗๓) วิย **เอกลกฺขณา**ติ เอตฺถ **เอก**สโทฺท สมานโตฺถติ อาห **“สมานลกฺขณา”**ติฯ **สํวณฺณนาวเสนา**ติ เอตฺถ กมฺมเตฺถ **อน**-สโทฺท, สํวเณฺณตพฺพตาวเสนาติ อโตฺถฯ **ลกฺขณา**ติ อุปลกฺขณาฯ ‘‘นานตฺตกายนานตฺตสญฺญิโน (ที. นิ. ๓.๓๔๑, ๓๕๗, ๓๕๙; อ. นิ. ๙.๒๔), นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา’’ติอาทีสุ **สหจาริตา** ทฏฺฐพฺพาฯ สญฺญาสหคตา หิ ธมฺมา ตตฺถ สญฺญาคฺคหเณน คหิตาฯ ‘‘ททํ มิตฺตานิ คนฺถตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๙) **สมานกิจฺจตา**ฯ ปิยวจนตฺถจริยาสมานตฺตตาปิ หิ ตตฺถ มิตฺตคนฺถนกิเจฺจน สมานกิจฺจา คยฺหนฺติ สงฺคหวตฺถุภาวโตฯ ‘‘ผสฺสปจฺจยา เวทนา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑, ๓๙; มหาว. ๑; วิภ. ๒๒๕; อุทา.

๑; เนตฺติ. ๒๔) **สมานเหตุตา**ฯ ยถา หิ ผโสฺส เวทนาย, เอวํ สญฺญาทีนมฺปิ สหชาตาทินา ปจฺจโย โหติ เอวาติ เตปิ สมานเหตุตาย วุตฺตา เอว โหนฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ตชฺชามโนวิญฺญาณธาตุสมฺผสฺสชา เจตนา’’ติ (ธ.ส. ๕), ‘‘ผุฏฺโฐ สญฺชานาติ, ผุฏฺโฐ เจเตตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๔.๙๓)ฯ เอวํ ‘‘ตณฺหาปจฺจยา อุปาทาน’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑, ๓๙; มหาว. ๑; วิภ. ๒๒๕; อุทา. ๑; เนตฺติ. ๒๔) เอวมาทิปิ อุทาหริตพฺพํฯ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑, ๓๙; มหาว. ๑; วิภ. ๒๒๕; อุทา. ๑; เนตฺติ. ๒๔) **สมานผลตา** ทฏฺฐพฺพาฯ ยถา หิ สงฺขารา อวิชฺชาย ผลํ, เอวํ ตณฺหุปาทาทีนมฺปีติ เตปิ ตตฺถ คหิตาว โหนฺติฯ เตนาห ‘‘ปุริมกมฺมภวสฺมิํ โมโห อวิชฺชา อายูหนา สงฺขารา นิกนฺติ ตณฺหา อุปคมนํ อุปาทาน’’นฺติฯ ‘‘รูปํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ , ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชตี’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๔) วุตฺเต ตํสมฺปยุตฺตา เวทนาทโย วุตฺตา เอว โหนฺติ สมานารมฺมณภาวโตฯ น หิ เตหิ วินา ตสฺส อุปฺปตฺติ อตฺถิฯ **เอวมาทีหี**ติ เอตฺถ **อาทิ**สทฺเทน อตฺถปฺปกรณลิงฺคสทฺทนฺตรสนฺนิธานสามตฺถิยาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ อตฺถาทิวเสนปิ หิ สุเตฺต อวุตฺตานมฺปิ วุตฺตานํ วิย นิทฺธารณํ สมฺภวตีติฯ **วุตฺตปฺปกาเรนา**ติ ‘‘วธกเจฺฉนฺน เอกลกฺขณานี’’ติอาทินา ปาฬิยํ, ‘‘สหจาริตา’’ติอาทินา อฏฺฐกถายญฺจ วุเตฺตน ปกาเรนฯ

๖. ‘‘ผสฺสนเฏฺฐน ผโสฺส’’ติอาทินา นิทฺธาเรตฺวา วจนํ **นิพฺพจนํ,** ตํ ปน ปทเสฺสว, น วากฺยสฺสาติ อาห **‘‘ปทนิพฺพจน’’**นฺติฯ อธิปฺปายนิทานานิเปตฺถ พฺยญฺชนมุเขเนว นิทฺธาเรตพฺพานิฯ นิพฺพจนปุพฺพาปรสนฺธีสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ อาห **‘‘วิเสสโต พฺยญฺชนทฺวาเรเนว อตฺถปริเยสนา’’**ติฯ **ปวตฺตินิมิตฺตํ** อชฺฌาสยาทิฯ

๗. **‘‘ปทฏฺฐาเน’’**ติ อิทํ สุเตฺต อาคตธมฺมานํ การณภูเตปิ ธเมฺม นิทฺธาเรตฺวา สภาคโต, วิสภาคโต จ อาวฏฺฏนํ กาตพฺพนฺติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ, น ตนฺติวเสนฯ ตสฺมา ปทฏฺฐานนิทฺธารณาย วินาปิ อาวฏฺฏนํ ยุตฺตเมวาติ สิทฺธํ โหติฯ ปทสฺส วา สทฺทปวตฺติฏฺฐานํ **ปทฏฺฐานํ** ปทโตฺถฯ เอตสฺมิํ ปเกฺข ‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถาติ (สํ. นิ. ๑.๑๘๕; เนตฺติ. ๒๙; เปฏโก. ๓๘; มิ. ป. ๕.๑.๔) วีริยสฺส ปทฏฺฐาน’’นฺติ (เนตฺติ. ๒๙) เอตฺถ ยฺวายมารมฺภธาตุอาทิโก อโตฺถ วุโตฺต, ตํ วีริยสทฺทสฺส ปวตฺติฏฺฐานํ วีริยสทฺทาภิเธโยฺย อโตฺถติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **เสสกํ** นามคหิตโต อิตรํ, ตํ ปน ตสฺส ปฏิปกฺขภูตํ วา สิยา, อญฺญํ วาติ อาห **‘‘วิสภาคตาย อคฺคหเณน วา’’**ติฯ **สํวณฺณนาย โยเชนฺต**ติ ยถาวุตฺตวิสภาคธมฺมนิทฺธารณภูเตน อตฺถกถเนน ปาฬิยํ โยเชนฺตฯ เตนาห **‘‘เทสน’’**นฺติฯ **‘‘ปฏิปเกฺข’’**ติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ สภาคธมฺมวเสนปิ อาวฏฺฏนสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ

๘. **นามวเสนา**ติ สาธารณนามวเสนฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘มิจฺฉตฺตนิยตานํ สตฺตานํ, อนิยตานญฺจ สตฺตานํ ทสฺสนปหาตพฺพา กิเลสา สาธารณา’’ติอาคตตฺตา (เนตฺติ. ๓๔) **‘‘ทสฺสนปหาตพฺพาทินามวเสนา’’**ติ วุตฺตํฯ **วตฺถุวเสนา**ติ สตฺตสนฺตานวเสนฯ โส หิ ธมฺมานํ ปวตฺติฏฺฐานตาย อิธ ‘‘วตฺถู’’ติ อธิเปฺปโตฯ เตนาห – ‘‘ปุถุชฺชนสฺส, โสตาปนฺนสฺส จ กามราคพฺยาปาทา สาธารณา’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๓๔)ฯ **วุตฺตวิปริยาเยนา**ติ นามโต, วตฺถุโต จ อาเวณิกตายฯ ตํตํมคฺคผลฏฺฐานญฺหิ ตํตํมคฺคผลฏฺฐตา, ภพฺพานํ ภพฺพตา, อภพฺพานํ อภพฺพตา อสาธารณาฯ

๙. **‘‘*ภาวิเต*’’**ติ อิทํ ภาวนากิริยาย อุปลกฺขณํ, น เอตฺถ กาลวจนิจฺฉาติ อาห **‘‘*ภาเวตพฺพติ อโตฺถ*’’**ติฯ ภาวนา เจตฺถ อาเสวนาติ, กุสลสโทฺทปิ อนวชฺชเฏฺฐติ เวทิตโพฺพ ฯ **ปฏิปกฺขโต**ติ วิปกฺขโตฯ วิสทิสูทาหรเณน พฺยติเรกโต ยถาธิเปฺปตธมฺมปฺปติฏฺฐานา เหสาฯ

๑๐. **ปทตฺถสฺสา**ติ ปทาภิเธยฺยสฺส อตฺถสฺส, สภาวธมฺมสฺส วาฯ

๑๑. **นิกฺเขโป** เทสนาฯ **ปภโว** สมุทโยฯ

๑๒. “**อวุตฺตานมฺปิ สงฺคโห**”ติ อิมินา อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถ **จ**-สโทฺทติ ทเสฺสติฯ

๑๓. “**คาถารุเฬฺห**”ติ อิมินา ปาฬิอาคโตว ปโญฺห เวทิตโพฺพ, น อิตโรติ ทเสฺสติฯ เตนาห “**พุทฺธาทีหิ พฺยากเต**”ติฯ **ตสฺส อตฺถสฺสา**ติ อารทฺธสฺส อตฺถสฺส, เตน อารมฺภโสธนสฺส วิสยมาหฯ เอตฺถ จ อตฺถทฺวาเรนว ปทปุจฺฉาโสธนมฺปิ กรียตีติ ปุน “**ตสฺส อตฺถสฺสา**”ติ วุตฺตํฯ อถ วา **วิสฺสชฺชิตมฺหี**ติ วิสฺสชฺชเนฯ วิสฺสชฺชนโสธเนน หิ ปญฺหาโสธนํฯ **ปเญฺห**ติ ปุจฺฉายํฯ **คาถาย**นฺติ อุปลกฺขณํ, เตน คาถายํ, สุตฺตเคยฺยาทีสุ จาติ วุตฺตํ โหติฯ **ยมารพฺภา**ติ ยํ สีลาทิมารพฺภ คาถาทีสุ เทสิตํ, ตสฺมึ อารเมฺภติ อโตฺถฯ **ปุจฺฉิตา**ติ ปุจฺฉาการินี, ‘‘กา เอตฺถ ปทสุทฺธิ, กา ปญฺหาสุทฺธิ, กา อารมฺภสุทฺธี’’ติ เอวํ ปุจฺฉาการินี ปุจฺฉํ กตฺวา ปวตฺติตา สุทฺธาสุทฺธปริกฺขาติ โยชนาฯ

๑๔. **น วิกปฺปยิตพฺพา**ติ ยถา โลเก ‘‘ชาติ สามญฺญํ, เภโท สามญฺญํ, สมฺพโนฺธ สามญฺญ’’นฺติอาทินา สามญฺญํ ชาติอาทิํ, ตพฺพิธุรญฺจ วิเสสํ วิกเปฺปนฺติ ปริกเปฺปนฺติ, เอวํ น วิกปฺปยิตพฺพาติ อโตฺถฯ ยทา โย กาลวิเสโส ‘‘เสฺว’’ติ ลทฺธโวหาโร, ตทา โส ตํทิวสาติกฺกเม ‘‘อชฺชา’’ติ, ปุน ตํทิวสาติกฺกเม ‘‘หิโยฺย’’ติ โวหรียตีติ อนวฎฺฐิตสภาวา เอเต กาลวิเสสาฯ ทิสายปิ ‘‘เอกํ อวธิํ อเปกฺขิตฺวา ปุรตฺถิมา ทิสา, ตโต อญฺญํ อเปกฺขิตฺวา ปจฺฉิมา นาม โหตี’’ติ อาทินา อนวฎฺฐิตสภาวตา เวทิตพฺพาฯ **ชาติอาทิอเปกฺขายา**ติ ชาติอาทิทุกฺขวิเสสาเปกฺขายฯ **สจฺจาเปกฺขายา**ติ สจฺจสามญฺญาเปกฺขายฯ ‘‘ตณฺหา’’ติ วุจฺจมานํ กามตณฺหาทิอเปกฺขาย สามญฺญมฺปิ สมานํ สจฺจาเปกฺขาย วิเสโส โหตีติ เอวมาทิํ สนฺธายาห “**เอส นโย สมุทยาทีสุปิ**”ติฯ

๑๖. **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ พุทฺธวจเนฯ เตนาห “**สิกฺขตฺตยสงฺขาตสฺสา**”ติอาทิฯ ยถารุตํ ยถากถิตํ สทฺทโต อธิคตํ นิทฺธาริตํ, น อตฺถปฺปกรณลิงฺคสทฺทนฺตรสนฺนิธานาทิปฺปมาณนฺตราธิคตํ ฯ “**อตฺถโต ทสฺสิตา**”ติ อิทํ ยสฺมิํ สุเตฺต ภาวนาว กถิตา, น ปหานํ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

นยสเงฺขปวณฺณนา

๑๗. **ตณฺหาวิชฺชาหิ** กรณภูตาหิฯ สํกิเลโส ปโกฺข เอตสฺสาติ **สํกิเลสปโกฺข,** สํกิเลสปกฺขิโก สุตฺตโตฺถ, ตสฺส นยนลกฺขโณติ โยชนาฯ โวทานปกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺสาติ สมฺพโนฺธฯ วุฎฺฐานคามินิยา, พลววิปสฺสนาย จ ทุกฺขาทีสุ ปริเญฺญยฺยตาทีนิ มคฺคานุคุโณ คหณากาโร **อนุคาหณนโย**ฯ ยทิ เอวํ กถํ นโยติ อาห “**ตสฺส ปนา**”ติอาทิฯ ตตฺถ “**นยโวหาโร**”ติ อิมินา นยาธิฎฺฐานํ นโยติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ

๑๘. **พาธกาทิภาวโต**ติ พาธกปภวสนฺตินิยฺยานภาวโตฯ **อญฺญถาภาวาภาเวนา**ติ อพาธกอปฺปภวอสนฺติ อนิยฺยานภาวาภาเวนฯ **สจฺจสภาวตฺตา**ติ อมุสาสภาวตฺตาฯ **อวิสํวาทนโต**ติ อริยสภาวาทิภาวสฺส น วิสํวาทนโต เอกนฺติกตฺตาติ อโตฺถฯ

๑๙. **สํกิลิฎฺฐธมฺมา**ติ สํกิเลสสมนฺนาคตา ธมฺมา **สทฺธมฺมนยโกวิทา**ติ สจฺจปฎิจฺจสมุปฺปาทาทิธมฺมนยกุสลา, เอกตฺตาทินยกุสลา วาฯ

๒๐. **อตฺถวิสุสชฺชเนสูติ** ''อิเม ธมฺมา กุสลา''ติอาทินา (ธ. ส. ๑) สุเตฺต กตปญฺห วิสฺสชฺชเนสุ เจว อฎฺฐกถาย กตอตฺถสํวณฺณนาสุ จฯ **''โวหานิยา''**ติ อิมินา อนวชฺชธมฺมา อิธ กุสลาติ อธิเปฺปตา, น สุขวิปากาติ ทเสฺสติฯ ตสฺส ตสฺส อตฺถนยสฺส โยชนตฺถํ มนสา โวโลกย เตติ โยชนาฯ

๒๑. ยทิ กรณภูตํ, กถํ ตสฺส อตฺถนฺตราภาโวติ อาห **''เยน หี''**ติอาทิฯ ทิสาภูตธมฺมานํ โวโลกยนสมานยนภาวโต โวหารภูโต, กมฺมภูโต จ นโย, น นนฺทิยาวฎฺฎาทโย วิย อตฺถภูโต ติ **''โวหารนโย, กมฺมนโย''**ติ จ วุจฺจติฯ

ทฺวาทสปทวณฺณนา

๒๓. **อปริโยสิเต ปเท**ติ อุจฺจารณเวลายํ ปเท อสมเตฺต, วิปฺปกเตติ อโตฺถฯ ปริโยสิเต หิ ''ปท''เนฺตว สมญฺญา สิยา, น ''อกฺขร''นฺติ อธิปฺปาโยฯ ปทสฺส เววจนตาย อตฺถวเสน ปริ ยายํ ขรนฺตํ สญฺจรนฺตํ วิย โหติ, น เอวํ วโณฺณ อเววจนตฺตาติ อาห **ปริยายวเสน อกฺขรณ โต''**ติฯ **น หิ วณฺณสฺส ปริยาโย วิชฺชตี''**ติ อิทํ อการาทิวณฺณวิเสสํ สนฺธาย วทติ, น วณฺณ สามญฺญํฯ ตสฺส หิ วโณฺณ อกฺขรนฺติ ปริยาโย วุโตฺต เอวาติฯ

อกฺขรสทฺทสฺส อตฺถํ วตฺวา ตปฺปสเงฺคน วณฺณสทฺทสฺสปิ วตฺตุํ **''เกนเฎฺฐน วโณฺณ''**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ นนุ ปเทน, วาเกฺยน วา อโตฺถ สํวณฺณียติ, น อกฺขเรนาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **''วโณฺณ เอว หี''**ติอาทิฯ **ปทาทิภาเวนา**ติ ปทวากฺยภาเวนฯ **ยถาสมฺพนฺธ**นฺติ ยถา สเงฺกตํฯ **อยํ**-สโทฺท อิมสฺสตฺถสฺส วาจโก, อยํ อโตฺถ อิมสฺส สทฺทสฺส วจนีโยติ ยถา คหิตสเงฺกตานุรูปํ สทฺทตฺถานํ วาจกวจนียภาโวฯ อถ วา ยฺวายํ สทฺทตฺถานํ อญฺญมญฺญํ อวิ นาภาโว, โส **สมฺพโนฺธ**ฯ ตทนุรูปํ เอกกฺขรํ นามปทํ ''มา เอวํ มญฺญสี''ติอาทีสุ **มา**-การาทิฯ **เกจี**ติ อภยคิริวาสิโนฯ เต หิ อภิธมฺมเทสนํ ''มนสาเทสนา''ติ วทนฺติ, ยโต ราหุลาจริโย ''วิ สุทฺธกรุณานํ มนสาเทสนา วาจาย อกฺขรณโต อกฺขรสญฺญิตา''ติ อาหฯ

สตฺวปฺปธานนฺติ ทฺรพฺยปฺปธานํฯ นามปเท หิ ทฺรพฺยมาวิภูตรูปํ, กิริยา อนาวิภูตรูปา ยถา ''ผโสฺส''ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑, ๓๙; มหาว. ๑; วิภ. ๒๒๕; อุทา. ๑; เนตฺติ. ๒๔)ฯ อาขฺยาตปเท ปน กิริยา อาวิภูตรูปา, ทฺรพฺยมนาวิภูตรูปํ ยถา ''ผุสตี''ติฯ เตน เนสํ สตฺวกิริ ยาปฺปธานตา วุตฺตาฯ **กิริยาวิเสสคฺคหณนิมิตฺต**นฺติ กิริยาวิเสสาวโพธเหตุ กิริยาวิเสสทีปน โต, ยถา ''จิรปฺปวาสิ''นฺติ (ธ. ป. ๒๑๙) เอตฺถ **ป**-สโทฺท วสนกิริยาย วิโยควิสิฎฺฐตํ ทีเปติฯ ''เอวํ มนสิ กโรถ, มา เอวํ มนสากตฺถา''ติอาทีสุ กิริยาวิเสสสฺส โชตโก **เอวํ**-สโทฺทฯ ''เอวํสี ลา (ที. นิ. ๓.๑๔๒) เอวํธมฺมา''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๓; ม. นิ. ๓. ๑๙๘; สํ. นิ. ๕.๓๗๘) สตฺววิ เสสสฺสฯ เอวํ เสสนิปาตปทานมฺปีติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **''กิริยาย...เป.... นิปาตปท''**นฺติฯ

สเงฺขปโต วุตฺตํ, กึ ปน ตนฺติ อาห **''ปทาภิหิต''**นฺติฯ อถ วา **สเงฺขปโต วุตฺตํ,** โย อกฺขเรหิ สงฺกาสิโตติ วุจฺจติฯ **ปทาภิหิตํ** ปเทหิ กถิตํ, โย ปเทหิ ปกาสิโตติ วุจฺจติฯ ตทุภยํ, ยทิ ปทสมุทาโย วากฺยํ, ตสฺส โก ปริเจฺฉโทฯ ยาวตา อธิเปฺปตตฺถปริโยสานํ, ตาวตา เอกวา กฺยนฺติปิ วทนฺติ, พหูเปตฺถ ปกาเร วเณฺณนฺติฯ กึ เตหิ, สาขฺยาตํ สาพฺยยํ สการกํ สวิเสสนํ ''วากฺย''นฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ นนุ จ ปเทนปิ อโตฺถ พฺยญฺชียตีติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **''ป ทมตฺตสวเนปิ หี''**ติอาทิฯ อาการเรสุ วากฺยวิภาเคสุ อภิหิตํ กถิตํ นิพฺพจนํ **อาการาภิหิตํ นิพฺพจนํ**ฯ **''อภิหิต**นฺติ จ ปาฬิอาคต''นฺติ วทนฺติฯ

‘‘นิพฺพานํ มคฺคติ, นิพฺพานตฺถิเกหิ วา มคฺคียติ, กิเลเส วา มาเรนฺโต คจฺฉตีติ **มคฺโค**’’ติ อาทินา (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๖) นิพฺพจนานํ วิตฺถาโรฯ ตํนิเทฺทสกถนตฺตา นิเทฺทโสติ อิมมตฺถมาห **‘‘นิพฺพจนวิตฺถาโร นิรวเสสเทสนตฺตา นิเทฺทโส’’**ติฯ **ปเทหี**ติ วากฺยาวยวภูเตหิ, วากฺยโต วิภชฺชมาเนหิ วา อาขฺยาตาทิปเทหิฯ เตนาห **‘‘วากฺยสฺส วิภาโค’’**ติ, ตถา จาห **‘‘อปริโยสิเต’’**ติอาทิฯ อปเร ปน ‘‘ปกติปจฺจยโลปาเทสาทิวเสน อกฺขรวิภาโค **อาการโร,** นิรุตฺตินเยน ปทวิภาโค **นิพฺพจนํ,** วากฺยวิภาโค **นิเทฺทโสฯ วณฺณปทวากฺยานิ** หิ อวิภตฺตานิ, วิภตฺตานิ จ ฉ **พฺยญฺชนปทานี**’’ติ วทนฺติฯ **ฉฏฺฐํ วจน**นฺติ ฉฏฺฐํ ปทํฯ **กาตพฺพ**นฺติ ‘‘อกฺขรํ ปทํ พฺยญฺชนํ อาการโร ตเถว นิรุตฺติ นิเทฺทโส ฉฏฺฐวจน’’นฺติ คาถายํ เอวํ กตฺตพฺพํ, สํวณฺณนาวเสน วา อาการปทํ จตุตฺถํ กาตพฺพนฺติ อโตฺถฯ สโพฺพ สทฺทโวหาโร วิภเตฺตหิ, อวิภเตฺตหิ จ อกฺขรปทวาเกฺยเหว, ตทญฺญุปฺปกาโร นตฺถีติ อาห **‘‘ยานิมานี’’**ติอาทิฯ

๒๔. **กาสนา**สโทฺท กมฺมโตฺถติ ทเสฺสตุํ **‘‘กาสียตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปเทหิ ตาว อตฺถสฺส สงฺกาสนา, ปกาสนา จ โหตุ, ปทาวธิกาปิ สํวณฺณนา อิจฺฉิตาติ อกฺขเรหิ ปน กถนฺติ อาห **‘‘อกฺขเรหิ สุยฺยมาเนหี’’**ติอาทิฯ **ปทตฺถสมฺปฏิปตฺตี**ติ ปทาภิเธยฺยอตฺถาวโพโธฯ **‘‘อกฺขเรหิ สงฺกาเสตี’’**ติอาทินา อกฺขรกรณํ สงฺกาสนภูตํ อุคฺฆฏนกิริยํ วทเนฺตน ยถาวุโตฺต อโตฺถ สาธิโตติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

วิภชนฺตฺตานีกมฺมปญฺญตฺตีติ เอกตฺตนิเทฺทโส สมาหาโรติ อยํ ทฺวนฺทสมาโสฯ **อุภเยนา**ติ ‘‘วิวรณา, วิภชนา’’ติ อิมินา ทฺวเยนฯ **เอเตหี**ติ เอตฺถ **เอว**-กาโร ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐติ อาห **‘‘เอเตหิ เอวา’’**ติฯ **‘‘สงฺกาสนา...เป.... อภาวโต’’**ติ อิมินา ยถาธิเปฺปตอนูนาวธารณผลํ ทเสฺสติฯ **อุคฺฆฏนาที**ติ อาทิสเทฺทน วิปญฺจนยานิ สงฺคณฺหาติฯ

๒๕. **สมฺมา ยุโตฺต**ติ สมฺมา อวิปรีตํ, อนวเสสโต จ ยุโตฺต สหิโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ **‘‘อนูนา’’**ติฯ สโพฺพ หิ ปาฬิอโตฺถ อตฺถปทอตฺถนเยหิ อนวเสสโต สงฺคหิโตฯ เตนาห **‘‘สพฺพสฺส หี’’**ติอาทิฯ

๒๖. กสฺมา ปเนตฺถ มูลปทปทฏฺฐานานิ อสงฺคหิตานีติ? ปทตฺถนฺตราภาวโตฯ มูลปทานิ หิ นยานํ สมุฏฺฐานมตฺตตฺตา ปทฏฺฐานานีติ ทสฺสิโตยํ นโยฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อิโต วินิมุโตฺต โกจิ เนตฺติปทโตฺถ นตฺถี’’**ติฯ

เนตฺติยา การณภูตายฯ **หารา สํวเณฺณตพฺพา**ติ สุตฺตสฺส อตฺถสํวณฺณนาวเสน หารา วิตฺถาเรตพฺพาฯ **สฺวาย**นฺติ โส อยํ สํวณฺณนากฺกโมฯ เยน อนุกฺกเมน เนตฺติยํ เทสิตา, เตเนว สุเตฺต อตฺถสํวณฺณนาวเสน โยเชตพฺพาติฯ **เอวํ สิเทฺธ**ติ เทสนากฺกเมเนว สิเทฺธฯ **อยํ อารโมฺภ**ติ ‘‘โสฬส หารา ปฐม’’นฺติ เอวํ ปวโตฺต อารโมฺภฯ **อิมมตฺถ**นฺติ อิมํ วุจฺจมานนิยมสงฺขาตํ อตฺถํฯ

ยทิ เทสิตกฺกเมเนว หารนยา สุเตฺต โยเชตพฺพา สิยุํ, กิํ โส กโม การณนิรเปโกฺข, อุทาหุ การณสาเปโกฺขติ? กิเญฺจตฺถ – ยทิ ตาว การณนิรเปโกฺข หารนยานํ อนุกฺกโม, อเนกตฺถา วุจฺจมานา อวสฺสํ เอเกน กเมน วุจฺจนฺตีติฯ เอวํ สเนฺต เยน เกนจิ กเมน สุเตฺต โยเชตพฺพา สิยุํ, ตถา สติ นิยโม นิรตฺถโก สิยาฯ อถ การณสาเปโกฺข, กิํ ตํ การณนฺติ? อิตโร การณคเวสนํ อกตฺวา อโตฺถ เอเวตฺถ คเวสิตโพฺพติ อธิปฺปาเยน **‘‘นายมนฺโยโค น กตฺถจิ อนุกฺกเม นิวิสตี’’**ติ วตฺวา ‘‘น ปน มยํ เทวานํปิยสฺส มโนรถวิฆาตาย เจเตมา’’ติ กมการณํ วิจาเรนฺโต **‘‘อปิจา’’**ติอาทินา เทสนาหารสฺส ตาว อาทิโต เทสนาย การณํ ปติฏฺฐเปติฯ ตตฺถ

ธมฺมเทสนาย นิสฺสโย อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณานิ, สรีรํ อาณตฺติฯ **ปกติยา** สภาเวนฯ นิทฺธาร เณน วินาปิ **ปติฏฺฐาภาวโต** นิสฺสยภาวโตฯ

“ตถา หิ วกฺขตี”ติอาทินา ยถาวุตฺตํ อตฺถํ ปากฏตรํ กโรติฯ เอส นโย อิตเรสุปิฯ

วิจยานนฺตรนฺติ วิจยหารานนฺตรํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ตถา หี**ติ ลกฺขณหารวิภงฺค ยุตฺตายุตฺตานํ การณปรมฺปราย ปริคฺคหิตสภาวานํ อวุตฺตานมฺปิ เอกลกฺขณตาย คหณํ วุตฺตํฯ

อตฺถโต นิทฺธาริตานนฺติ อตฺถุทฺธารปุพฺพาปรานุสนฺธิอาทิอตฺถโต สุตฺตนฺตรโต อุทฺ ธฏานํ สํวณฺณิยมานสุเตฺต อานีตานํ ปาฬิธมฺมานํฯ สทฺทโต, ปมาณนฺตรโต จ ลทฺธานํ อิธ วิ จาเรตพฺพตฺตา อาห **“นิรวเสสโต”**ติฯ **อตฺถสฺสา**ติ อภิเธยฺยตฺถสฺสฯ **ธมฺมสฺสา**ติ สภาว ธมฺมสฺสฯ **ตตฺถ ตตฺถ ตํ อภินิโรเปตี**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ อเตฺถ, ธเมฺม จ ตํ นามํ อภินิโรเปติ, ‘‘อย เมวํนาโม’’ติ โวหรติฯ ‘‘อตฺถสฺส, ธมฺมสฺสา’’ติ ปททฺวเยน สามญฺญโต อโตฺถ, ธโมฺม จ อนว เสเสตฺวา คหิโตติ อาห **“อนวเสสปริยาทาน”**นฺติ, ยโต วุตฺตํ ‘‘ตตฺถ ตตฺถา’’ติฯ **ตถา**ติ ยถา อนวเสสตฺถาวโพธทีปกํ อนวเสสปริยาทานํ กตํ จตุพฺยูหปาฬิยํ, เอวํ **ปุนปฺปุนํ คพฺภมฺเปตี**ติ เอตฺถ อสทฺทวตี อตฺถา ปวตฺติวเสน ลพฺภมานา สมฺมาปฏิปตฺติ อุทฺธฏาติ อุปสํหารโตฺถ ตถา-สโทฺทฯ

เตเนวาติ สุตฺตนฺตรสํสนฺทนสฺส สภาควิสภาคธมฺมนฺตราวฏฺฏนูปายภาวโต เอวฯ **ยโต**ติ สภาควิสภาคธมฺมาวฏฺฏนสฺส สาธารณาทิธมฺมวิภชนูปายตฺตาฯ **ปฏิวิภตฺตสภาเว**ติ ปฏิภาค ภาเวน วิภตฺตสภาเวฯ

เต ธมฺมาติ ปฏิปกฺขโต ปริวตฺติตธมฺมาฯ น ปริยายวิภาวนา ปญฺญตฺติวิภาคปริคฺคาหิกา ติ อาห **“ปริยา…เป…. สุโพธนญฺจา”**ติฯ

ปุจฺฉาวิโสธนํ วิสฺสชฺชนํฯ **อารมฺภวิโสธนํ** เทสนาย อตฺถกถนํฯ ตทุภยวิจาโร ธาตาทีสุ อสมฺมุยฺหนฺตเสฺสว สมฺภวตีติ อาห **“ธาตายตนา…เป…. สมฺปาเทตุ”**นฺติฯ **สุโทฺธ อาร โมฺภ**ติอาทิปาฬินิทสฺสเนนปิ อยเมวโตฺถ อุทาหโฏติ เวทิตพฺพํฯ

“การณาภาโร”ติ ปทฏฺฐานํ สนฺธาย วทติฯ **ปเภทโต เทสนาภาโร**ติ เววจนํฯ **นิทฺธาเรตฺวา วุจฺจมานานี**ติ อุทฺธริตฺวา สมาโรปิยมานานีติ อธิปฺปาโยฯ **สุตฺตสฺส อตฺถํ ตถตฺตาวโพธายา**ติ สุตฺตสฺส ปทตฺถาวคมมุเขน จตุสจฺจาภิสมยายฯ

เวเนยฺยตฺตยยุโตฺต อตฺถนยตฺตยูปเทโส **“เวเนยฺยตฺตยปฺปโยชิโต”**ติ วุโตฺตฯ เวเนยฺ ยตฺตยญฺหิ ปจฺจยสมวาเย ตทุปเทสผลํ อธิคจฺฉนฺตํ อตฺถํ ปโยเชติ นามาติฯ **ตทนุกฺกเมเน วา**ติ เตสํ อุคฺฆฏิตญฺญุอาทีนํ เทสนานุกฺกเมเนวฯ **เต**ติ ตโย อตฺถนยาฯ **เตส**นฺติ อุคฺฆฏิตญฺญุ อาทีนํฯ ยถา อุเทฺทสาทีนํ สเงฺขปมชฺฌิมวิตฺถารวุตฺติยา ติณฺณํ ปุคฺคลานํ อุปการตา, เอวํ เตสํ อตฺถนยานํฯ **ตสฺสา**ติ อตฺถนยตฺตสฺสฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ ตสฺสํ ภูมิยํฯ

สมุฏฺฐานํ นิทานํฯ **อเนกธา** สทฺทนยโต, นิรุตฺตินยโต จาติ อเนกปฺปการํฯ **ปทโตฺถ** สทฺทโตฺถฯ **วิธิ อนุวาโท**ติ อิทเมตฺถ วิธิวจนํ, อยมนุวาโทติ อยํ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ **สมา ธาตโพฺพ**ติ ปริหริตโพฺพฯ **อนุสนฺธียา อนุรูปํ นิคเมตพฺพ**นฺติ ยาย อนุสนฺธิยา สุเตฺต อุปริ เทสนา ปวตฺตา, ตทนุรูปํ สํวณฺณนา นิคเมตพฺพาฯ **ปโยชน**นฺติ ผลํฯ **ปิณฺฑโตฺถ**ติ สเงฺขป

โตฺถฯ **อนุสนฺธี**ติ ปุจฺฉานุสนฺธิอาทิอนุสนฺธิฯ **อุโปคฺฆาโฏ**ติ นิทสฺสนํฯ **จาลนา**ติ โจทนาฯ **ปจฺจุปฏฺฐานํ** ปริหาโรฯ

ปกติอาทิปทาวยวํ ภินฺทิตฺวา กถนํ **เภทกถา** ยถา ''ทิพฺพนฺตีติ เทวา''ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๕๓)ฯ ปทสฺส อตฺถกถนํ **ตตฺวกถา** ยถา ''พุโทฺธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก''ติ (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๑)ฯ **ปริยายวจนํ** เววจนคฺคหณํ ยถา ''ปญฺญา ปชานนา''ติ (ธ. ส. ๑๖)ฯ วิจยยุตฺติจตุพฺยูหปริวตฺตนหาเรกเทสสงฺคหิตา, เววจนหารสงฺคหิตา จาติ อาห **''เต อิธ กติปยหารสงฺคหิตา''**ติฯ

อตฺตโน ผลํ ธาเรตีติ **ธโมฺม**ติ เหตุโน ธมฺมภาโว เวทิตโพฺพฯ ญาปกเหตุปิ ญาณกรณเฏฺฐน การเก ปกฺขิปิตฺวา อาห **''การโก สมฺปาปโกติ ทุวิโธ''**ติฯ ปุน จกฺขุพีชาทินิพฺพตฺตกเมว การณํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **''ปุน...เป.... ติวิโธ''**ติอาทิมาหฯ ''ตโย กุสลเหตู''ติอาทินา (ธ. ส. ๑๐๕๙-๑๐๖๐) อาคตา อโลภาทโย, โลภาทโย จ **เหตุเหตุ** นามฯ ''จตฺตาโร โข, ภิกฺขเว, มหาภูตา เหตุ, จตฺตาโร มหาภูตา ปจฺจโย รูปกฺขนฺธสฺส ปญฺญาปนายา''ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๘๖) อาคโต **ปจฺจยเหตุ** นามฯ กุสลากุสลํ กมฺมํ อตฺตโน วิปากํ ปติ **อุตฺตมเหตุ** นามฯ จกฺขาทิพีชาทิ จกฺขุวิญฺญาณองฺกุราทีนํ **อสาธารณเหตุ** นามฯ กุสลากุสลานํ สติปิ ปจฺจยธมฺมภาเว อิฏฺฐานิฏฺฐผลวิเสสเหตุภาวทสฺสนตฺถํ วิสุํ คหณํ, สทฺทมคฺคานํ ปน ญาปกสมฺปาปกเหตุภาวทสฺสนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ องฺกุราทิกสฺส อสาธารณเหตุ พีชาทิสมานชาติยเหตุตาย **สภาคเหตุ** ฯ สาธารณเหตุ ภูสสลิลาทิอสมานชาติยตาย **อสภาคเหตุ**ฯ อินฺทฺริยพทฺธสนฺตานิโก **อชฺฌตฺติกเหตุ,** อิตโร **พาหิรเหตุ**ฯ เกจิ ปน ''สสนฺตานิโก อชฺฌตฺติกเหตุ, อิตโร พาหิรเหตู''ติ วทนฺติฯ **ปริคฺคาหโก** อุปตฺถมฺภโกฯ **ปรมฺปรเหตุ** อุปนิสฺสยปจฺจโยฯ

นิพฺพานสฺส อนิพฺพตฺตนิเยปิ สมุทยปฺปหานสมุทยนิโรธานํ อธิคมาธิคนฺตพฺพภาวโต นิพฺพานํ ปติ มคฺคสฺส เหตุภาโว วิย มคฺคํ ปติ นิพฺพานสฺส ผลภาโว อุปจารสิโทฺธติ อาห **''ผลปริยาโย ลพฺภตี''**ติฯ

ปฏิปชฺชมานภูมิ มคฺคธมฺมาฯ **ปฏิปนฺนภูมิ** ผลธมฺมาฯ

กิจฺจโตติ สรสโตฯ **ลกฺขณโต**ติ อุปลกฺขณโตฯ **สามญฺญโต**ติ สมานภาวโตฯ เตน สมานเหตุตา, สมานผลตา, สมานารมฺมณตา จ คหิตา โหตีติฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา **ลกฺขณหารนิเทฺทสวณฺณนายํ** วุตฺตเมวฯ

อปิเจตฺถ สมฺปโยควิปฺปโยควิโรธปกรณลิงฺคสทฺทนฺตรสนฺนิธานสามตฺถิยาทีนมฺปิ วเสน นยวิภาโค เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **สมฺปโยคโต** ตาวนยวิภาโค – ''นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํ ลหุปริวตฺตํ, ยถยิทํ จิตฺต''นฺติ (อ. นิ. ๑.๔๘) จิตฺตสฺส ลหุปริวตฺติตา คหิตา, ตํสมฺปโยคโต เจตสิกานมฺปิ คหิตาว โหติ อญฺญตฺถ เนสํ จิเตฺตน สมฺปโยคทีปนโตฯ อถ วา ''สญฺญิโน''ติฯ สญฺญาสหิตตาวจเนน หิ เนสํ เวทนาเจตนาทิวนฺตตาปิ สมฺปโยคโต ทีปิตา โหติฯ

วิปฺปโยคโต – ''อเหตุกา''ติฯ เหตุสมฺปยุตฺตา หิ ธมฺมา ''สเหตุกา''ติ วุตฺตาติ ตพฺพิธุรา ธมฺมา วิปฺปโยคโต ''อเหตุกา''ติ วุตฺตาติ วิญฺญายติฯ อถ วา ''อสญฺญิโน''ติฯ สญฺญาวิปฺปยุตฺตา หิ ธมฺมปวตฺติ อิธาธิเปฺปตา, น สญฺญาย อภาวมตฺตนฺติ วิญฺญายติฯ

วิโรธโต – ‘‘อฏฺฐมโก (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมกปาฬิ.๔๓๙), สทฺธานุสารี’’ติ (ปุ. ป. มาติกา ๗.๓๖) จ วุตฺต ตํ สนฺตติยํ สํโยชนตฺตยปฺปหานํ วิญฺญายติ, ตถา ‘‘สติ วา อุปาทิเสเส อนาคามิตา’’ติ (ที. นิ. ๒.๔๐๔; ม. นิ. ๑.๑๓๗) วุตฺต ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนปฺปหานํ , ‘‘ทิเฏฺฐว ธเมฺม อญฺญา’’ติ (ที. นิ. ๒.๔๐๔; ม. นิ. ๑.๑๓๗) วุตฺต อนวเสสสํโยชนปฺปหานํ วิญฺญายติฯ

ปกรณโต – ‘‘อพฺยากตา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. มาติกา)ฯ อธิการโต หิ กุสลากุสลภาเวน น กถิตาติ ญายติฯ ‘‘อุปธี หิ นรสฺส โสจนา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๒, ๑๔๔) จฯ พาหิรา หิ ธมฺมา อิธ ‘‘อุปธี’’ติ อธิเปฺปตาติ วิญฺญายติฯ

ลิงฺคโต – ‘‘สีเตนปิ รุปฺปติ, อุเณฺหนปิ รุปฺปตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๓.๗๙)ฯ สีตาทิคฺคหเณน หิ ลิเงฺคน ภูตุปาทายปฺปการเสฺสว ธมฺมสฺส รูปภาโว, น อิตรสฺสฯ

สทฺทนฺตรสนฺนิธานโต – ‘‘กายปสฺสทฺธิ, กายายตน’’นฺติฯ ‘‘ยา เวทนากฺขนฺธสฺสา’’ติ อาทิวจนโต หิ ปุริโม กายสโทฺท สมูหวาจี, อิตโร อายตนสทฺทสนฺนิธานโต ปสาทวาจีฯ

สามตฺถิยโต – ‘‘สพฺพํ, ภิกฺขเว, อาทิตฺตํ (สํ. นิ. ๔.๒๘; มหาว. ๕๔), สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺสา’’ติ (ธ. ป. ๑๒๙) จ, ตถา ‘‘สพฺพาวนฺตํ โลกํ เมตฺตาสหคเตน เจตสา…เป.… ผริตฺวา วิหรตี’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๕๕๖; ๓.๓๐๘; ม. นิ. ๑.๗๗, ๒๓๒, ๔๕๙, ๕๐๙; ๒.๓๐๙; ๓.๒๓๐; วิภ. ๖๔๒)ฯ เอตฺถ หิ สติปิ สพฺพสทฺทสฺส อนวเสสสตฺตวาจกเตฺต อาทิตฺตตา สาเปกฺขเสฺสว อตฺถสฺส วาจกตฺตา ปเทสวาจี สพฺพสโทฺท, โลกสโทฺทปิ สตฺตวาจีฯ สตฺตา รมฺมณา หิ อปฺปมญฺญาติฯ ตถา ‘‘มาตรํ ปิตรํ หนฺตฺวา’’ติ (ธ. ป. ๒๙๔-๒๙๕) สเพฺพน สพฺพํ หิ สปฏิเกฺขปโต, มาตุปิตุฆาตกมฺมสฺส จ มหาสาวชฺชตาปเวทนโต, อิธ จ ตทนฺนุญฺญาย กตาย มาตุปิตุฎฺฐานิยา ตาทิสา เกจิ ปาปธมฺมา เวเนยฺยวเสน คหิตา วิญฺญายติฯ เก ปน เตติ? ตณฺหามานาฯ ตณฺหา หิ ชนนี สตฺตานํฯ ‘‘ตณฺหา ชเนติ ปุริส’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๕๕-๕๗) หิ วุตฺตํฯ ปิตุฎฺฐานิโย มาโน ตํ นิสฺสาย อตฺตสมฺปคฺคณฺหโต ‘‘อหํ อสุกสฺส รโญฺญ, ราชมหามตฺตสฺส วา ปุโตฺต’’ติ ยถาฯ **สามตฺถิยาทีน**นฺติ **อาทิ**สเทฺทน เทสปกติอาทโย สงฺคยฺหนฺติฯ

ลพฺภมานปทตฺถนิทฺธารณมุเขนาติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ สุเตฺต ลพฺภมานอสฺสาทาทิหารปทตฺถนิทฺธารณทฺวาเรนฯ **ยถาลกฺขณ**นฺติ ยํ ยํ ลกฺขณํ, ลกฺขณานุรูปํ วา **ยถาลกฺขณํ**ฯ เหตุผลาทีนิ อุปธาเรตฺวา โยเชตพฺพานิ เตสํ วเสนาติ อธิปฺปาโยฯ อิทานิ เหตุผลาทโย เย ยสฺมิํ หาเร สวิเสสํ อิจฺฉิตพฺพา, เต ทเสฺสตุํ **‘‘วิเสสโต ปนา’’**ติอาทิมาหฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. ปฏินิเทฺทสวารวณฺณนา

๑. เทสนาหารวิภงฺควณฺณนา

๕. **อนฺวตฺถสญฺญต**นฺติ อตฺถานุคตสญฺญภาวํ, ‘‘เทสนาหาโร’’ติ อยํ สญฺญา อนฺวตฺถา อตฺถานุคตาติ อโตฺถฯ

อวุตฺตเมวาติ ปุเพฺพ อสํวณฺณิตปทเมวฯ **‘‘ธมฺมํ โว’’**ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๔๒๐) วจนสฺส สมฺพนฺธํ ทเสฺสตุํ **‘‘กตฺถ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตปิฏกสฺส หิ พุทฺธวจนสฺส สํวณฺณนาลกฺขณํ เนตฺติปฺปกรณํ, ตญฺจ ปริยตฺติธมฺมสงฺคาหเก สุตฺตปเท สํวเณฺณตพฺพภาเวน คหิเต คหิตเมว โหติฯ เตนาห **‘‘เทสนาหาเรน…เป.… ทเสฺสตี’’**ติฯ

เยสํ อสฺสาทาทีนํ วิภชนลกฺขโณ เทสนาหาโร, เต คาถาย, อิธาปิ จ อาคเต ‘‘อสฺสาทํ อาทีนว’’นฺติอาทินา อุทาหรณวเสน วิภชิตุํ **‘‘ตตฺถ กตโม อสฺสาโท’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ ‘‘อสฺสาทาทีนวตา’’ติ คาถายํ วุโตฺต กตโม อสฺสาโทฯ อถ วา ‘‘อสฺสาทํ อาทีนว’’นฺติอาทินา โย อิธ อสฺสาทาทีนํ อุเทฺทโส, ตตฺถ กตโม อสฺสาโทติ เจติ อโตฺถฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ กมฺมกรณตฺถภินฺนสฺส วิสยวิสยิตาลกฺขณสฺส อสฺสาททฺวยสฺส นิทสฺสนตฺถํ คาถาทฺวยุทาหรณํ, ตถา กามวิปริณามลกฺขณสฺส, วฏฺฏทุกฺขลกฺขณสฺส จาติ ทุวิธสฺสาปิ อาทีนวสฺส นิทสฺสนตฺถํ ‘‘อริยมโคฺค นิพฺพาน’’นฺติ ทุวิธสฺสาปิ นิสฺสรณสฺส นิทสฺสนนิทสฺสนตฺถญฺจ เทฺว เทฺว คาถา อุทาหฏาฯ

ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจารินฺติ (ชา. ๑.๑๐.๑๐๒-๑๐๓; เนตฺติ. ๕, ๒๖, ๓๑; เปฏโก. ๒๒) เอตฺถ ธมฺมจาริโน มคฺคผลนิพฺพาเนหิ สาติสยารกฺขา สมฺภวติ, สมฺปตฺติภวสฺสาปิ วิปริณามสงฺขารทุกฺขตาหิ ทุคฺคติภาโว อิจฺฉิโตวาติ อธิปฺปาเยนาห **‘‘นิสฺสรณํ อนามสิตฺวา’’**ติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘นิพฺพานํ วา อุปนิธาย สพฺพา อุปปตฺติโย ทุคฺคตี’’ติฯ

อเวกฺขสฺสูติ วิธานํฯ ตสฺสา ปน อเวกฺขาย ปวตฺติอาการโร, วิสโย, กตฺตา จ ‘‘สุญฺญโต, โลกํ, โมฆราชา’’ติ ปทตฺตเยน วุตฺตาติ อาห – **‘‘สุญฺญโต…เป.… อาณตฺตี’’**ติฯ ตตฺถ สงฺขารานํ สุญฺญตา อนตฺตสภาวตาย, อตฺตสุญฺญตาย จ สิยาฯ ยโต เต น วสวตฺติโน, อตฺตสารวิรหิตา จ, ยโต เต อนตฺตา, ริตฺตา, ตุจฺฉา จ อตฺตนา, ตทุภยํ ทเสฺสติ **‘‘อวสวตฺติตา’’**ติอาทินาฯ **เอวํ มจฺจุตฺตโร สิยา**ติ เอวํ ปฏิปตฺติยา มจฺจุตฺตโร ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ ปริกเปฺปตฺวา วิธิยมานสฺส มจฺจุตฺตรณสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทา เทสนาย ปจฺจกฺขโต สิชฺฌมานํ สาติสยํ ผลนฺติ อาห **‘‘ตสฺส ยํ…เป.… ผล’’**นฺติฯ

๖. **อุทาหรณวเสนา**ติ นิทสฺสนวเสนฯ ตตฺถ **‘‘ปุคฺคลวิภาเคนา’’**ติ อิมินา อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิปุคฺคลปโยชิโต อสฺสาทาทีสุ ภควโต เทสนาวิเสโสติ ทเสฺสติฯ

ฆฏิตมตฺตนฺติ โสตทฺวารานุสาเรน มโนทฺวาริกวิญฺญาณสนฺตาเนน อาลมฺพิตมตฺตํฯ **สสฺสตาทิอาการสฺสา**ติ สสฺสตุเจฺฉทาการสฺสฯ อิทญฺหิ ทฺวยํ ธมฺมเทสนาย จาเลตพฺพํ, น อนุโลมิกขนฺติ, ยถาภูตญาณํ วาฯ เอตสฺมิญฺหิ จตุเกฺก อาสยสามญฺญตาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐี จ, ขนฺติ เจวานุโลมิกา;

ยถาภูตญฺจ ยํ ญาณํ, เอตํ อาสยสญฺญิต’’นฺติฯ (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๓๖; ที. นิ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา; สารตฺถ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา, เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา; วิ. วิ. ฏี. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา);

จลนายาติ วิกฺขมฺภนายฯ **ปรานุวตฺติยา**ติ สมุจฺเฉทนายฯ อุคฺฆฏิเต ชานาตีติ **อุคฺฆฏิตญฺญู**ติ มูลวิภฺชาทิปเกฺขเปน สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ **วิปญฺจิต**นฺติ ‘‘วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๗๐) วิย ภาวนปุํสกนิเทฺทโสติ อาห **‘‘มนฺทํ สณิก’’**นฺติฯ นิสฺสรณอาทีนวนิสฺสรณอสฺสาทาทีนวนิสฺสรณานํ วิภาวนา เวเนยฺยตฺตยวินยนสมตฺถาฯ

จตฺตาโรติ อสฺสาโท จ อาทีนโว จ อสฺสาโท อาทีนโว จ อสฺสาโท นิสฺสรณญฺจาติ เอเต จตฺตาโรฯ ยทิ นิสฺสรณวิภาวนา เวเนยฺยวินยนสมตฺถา, กสฺมา ปญฺจโม น คหิโตติ อาห **‘‘อาทีนวาวจนโต’’**ติฯ ยทิ หิ อุคฺฆฏิตญฺญุํ สนฺธาย อยํ นโย วุจฺจติ, นิสฺสรณมเตฺตน สิทฺธํ สิยาฯ อถ วิปญฺจิตญฺญุํ, เนยฺยํ วา, อาทีนโว จ นิสฺสรณญฺจ อสฺสาโท จ อาทีนโว นิสฺสรณญฺจ วตฺตโพฺพ สิยา? ตถา อปฺปวตฺตตฺตา น คหิโตฯ เตนาห ‘‘อาทีนวาวจนโต’’ติอาทิฯ **เทสน**นฺติ สามญฺญโต คหิตํ ‘‘สุเตฺตกเทสํ คาถํ วา’’ติ วิเสเสติฯ ปทปรมอคฺคหณเญฺจตฺถ สอุปายสฺส นิสฺสรณสฺส อนามฏฺฐตฺตาฯ

‘‘กลฺยาณ’’นฺติ อิมินา อิฏฺฐวิปาโก, **‘‘ปาปก’’**นฺติ อนิฏฺฐวิปาโก อธิเปฺปโตติ อาห **‘‘อยํ อสฺสาโท, อยํ อาทีนโว’’**ติฯ ลาภาทีนํ ปุญฺญผลตฺตา ตทนุโรธํ วา สนฺธาย **‘‘อยํ อสฺสาโท’’**ติ วุตฺตํฯ ตพฺพิปริยาเยน อลาภาทีนํ **อาทีนว**ตา เวทิตพฺพาฯ

กามาติ กิเลสกามสหิตา วตฺถุกามาฯ **วิรูปรูเปนา**ติ อปฺปติรูปากาเรนฯ **มเถนฺตี**ติ มทฺทนฺติฯ **ปพฺพชิโตมฺหี**ติ ปพฺพชฺชํ อุปคโต อมฺหิฯ **อปณฺณก**นฺติ อวิรชฺฌนกํฯ **สามญฺญ**นฺติ สมณภาโวฯ สมิตปาปภาโวเยว **เสโยฺย** สุนฺทรตโรฯ

ตตฺถ ‘‘กามา หิ จิตฺรา มธุรา มโนรมา’’ติ อยํ อสฺสาโท, ‘‘วิรูปรูเปน มเถนฺติ จิตฺต’’นฺติ อยํ อาทีนโว, ‘‘อปณฺณกํ สามญฺญ’’นฺติ อิทํ นิสฺสรณนฺติ อาห **‘‘อยํ…เป…. นิสฺสรณญฺจา’’**ติฯ

ผลาทีนํ เอกกวเสน จ ติกวเสน จ ปาฬิยํ อุทาหฏตฺตา วุตฺตํ **‘‘ทุกวเสนปี’’**ติฯ

สุขา ปฏิปทา, ทุกฺขา ปฏิปทาติ ยา เทฺว ปฏิปทา, ตาสุ เอเกกา ทนฺธขิปฺปาภิญฺญตาย เทฺว เทฺว โหนฺตีติ อาห **‘‘ปฏิปทาภิญฺญากโต วิภาโค ปฏิปทากโต โหตี’’**ติฯ กตปุพฺพกิจฺจสฺส ปถวีกสิณาทีสุ สพฺพปฐมํ ‘‘ปถวี’’ติอาทินา ปวตฺตมนสิกาโร **ปฐมสมนฺนาหาโรฯ อุปจาร**นฺติ อุปจารชฺฌานํฯ ปฏิปชฺชิตพฺพตาย ฌานมฺปิ **‘‘ปฏิปทา’’**ติ วุจฺจติฯ ตทญฺญา เหฏฺฐิมปญฺญโต อธิกา ปญฺญาติ กตฺวา **‘‘อภิญฺญา’’**ติ วุจฺจติฯ

กิเลเสติ นีวรณปฺปกาเร, ตํสหคตกิเลเส จฯ **องฺคปาตุภาว**นฺติ วิตกฺกาทิฌานงฺคปฏิลาภํฯ

อภินิวิสโนฺตติ ปฏฺฐเปโนฺตฯ **รูปารูปํ ปริคฺคณฺหโนฺต**ติ รูปารูปธเมฺม ลกฺขณาทีหิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา คณฺหโนฺตฯ ปริคฺคหิตรูปารูปสฺส มคฺคปาตุภาวทนฺธตา จ นามรูปววตฺถานาทีนํ กิจฺฉสิทฺธิยา สิยาติ น รูปารูปปริคฺคหกิจฺฉตาย เอว ทุกฺขาปฏิปทตา วตฺตพฺพาติ เจ? น, นามรูปววตฺถาปนาทีนํ ปจฺจนีกกิเลสมนฺทตาย สุขสิทฺธิยมฺปิ ตถาสิทฺธวิปสฺสนาสหคตานํ อินฺทฺริ

ยานํ มนฺทตาย มคฺคปาตุภาวโตฯ **รูปารูปํ ปริคฺคเหตฺวา**ติ อกิเจฺฉนปิ ปริคฺคเหตฺวา, กิเจฺฉน ปริคฺคหิเต วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ เอวํ เสเสสุปิฯ **นามรูปํ ววตฺถาเปนฺโต**ติ ‘‘นามรูปมตฺตเมตํ, น อโญฺญ โกจิ สตฺตาทิโก’’ติ ววตฺถาปนํ กโรโนฺตฯ กตโร ปเนตฺถ วาโร ยุตฺตรูโปติ? โย โกจิ สกึ, ทฺวิกฺขตฺตุํ, อเนกสตกฺขตฺตุนฺติ เอวมาทีสุ หิ วิกฺขมฺภนวาเรสุ สกึ, ทฺวิกฺขตฺตุญฺจ วิกฺขมฺภนวาโร สุขา ปฏิปทา เอว, น ตโต อุทฺธํ สุขา ปฏิปทา โหติ, ตสฺมา ติกฺขตฺตุํ วิกฺขมฺภนวารโต ปฏฺฐาย ทุกฺขา ปฏิปทา เวทิตพฺพาฯ อปิจ กลาปสมฺมสนาวสาเน อุทยพฺพยานุปสฺสนาย อุปฺปนฺนสฺส วิปสฺสนุปกฺกิเลสสฺส ติกฺขตฺตุํ วิกฺขมฺภเนน กิจฺฉตาวาโร ทุกฺขา ปฏิปทา เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ ทนฺธตฺตา ปฏิปทาย เอตสฺส อกิจฺฉเตฺตปิ ปุริมานํ กิจฺฉเตฺต ทุกฺขาปฏิปทตา วุตฺตน ยาวฯ ยสฺส ปน สพฺพตฺถ อกิจฺฉตา, ตสฺส ปรมุกฺกํสคตา สุขา ปฏิปทา เวทิตพฺพาฯ

ยถา นามรูปปริคฺคหกิจฺฉตาย มคฺคปาตุภาวทนฺธตาย ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา วุตฺตา, ตถา ตพฺพิปริยาเยน จตุตฺถี, ตทุภยโวมิสฺสตาวเสน ทุติยา, ตติยา จ ญาตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อิมินา...เป.... เวทิตพฺพา’’**ติฯ วฎฺฎทุกฺขโต นิยฺยานสฺส อธิเปฺปตตฺตา **‘‘วิปสฺสนาปกฺขิกา เอวา’’**ติ วุตฺตํฯ

เหตุปายผเลหีติ เอตฺถ ตณฺหาจริตตา, มนฺทปญฺญตา จ ปฐมาย ปฏิปทาย **เหตุ,** ตณฺหาจริตตา, อุทตฺถปญฺญตา จ ทุติยาย, ทิฎฺฐิจริตตา, มนฺทปญฺญตา จ ตติยาย, ทิฎฺฐิจริตตา, อุทตฺถปญฺญตา จ จตุตฺถิยาฯ **อุปาโย** ปน ยถากฺกมํ สติสมาธิวีริยปญฺญินฺทฺริยานิ , สติปฏฺฐานฌานสมฺมปฺปธานสจฺจานิ จ อุปนิสฺสยภูตานิฯ **ผลํ** วฎฺฎทุกฺขโต นิยฺยานํฯ

สมาธิมุเขนาติ สมาธิมุเขน ภาวนานุโยเคนฯ เตเนวาห **‘‘สมถปุพฺพงฺคมาย วิปสฺสนายา’’**ติฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ เนตฺติปฺปกรเณฯ วกฺขติ ‘‘ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ เสกฺขผล’’นฺติ, ‘‘ราควิราคา เจโตวิมุตฺติกามธาตุสมติกฺกม’’นฺติ จฯ **โส**ติ อนาคามีฯ

เตนาติ ปฏิปเกฺขนฯ **ตโต**ติ ปฏิปกฺขโตฯ สมานาธิกรณวเสน จ เจโตวิมุตฺติสทฺทานํ สมาสํ กตฺวา ภินฺนาธิกรณวเสน วตฺตุํ **‘‘อถ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปุน **‘‘เจตโส วา’’**ติอาทินา อญฺญปทตฺถวเสน เจโตวิมุตฺติปทานํ สมาสํ ทเสฺสติฯ วิญฺญาณปริยาเยน เจโต-สเทฺทน วุตฺต โยชนา น สมฺภวตีติ อาห **‘‘ยถาสมฺภว’’**นฺติฯ

หา-สโทฺท คติอโตฺถ, คติ เจตฺถ ญาณคติ อธิเปฺปตาติ อาห **‘‘หาตพฺพาติ คเมตพฺพา’’**ติฯ **เนตพฺพา**ติ ญาเปตพฺพาฯ

๗. ตนฺติ ปุคฺคลวิภาคํฯ **ญาณวิภาเคนา**ติ สุตมยาทิญาณปฺปเภเทนฯ **นิพฺพตฺตน**นฺติ อุปฺปาทนํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ อุคฺฆฎิตญฺญุตาติอาทิปุคฺคลวิภาคภูเต เทสนาภาชเนฯ **เทสนาย**นฺติ สุเตฺตฯ **ตํ ทเสฺสตุ**นฺติ ตํ ปุคฺคลวิภาคํ ทเสฺสตุํฯ ‘‘สฺวายํ หาโร กถํ สมฺภวตี’’ติ เกจิ ปฐนฺติฯ

สาติ วุตฺตปฺปการธมฺมตฺถานํ วีมํสนปญฺญาฯ **อธิการโต**ติ ‘‘สตฺถา วา ธมฺมํ เทสยตี’’ติ อาทิอธิการโตฯ **สามตฺถิยโต** อุคฺฆฎิตญฺญุอาทิเวเนยฺยวินยนสมตฺถภาวโตฯ **ปริยตฺติธมฺมสฺส อุปธารณ**นฺติ เอตฺถาปิ ‘‘อธิการโต สามตฺถิยโต วา’’ติ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ

‘‘วีมํสาทิปริยายวตี ปฐมวิกปฺปวเสน, **วีมํสาทิวิภาควตี** ทุติยวิกปฺปวเสน, จินฺตาย เหตุภูตาย นิพฺพตฺตา **จินฺตามยี’’**ติ เอวมาทิวุตฺตนยานุสาเรน สกฺกา โยเชตุนฺติ อาห **‘‘เสสํ

วุตฺตนยเมวา''ติฯ

สุตจินฺตามยญาเณสูติ สุตมยญาเณ จ จินฺตามยญาเณ จ สุตจินฺตามยญาเณสุ จ สุตจินฺตามยญาเณสูติ เอกเทสสรูเปกเสโส เวทิตโพฺพฯ จินฺตามยญาเณเยว หิ ปติฏฺฐิตา มหาโพธิสตฺตา จริมภเว วิปสฺสนํ อารภนฺติ, อิตเร สุตจินฺตามยญาเณสูติฯ **เตหี**ติ ตถา ปฐเนฺตหิฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ''อุปาทารูปํ ปริคฺคณฺหาติ, อรูปํ ปริคฺคณฺหาตี''ติอาทินา **ปฏิปทากถายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๕) วุตฺตนเยนฯ

๘. ปรโต โฆโส ปจฺจยภูโต เอติสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **''ปจฺจตฺตสมุฏฺฐิเตน จ โยนิโสมนสิการเรนา**''ติ อิทํ อาวุตฺตินเยน ทุติยํ อาวฏฺฏตีติ เวทิตพฺพํฯ เตน สาวกานํ ภาวนามยญาณุปฺปตฺติ สงฺคหิตา โหติฯ สาวกานเมว วา ญาณุปฺปตฺติ อิธาธิเปฺปตา อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิวิภาคกถนโตฯ เอตสฺมิํ ปเกฺข ปุเพฺพ วุตฺตเอกเสสนโยปิ ปฏิกฺขิโตฺต ทฏฺฐโพฺพฯ **''อาสยปโยคปโพธสฺส นิปฺผาทิตตฺตา**''ติ เอเตน ปจฺฉิมจกฺกทฺวยปริยาปนฺนานิ ปุพฺพเหตุสงฺคหานิ สุตจินฺตามยญาณานิ สนฺธาย **''อิมา เทฺว ปญฺญา อตฺถี**''ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ อตฺถิภาโว เจตาสํ ปฏิปเกฺขน อนุปทฺทุตตา เวทิตพฺพาฯ **อปริกฺขตตฺตา** อนภิสงฺขตตฺตาฯ **สุตมยญาณสฺสาปิ** ปุริมสิทฺธสฺสฯ

๙. **เทสนาปฏิปทาญาณวิภาเคหี**ติ นิสฺสรณเทสนาทิเทสนาวิภาเคหิ, ทุกฺขาปฏิปทาทิปฏิปทาวิภาเคหิ, สุตมยญาณาทิญาณวิภาเคหิฯ

อวสิฏฺฐปาริสเชฺชนาติ ขตฺติยคหปติปริสปริยาปเนฺนนฯ **อฏฺฐนฺนนฺ**ติ ขตฺติยปริสา พฺราหฺมณคหปติสมณจาตุมหาราชิกตาวติํสมารพฺรหฺมปริสาติ อิมาสํ อฏฺฐนฺนํฯ

สมเตฺถตีติ สมตฺถํ สมฺพนฺธตฺถํ กโรติฯ

ตเมว ทฺวาทสปทภาวํ ทีเปตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ **ตทตฺถสฺสา**ติ ฉฉกฺกปริยายตฺถสฺส (ม. นิ. ๓.๔๒๐ อาทโย)ฯ สพฺพปริยตฺติธมฺมสงฺคาหกตฺตา ฉฉกฺกปริยายสฺส, ตทตฺถสฺส จ ธมฺมจกฺกปฺปวเตฺตน สุเตฺตน (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) สงฺคหิตตฺตา วุตฺตํ **''สพฺพสฺสาปิ...เป.... วิภาเวโนฺต**''ติฯ วิสยิภาเวน พฺยญฺชนปทานํ, วิสยภาเวน อตฺถปทานํ สมฺพนฺธํ สนฺธายาห **''เตสํ...เป.... สมฺพนฺธภาว**''นฺติฯ

ปทาวยโว อกฺขรานิฯ **ปทโตฺถ**ติ ปทตฺถาวยโวฯ **ปทตฺถคฺคหณสฺสา**ติ ปทตฺถาวโพธสฺสฯ **วิเสสาธานํ** วิเสสุปฺปตฺติฯ **วากฺยเภเท**ติ วากฺยวิเสเสฯ **จิตฺตปริโตสนํ** จิตฺตาราธนํฯ **พุทฺธินิสานํ** ปญฺญาย เตชนํ ติกฺขภาวกรณํฯ **นานาวากฺยวิสยตาปิ สิทฺธา โหติ** ปทาทีหิปิ สงฺกาสนสฺส สิทฺธตฺตา ฯ เอกวากฺยวิสยตาย หิ อตฺถปทานํ สงฺกาสนาทโย ยถากฺกมํ อกฺขราทิวิสยา เอวาติ นิยโม สิยาฯ **เอเตนา**ติ อตฺถปทานํ นานาวากฺยวิสยเตฺถนฯ

อุคฺฆฏนาทิอตฺถานีติ อุคฺฆฏนวิปญฺจนนยนปฺปโยชนานิฯ

๑๐. อุปติฏฺฐติ เอตฺถาติ **อุปฏฺฐิตนฺ**ติ อุปฏฺฐิตสทฺทสฺส อธิกรณตฺถตํ ทเสฺสตุํ **''อุปติฏฺฐนฏฺฐาน**''นฺติ วุตฺตํ ยถา ''ปทกฺกนฺต''นฺติฯ เตนาห **''อิทํ เนส**''นฺติอาทิฯ **ปฏิปตฺติเทสนาคมเนหี**ติ ปฏิปตฺติคมนเทสนาคมเนหิฯ ''กิจฺฉํ วตายํ โลโก อาปนฺโน ชายติ จ...เป.... ชรามรณสฺสา''ติอาทินา ชรามรณโต ปฏฺฐาย ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน วิปสฺสนํ อภินิวิสิตฺวา มหาคหนํ ฉินฺทิตุํ นิสานสิลายํ ผรสุํ นิเสโนฺต วิย กิเลสคหนํ ฉินฺทิตุํ โลกนาโถ ญาณผรสุํ เตเช

โนฺต พุทฺธภาวาย เหตุสมฺปตฺติยา ปริปากคตตฺตา สพฺพญฺญุตญฺญาณาธิคมาย วิปสฺสนาคพฺภํ คณฺหาเปโนฺต อนฺตรนฺตรา นานาสมาปตฺติโย สมาปชฺชิตฺวา อนุปทธมฺมวิปสฺสนาวเสน อเนกาการโวการสงฺขาเร สมฺมสโนฺต ฉตฺตึสโกฏิสตสหสฺสมุเขน ยํ ญาณํ ปวเตฺตสิ, ตํ **“มหาวชิรญาณ”**นฺติ วทนฺติฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติสญฺจาริมหาวชิรญาณ’’นฺติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๔๑) อาคตํ, ตํ เทวสิกํ วฬญฺชนกสมาปตฺตีนํ ปุเรจรานุจรญาณํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ยํ ปน วกฺขติ ‘‘ญาณวชิรโมหชาลปทาลน’’นฺติ, ตํ สห วิปสฺสนาย มคฺคญาณํ เวทิตพฺพํฯ **เอตํ พฺรหฺมจริย**นฺติ สาสนพฺรหฺมจริยํ อธิเปฺปตนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“พฺรหฺมุโน”**ติ อาทิมาหฯ

เทสนายาติ กรณเตฺถ อิทํ กรณวจนํฯ **นิยฺโตฺต**ติ เอตฺถ เหตุอโตฺถ อโนฺตนีโตติ ทเสฺสโนฺต **“นิทฺธาเรตฺวา โยชิโต”**ติ อาหฯ

เทสนาหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. วิจยหารวิภงฺควณฺณนา

๑๑. ชาติลิงฺคกาลสาธนวิภตฺติสงฺขฺยาวิเสสาทิโต สทฺทโต ปทวิจโย กาตโพฺพฯ ตตฺถ กริยมาโน จ ยถาสภาวนิรุตฺติยา เอว กโต สุกโต โหตีติ ทเสฺสโนฺต **“อิทํ นามปทํ ...เป.... อยํ สทฺทโต ปทวิจโย”**ติ วตฺวา **“โส ปนาย”**นฺติอาทิมาหฯ **วตฺตพฺพอตฺถสํวณฺณนา**ติ ตํตํปทวจนียสฺส อตฺถสฺส เภทํ วตฺวา ปริยาเยหิ วิวริตฺวา กถนํฯ

วิจิยมานสฺส สุตฺตปทสฺสาติ ปุจฺฉาวเสน ปวตฺตสุตฺตปทสฺสฯ ‘‘สุตฺตนฺตรปทานิปิ ปุจฺฉาวเสเนว ปวตฺตานี’’ติ วทนฺติ ‘‘น สพฺพมฺปิ สุตฺตปท’’นฺติฯ เอกเสฺสว ปทสฺส สมฺภวนฺตานํ อเนเกสํ อตฺถานํ อุทฺธาโร **อตฺถุทฺธาโร**ฯ เอกเสฺสว ปน อตฺถสฺส สมฺภวนฺตานํ อเนเกสํ ปทานํ อุทฺธาโร **ปทุทฺธาโร**ฯ สเพฺพ หิ สํวณฺณิยมาเน สุเตฺต ลพฺภมาเน สเพฺพ ปทเตฺถฯ **นว สุตฺตเนฺต**ติ สุตฺตเคยฺยาทิวเสน นวปฺปกาเร สุตฺตสฺมึ อาเนตฺวา วิจินตีติ โยชนาฯ อถ วา **“สเพฺพ นว สุตฺตเนฺต”**ติ อิมินา ปวิจยลกฺขเณน หาเรน สุตฺตเคยฺยาทีนิ สพฺพานิปิ นวปฺปการานิ สุตฺตานิ วิจินตีติ อโตฺถฯ เตนาห **“สุตฺตเคยฺยาทิเก”**ติอาทิฯ

‘‘โกสลานํ ปุรา รมฺมา’’ติอาทิกา (สุ. นิ. ๙๘๒) ฉปญฺญาส คาถา **วตฺถุคาถา**ฯ ‘‘ปารายนมนุคายิสฺส’’นฺติ (สุ. นิ. ๑๑๓๗ อาทโย) ปน อาทิกา เอกูนวีสติ คาถา **อนุคีติคาถาฯ อิทํ นามํ กต**นฺติ อิทํ ‘‘ปารายน’’นฺติ นามํ กตํฯ เตนาห ‘‘ปารํ คมนียา อิเม ธมฺมา, ตสฺมา อิมสฺส ธมฺมปริยายสฺส ‘ปารายนเนฺตฺวว อธิวจน’’’นฺติ (สุ. นิ. ปารายนตฺถุติคาถา; จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถา ๑๔๙ อาทโย)ฯ **พุทฺธิยํ วิปริวตฺตมาน**นฺติ อิมสฺส วิจยหารวิภงฺคสฺส เทสนากาเล อายสฺมา มหากจฺจาโน อตฺตโน พุทฺธิยํ วตฺตมานํ กตฺวา เอวมาหาติ โยชนาฯ

เอกํสพฺยากรณสฺส อยนฺติ **เอกํสพฺยากรณียา,** เอกํเสน วา พฺยากาตพฺพตฺตา **เอกํสพฺยากรณียา,** เอกํสพฺยากรณโยคฺคาติ อโตฺถฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **ฐปนียา**ติ ฐเปตพฺพตฺตา อพฺยากรณียาติ อโตฺถฯ สมยนฺตรปริจเยน นิวารณธมฺมํ ปติ สํสยปกฺขโนฺท ปุจฺฉตีติ อธิปฺปาเยนาห **“วิมติเจฺฉทน”**นฺติฯ ปกติยา ปน นิวารณธมฺมํ อชานโนฺต ญาตุกามตาย ปุจฺฉตีติ อทิฏฺฐโชตนาย ปุจฺฉาปิ สิยาฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘โลกสฺส นิวารณาทีนิ อชานเนฺตนา’’ติฯ

เอกวตฺถุปริคฺคหาติ เอกสฺส อภิเธยฺยตฺถสฺส คหณโตฯ

วิมุตฺติปริปาจกอินฺทฺริยานิ วิวฏฺฏูปเกฺข ฐิตสฺส สทฺธาทโย ธมฺมา, กึ ปเนตฺถ อริยานมฺปิ อินฺทฺริยโลเกน สงฺคโห โหตีติ อาห **“ปริยาปนฺนธมฺมวเสนา”**ติอาทิฯ

กาฬปกฺขจาตุทฺทสีฆนวนสณฺฑเมฆปฏลจฺฉาทนอฑฺฒรตฺตีนํ วเสน **จตุรงฺคสมนฺนาคเตนฯ วิวิจฺฉา**ติ วิจิกิจฺฉายฯ เตนาห **“วิจิกิจฺฉาเหตู”**ติฯ **ทุกฺขมสฺส มหพฺภย**นฺติ เอตฺถ วุตฺตํ ‘‘อสฺสา’’ติ ปทํ ‘‘ชปฺปาภิเลปนํ อสฺส พฺรูมี’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพนฺติ ทเสฺสนฺโต **“ชปฺปา ตณฺหา อสฺส โลกสฺสา”**ติ อาหฯ **“สพฺพสตฺตาน”**นฺติอาทินา, **“สพฺพโสวา”**ติ อาทินา จ อนฺวยโต, พฺยติเรกโต จ สาติสยํ อวิชฺชาย นีวรณภาวํ ทเสฺสติฯ ‘‘ทูเร สนฺโต ปกาสนฺติ (ธ. ป. ๓๐๔; เนตฺติ. ๑๑), รตฺโต อตฺถํ น ชานาตี’’ติ (เนตฺติ. ๑๑, ๒๗) คาถาทฺวเยนาปิ อนุคีติวิจยํ ทเสฺสตีติ โยเชตพฺพํฯ

รูปาวจราติ รูปาวจรสตฺตาฯ วิปริณามทุกฺขตาย มุจฺจนสฺส การณวจนนฺติ สมฺพนฺโธฯ **ยโต** วฏฺฏทุกฺขโต มุจฺจนํฯ **ตํ** วฏฺฏทุกฺขํ **อนวเสสปริยาทานวเสน** สงฺขารทุกฺขตาคหเณนฯ

เอกาธารนฺติ เอกวตฺถุ อธิฏฺฐานํฯ นิวารณํ วิกฺขมฺภนํ ปิธานํ สมุเจฺฉโทติ อตฺถทฺวยสฺส ปุจฺฉิตตฺตา **“อเนกาธารํ ทเสฺสตุ”**นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **“นิวารณสงฺขาตํ สํวรํ...เป.... ปิธิยฺยนฺติ ปจฺฉิชฺชนฺตี”**ติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๐๔๑; จูฬนิ. อฏฺฐ. ๓)ฯ ตสฺสโตฺถ ‘‘นิวารณสงฺขาตํ วิกฺขมฺภนํ, สํวรํ, ปิธานญฺจ กเถหี’’ติฯ

“โวทาน”นฺติ อิมินา โสตานํ วิกฺขมฺภนวิสุทฺธิ, **“วุฏฺฐาน”**นฺติ อิมินา สมุเจฺฉทวิสุทฺธิ อธิเปฺปตาติ อาห **“ปุจฺฉาย ทฺวิธตฺถวิสยตํ วิวริตุํ ‘เอว’นฺติอาทิ วุตฺต”**นฺติฯ ตถา จาห **“โวทายติ...เป.... อริยมโคฺค”**ติฯ

ทิฏฺฐิมานาวิชฺชาโสตาปิ ตณฺหาโสตานุคาติ อาห **“เยภุเยฺยน อนุโรธวเสนา”**ติฯ **อุปจารวเสนา**ติ นิสฺสิตูปจารวเสนฯ **สพฺพสฺมา**ติ จกฺขุโต ยาว มนโตติ สพฺพสฺมา ทฺวารโตฯ **สพฺพปฺปกาเรนา**ตฺติ ตณฺหายนมิจฺฉาภินิเวสนอุนฺนมนาทิปฺปกาเรนฯ

ตเมว สตินฺติ ยายํ สติ ปุพฺพภาเค โสตานํ วิกฺขมฺภนวเสน วุตฺตา, ตเมว สติํฯ มคฺคกฺขเณ โสตานํ สํวรํ ปิธานํ พฺรูมิฯ ยสฺมา ปน ปิธายิกาปิ สติ มคฺคกฺขเณ ปญฺญานุคา, ปญฺญากิจฺจเมเวตฺถ อธิกํ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ปญฺญาเยเต ปิธียเร”**ติฯ

สํวรปิธานานนฺติ เอตฺถ สํวรสเทฺทน นิวารณํ วุตฺตํฯ

ยสฺมึ ยสฺมึ อริยมเคฺค อนธิคเต ยํ ยํ อภิสงฺขารวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชนารหํ, ตสฺมึ ตสฺมึ อธิคเต ตํ ตํ วิญฺญาณํ อนุปฺปาทนิโรเธน นิรุชฺฌติ สทฺธึ อตฺตนา สมฺปยุตฺตนามรูเปนาติ อาห **“ตสฺส ตสฺส วิญฺญาณสฺส นิโรเธน สเหวา”**ติฯ อนุปฺปาทนิโรโธ หิ เอตฺถ ‘‘นิโรโธ’’ติ อธิเปฺปโต อนุปาทิเสสนิพฺพานสฺส อธิเปฺปตตฺตาติฯ อนุสนฺธียติ เอเตนาติ **อนุสนฺธิ,** อิธ ปุจฺฉิยมาโน อโตฺถฯ

สห วิสเยน ทเสฺสตุนฺติ เอตฺถ สจฺจานิ เอว วิสโยฯ ปหาตพฺพสภาวํ สมุทยสจฺจํ, ตสฺส วิสโย ทุกฺขสจฺจํฯ ‘‘สํโยชนิเยสุ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน วิหรโต ตณฺหา ปวฑฺฒตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๕๓, ๕๗) หิ วุตฺตํฯ ปหายกสภาวํ มคฺคสจฺจํ, ตสฺส วิสโย นิโรธสจฺจนฺติ อาห

“สห วิสเยน...เป.... สเจฺจสู”ติฯ กามเณฺจตฺถ ‘‘สมุทโย ทฺวีสุ ภูมีสุ ปหียตี’’ติ อารทฺธํ, ‘‘ทสฺสเนน ตีณิ สํโยชนานิ ปหียนฺติ, ภาวนาย สตฺต สํโยชนานิ ปหียนฺตี’’ติ ปน วิภาควจน เมว วตฺตนฺติ อาห **“ปหายกวิภาคมุเขน ปหาตพฺพวิภาคํ ทเสฺสตุ”**นฺติฯ

นิรวเสสกามราคพฺยาปาทา ตติยมคฺเคน ปหียนฺติ, อิตเร จตุตฺถมคฺเคนาติ วุตฺตํ **“อิตเรหิ ปน นิรวเสส”**นฺติฯ **ตตฺถาติ** กมฺมวิปากวฏฺฏปฺปเภเทน เตธาตุเก ภวตฺตเยฯ **สํโยชนวเสนาติ** สพฺพทา โยชนวเสน พนฺธนวเสนฯ

๑๒. อคฺคผลญาณตาย เอกมฺปิ สมานํ ตนฺนิมิตฺตสฺส ขยานุปฺปาทารมฺมณสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส วเสน ผลโวหาเรน เทฺว นามานิ ลภติฯ

โสมนสฺสนามลาโภ อิมินา อารมฺมณสเงฺกเตนาติ ตทตฺถํ วิวรโนฺต **“ขเย...เป.... สมญฺญายา”**ติ อาหฯ

๑๓. **ตคฺคหเณเนวาติ** ผสฺสปญฺจมกปญฺจรูปินฺทฺริยคฺคหเณเนวฯ **สหจรณาทินาติ** สหชาตาทิอนนฺตราทิปจฺจยภาเวน เจว นิสฺสยารมฺมณาทินา จฯ **“สมฺปยุตฺต”**นฺติ อิมินา สหิตตา อวิสิฏฺฐตา อิธาธิเปฺปตาติ อาห **“อวิภาเคน คหณียภาวํ สนฺธายา”**ติฯ

กถํ สมาธินฺทฺริยํ อุปฺปาเทตีติ อาห **“สติคฺคหเณน เจตฺถ ปริยุฏฺฐานปฺปหานํ อิธาธิเปฺปต”**นฺติฯ น หิ สมาธินา ปริยุฏฺฐานปฺปหานํ สมฺภวติฯ

ปทหติ เอเตนาติ **ปธานํ,** วีริยํฯ **เตติ** วีริยสงฺขาราฯ **เอกรเสนาติ** ยถา อินฺทฺริยานิ เอกรสานิ โหนฺติ, เอวํ เอกรสภาเวน สรณโต ปวตฺตนโตฯ ตถา ปวตฺติยา เอว สุฏฺฐุ วต วีริยํ วาเหสีติ โยคินา สงฺกเปฺปตพฺพโต ตทุปควีริยวาหนเฏฺฐน **“สมฺปหํสนา”**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“เอวํ เม...เป.... เหตุภาวโต”**ติฯ

อิทฺธิสทฺทสฺส ปฐโม กตฺตุอโตฺถ, ทุติโย กรณโตฺถ วุโตฺต, **ปาท**สทฺทสฺส เอโก กรณโตฺถ เอวฯ ปชฺชิตพฺพา จ อิทฺธี วุตฺตา, น จ อิชฺฌนฺติฯ ปชฺชิตพฺพา จ อิทฺธี ปชฺชนกรเณน ปาเทน สมานาธิกรณา น โหนฺตีติ **“ปฐเมน อเตฺถน อิทฺธิ เอว ปาโท”**ติ กถํ สกฺกา วตฺตุํ, ตถา อิทฺธิกิริยากรเณน สาเธตพฺพา พุทฺธิสงฺขาตา อิทฺธิ ปชฺชนกิริยากรเณน ปชฺชิตพฺพาติ ทฺวินฺนํ กรณานํ น สมานาธิกรณตา สมฺภวตีติ **“ทุติเยน อเตฺถน อิทฺธิยา ปาโท”**ติ กถํ สกฺกา วตฺตุนฺติ เจ? สกฺกา, ปาทสฺส อิชฺฌมานโกฏฺฐาส อิชฺฌนกรณูปายภาวโตฯ อถ วา ‘‘ปฐเมน อเตฺถน อิทฺธิยา ปาโท, ทุติเยน อเตฺถน อิทฺธิ เอว ปาโท อิทฺธิปาโท’’ติ เอวํ โยชนโตฯ กถํ? อนนฺตรโตฺถ ปจฺจาสตฺติญาเยน อิธ ปฐโมติ อธิเปฺปโต, ตโต ปุริโม ทุติโยติฯ

‘‘ฉนฺทํ เจ ภิกฺขุ อธิปตึ กริตฺวา ลภติ สมาธิ’’นฺติอาทิ (วิภ. ๔๓๒) วจนโต **ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวตีติ** เอตฺถาปิ ฉนฺทาธิปติ สมาธิ **ฉนฺทสมาธีติ** อธิปติสทฺทโลปํ กตฺวา สมาโส วุโตฺตติ วิญฺญายติฯ อธิปติสทฺทตฺถทสฺสนวเสเนว ปน ‘‘ฉนฺทเหตุโก, ฉนฺทาธิโก วา สมาธี’’ติ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๔๓๑) วุตฺตํ, ตสฺมา อิธาปิ ฉนฺทาธิปติ สมาธิ **ฉนฺทสมาธีติ** เวทิตโพฺพฯ ตํ ปน ฉนฺทํ วุตฺตนเยน สทฺธาสีเสน ทเสฺสโนฺต **“สทฺธาธิปเตยฺยา จิเตฺตกคฺคตา”**ติ วุตฺตํฯ **“อิทํ ปธาน”**นฺติ วา วีริยํ วุตฺตํฯ วีริยสทฺทาเปกฺขาสหิตํ เอกวจเนน วตฺวา จตุพฺพิธสฺสปิ วีริยสฺส อธิเปฺปตตฺตา นิพฺพเตฺตตพฺพธมฺมวิภาเคน จ **“อิเม สงฺขารา”**ติ วุตฺตํฯ เตน ปธานภูตา สงฺขาราติ เอวํ สมาโส เวทิตโพฺพฯ สงฺขตสงฺขารา

ทินิวตฺตนตฺถเญฺจตฺถ ปธานคฺคหณํฯ อถ วา ตํ ตํ วิเสสํ สงฺขโรตีติ **สงฺขาโร,** สพฺพมฺปิ วีริยํฯ ตตฺถ จตุกิจฺจสาธกโต อญฺญสฺส นิวตฺตนตฺถํ ปธานคฺคหณนฺติ ปธานภูตา เสฏฺฐภูตาติ อโตฺถฯ

วีริยิทฺธิปาทนิเทฺทเส **"วีริยสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคต"**นฺติ (วิภ. ๔๓๕) ทฺวิกฺขตฺตุํ วีริยํ อาคตํฯ ตตฺถ ปุริมํ สมาธิวิเสสนํ "วีริยาธิปติ สมาธิ **วีริยสมาธี"**ติ, ทุติยํ สมนฺนาคมงฺคทสฺสนตฺถํฯ เทฺว เอว หิ สพฺพตฺถ สมนฺนาคมงฺคานิ สมาธิ, ปธานสงฺขาโร จฯ ฉนฺทาทโย สมาธิวิเสสนานิฯ ปธานสงฺขาโร ปน ปธานวจเนเนว วิเสสิโต, น ฉนฺทาทีหีติ น อิธ วีริยาธิปติตา ปธานสงฺขารสฺส วุตฺตา โหติฯ วีริยญฺจ สมาธิํ วิเสเสตฺวา ฐิตเมว สมนฺนาคมงฺควเสน ปธานสงฺขารวจเนน วุตฺตนฺติ นาปิ ทฺวีหิ วีริเยหิ สมนฺนาคโม วุโตฺต โหติฯ ยสฺมา ปน ฉนฺทาทีหิ วิสิโฏฺฐ สมาธิ ตถา วิสิเฏฺฐเนว เตน สมฺปยุโตฺต ปธานสงฺขาโร, เสสธมฺมา จ, ตสฺมา สมาธิวิเสสนานํ วเสน **"จตฺตาโร อิทฺธิปาทา"**ติ วุตฺตาฯ วิเสสนภาโว จ ฉนฺทาทีนํ ตํตํอปสฺสยนวเสน โหตีติ **ฉนฺทสมาธิ…เป…. อิทฺธิปาทนฺ**ติ เอตฺถ นิสฺสยเตฺถปิ ปาทสเทฺทน อุปายเตฺถน ฉนฺทาทีนํ อิทฺธิปาทตา วุตฺตา โหติฯ ตถา หิ อภิธมฺเม **อุตฺตรจูฬภาชนีเย** "จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ฉนฺทิทฺธิปาโท"ติอาทินา (วิภ. ๔๕๗) ฉนฺทาทีนเมว อิทฺธิปาทตา วุตฺตาฯ **ปญฺหาปุจฺฉเก** จ "จตฺตาโร อิทฺธิปาทา – อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธี"ติ (วิภ. ๔๖๒) อารภิตฺวาปิ ปุน ฉนฺทาทีนํเยว กุสลาทิภาโว วิภโตฺตฯ อุปายิทฺธิปาททสฺสนตฺถเมว หิ นิสฺสยิทฺธิปาททสฺสนํ กตํฯ อญฺญถา จตุพฺพิธตาว น โหตีติฯ อยเมตฺถ ปาฬิวเสน อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ตทงฺคสมุเจฺฉทนิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตตฺตํ วตฺวา ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวกนิสฺสิตสฺส อวจนํ "ฉนฺทสมาธิ…เป…. อิทฺธิปาทํ ภาเวตี"ติ (วิภ. ๔๓๒) ภาเวตพฺพานํ อิทฺธิปาทานํ วุตฺตตฺตาฯ ภาวิติทฺธิปาทสฺส หิ สจฺฉิกาตพฺพา ผลปริยาปนฺนา อิทฺธิปาทาติฯ

โวสฺสคฺคสโทฺท ปริจฺจาคโตฺถ, ปกฺขนฺทนโตฺถ จาติ โวสฺสคฺคสฺส ทุวิธตา วุตฺตาฯ **ยถาวุเตฺตน ปกาเรนา**ติ ตทงฺคสมุเจฺฉทปฺปกาเรน, ตนฺนินฺนภาวารมฺมณปฺปกาเรน จฯ **ปริณมนฺตํ** วิปสฺสนกฺขเณฯ

๑๔. **ปุพฺพภาคปญฺญายา**ติ เอกาวชฺชนนานาวชฺชนวีถีสุ ปวตฺตอุปจารปญฺญายฯ **อธิคมปญฺญายา**ติ อปฺปนาปญฺญายฯ ปุน **ปุพฺพภาคปญฺญายา**ติ นานาวชฺชนุปจารปญฺญาย, ปฏิสนฺธิปญฺญาย วาฯ **อุปจารปญฺญายา**ติ เอกาวชฺชเน, สพฺพตฺถ วา ปวตฺตอุปจารปญฺญายฯ

ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวิจโยปีติ ยถาวุตฺตาย ปุจฺฉาย วิสฺสชฺชนวิจโยปิฯ **วุตฺตนยานุสาเรนา**ติ อทิฏฺฐโชตนา, วิมติเจฺฉทนา จาติ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุคมเนนฯ

๑๕. **เสเข อเสเข**ติ เสเกฺข อริยปุคฺคเล, อเสเกฺข อริยปุคฺคเลฯ **วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมปฺปหาเน**ติ วิปสฺสนํ ปุเรจาริกํ กตฺวา ปวตฺตกิเลสปฺปหาเน, ปหานาภิสมเยติ อโตฺถฯ

"ยํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา"ติ ปาฬิํ ทเสฺสตฺวา ปุน "ยํ อนิเจฺจ ทุเกฺข อนตฺตนี"ติ วจนํ เอวเมฺปตฺถ ปฐนฺตีติ ทเสฺสตุํฯ

เสสสํกิเลสโวทานธมฺมาติ เคธโต อวสิฏฺฐสํกิเลสธมฺมา จ สพฺพโวทานธมฺมา จฯ **อภาเวนา**ติ อภาวเนน อภาวกรเณนฯ

ปโยคปรกฺกมนฺติ ภุสํ โยโค **ปโยโค,** ปโยโคว ปรกฺกโม **ปโยคปรกฺกโม,** จิตฺตํฯ **อุกฺขิปตี**ติ โกสชฺชปเกฺข ปติตุํ อเทนฺโต กุสลปเกฺข อุทฺธํ ขิเปนฺโต วิย ปวตฺตติฯ **ปธานวีริย**นฺติ อกุสลานํ อนุปฺปาทนเฏฺฐน อุตฺตมวีริยํฯ **โยเชตพฺพานี**ติ ‘‘อาเสวมาโน วายมตี’’ติอาทินา โยเชตพฺพานิฯ **อนุปฺปนฺนาติ อวตฺตพฺพตํ อาปนฺนาน**นฺติ ภูมิลทฺธารมฺมณาธิคฺคหิตาวิกฺขมฺภิตาสมุคฺฆาฏิตุปฺปนฺนานํฯ

๑๖. ‘‘อฏฺฐมกสฺส อินฺทฺริยานี’’ติ วุตฺตตฺตา **“ปฐมมเคฺค สทฺธาทโย”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อินฺทฺริยคฺคหณญฺจ ปาฬิยํ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ

อสุภานุปสฺสนา กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานนฺติ อาห **“สติปฏฺฐานภาวนาย สุนิคฺคหิโต กามวิตโกฺก”**ติฯ สมาธิ อุปฺปชฺชมาโน กามวิตกฺกมฺปิ นิคฺคเหตฺวา เอว อุปฺปชฺชตีติ ทเสฺสนฺโต **“อนวชฺชสุขปทฏฺฐาเนนา”**ติอาทิมาหฯ **“กุสเลสุ ธเมฺมสุ อารทฺธวีริโย”**ติอาทินา ธมฺมจฺฉนฺทโต อุปฺปชฺชมาโน วีริยจฺฉโนฺท ขนฺตึ ปริพฺรูเหตีติ ทเสฺสติฯ อนวชฺชธมฺมานํ อุปการกธมฺมาเสวนํ วิย อนุปการกธมฺมปริวชฺชนมฺปิ ปญฺญานิเสวเนเนว โหตีติ อาห **“สมาธิอาทีน”**นฺติอาทิฯ

๑๗. สพฺพธมฺมาธิฏฺฐานํ เทสนํ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน วิภชิตุํ **“โลโก นามา”**ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“สพฺพธมฺมานนฺติ...เป.... ทเสฺสตุ”**นฺติ อาหฯ มหคฺคตธเมฺมสุ ฐานํ ตํสมฺปาทนาวฯ ตถา เสเสสุฯ **วฑฺฒิยมาเนสู**ติ ยถา วิมุตฺตึ ปริปาจยนฺติ, เอวํ พฺรูหิยมาเนสุฯ

ทสฺสนปริญฺญาติ รูปารูปธมฺมานํ สลกฺขณโต, ปจฺจยโต จ ปริชานนาฯ เตนาห **“ญาตปริญฺญา”**ติฯ ปฏิปกฺขวิธมเนน สทฺธึ ลกฺขณตฺตยวิภาวนา อิธ ‘‘ภาวนาปริญฺญา’’ติ อธิเปฺปตาติ อาห **“ภาวนา...เป.... ปริญฺญา จา”**ติ ฯ ทสฺสนตฺถา ปริญฺญา **ทสฺสนปริญฺญา,** ภาวนตฺถา ปริญฺญา **ภาวนาปริญฺญา**ติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

กกฺขฬผุสนาทีติ กกฺขฬาทิผุสนาทิฯ **อภิชานิตฺวา**ติ อภิญฺญาย ปญฺญาย ชานิตฺวา, ฐิตสฺส อภิชานนเหตุ วาติ อโตฺถฯ **อโตฺถ**ติ ผลํฯ **นโย**ติ วุตฺตนโยฯ

“ยํ อสงฺขต”นฺติปิ ปฐนฺติฯ **จตุนยโกวิโท**ติ เอกตฺตนานตฺตาทินยจตุเกฺก นิปุโณฯ **เทสนายุตฺติกุสโล**ติ ธมฺมานํ เทสนาวิธิมฺหิ กุสโลฯ

สทิสี กาตพฺพา สํสนฺทนวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ **อาเนตพฺพา** ‘‘อยํ เทสนา อิมาย เทสนาย เอวํ สํสนฺทตี’’ติฯ **อตฺถโต อเปต**นฺติ อยุตฺตตฺถํฯ **อสมฺพนฺธตฺถ**นฺติ อญฺญมญฺญํ อสมฺพนฺธปทตฺถํฯ นนุ ปฏฺฐานวิจาโร นยวิจาโร วิย หาเรหิ อสมฺมิโสฺส วิจารณนฺตโรติ โจทนํ มนสิกตฺวา อาห **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิฯ **อิธ นิกฺขิโตฺต**ติ อิธ สุตฺตวิจเย สุตฺตตฺถวิจารภาวโต นิกฺขิโตฺต, เอเตน วา ปฏฺฐานสฺส หารโนฺตคธภาวทสฺสเนเนว มูลปทานํ วิย ปฏฺฐานสฺส ปทตฺถนฺตราภาโว ทสฺสิโตติ เวทิตพฺพํฯ

อิมสฺส สุตฺตสฺสาติ สํวณฺณิยมานสุตฺตํ สนฺธายาหฯ **กสฺมิํ วา ปเท**ติ สํวณฺณิยมานํ คาถํ สนฺธายาหฯ **ตพฺพิจเยนา**ติ ปุจฺฉาทิวิจเยน, อสฺสาทาทิวิจเยน จฯ

วิจยหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ยุตฺติหารวิภงฺควณฺณนา

๑๘. เอวเมตสฺส สุตฺตสฺส อโตฺถ น คเหตโพฺพ, เอวํ ปน คเหตโพฺพติ อคฺคเหตพฺพค เหตพฺพานํ อตฺถานํ วิชหนคฺคหณตฺถาย ยุตฺตายุตฺติวิจารณายํ วเชฺชตเพฺพสุ ตาว ปฐมํ ปฏิปตฺตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“อตถากาเรน คยฺหมานา สุตฺตตฺถา วิสโย”**ติ ยถา ‘‘วามํ มุญฺจ, ทกฺขิณํ คณฺหา’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๙๘; วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๔; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๒๑๓)ฯ วเชฺชตพฺพภาวโต หิ สุตฺตปเทหิ สุตฺตเตฺถ วิเวจิเต คเหตพฺพภาโว จ อวสิโฏฺฐ โหติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘เมตฺตาวิหารสฺส สโต พฺยาปาโท จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสตี’ติ น ยุชฺชติ เทสนา, ‘พฺยาปาโท ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตี’ติ ยุชฺชติ เทสนา’’ติ (เนตฺติ. ๒๑)ฯ

ยุตฺตินิทฺธารเณน อยถาสภาวโต วิเวจิตฺวา ยถาสภาวโต ธมฺมสฺส คหณการณานิ กเถโนฺต ‘‘มหนฺตา อปทิสิตพฺพา เอเตสนฺติ **มหาปเทสา**’’ติ อิมมตฺถมาห **“พุทฺธาทโย”**ติอาทินาฯ **ปติฏฺฐานานี**ติ ปติฏฺฐานสาธนานิฯ **เสเสสู**ติ สงฺฆาปเทสาทีสุฯ ปฐมโตฺถ เอว หิ อิธ ปาฬิ อาคโต, วินิจฺฉยเน การณํ มหาปเทโสติ อธิปฺปาโยฯ **สุโตฺตตฺตรณาที**ติ **อาทิ**สเทฺทน สุตฺตาโนตรณาทิปิ สงฺคยฺหติฯ สุโตฺตตรณวินยสนฺทสฺสนานิ หิ เกนจิ ยถาภตสฺส คนฺถสฺส ‘‘ธโมฺม’’ติ วินิจฺฉยเน การณํฯ สุตฺตาโนตรณวินยาสนฺทสฺสนานิ ‘‘อธโมฺม’’ติฯ **ยทิ เอวน**ฺติ ยทิ ยถาภตสฺส คนฺถสฺส สุตฺตวินเยหิ สํสนฺทนํ ‘‘ธโมฺม’’ติ, อสํสนฺทนํ ‘‘อธโมฺม’’ติ วินิจฺฉยการณํ, เอวํ สเนฺตติ อโตฺถฯ สมฺปทียติ ญาปียติ ธโมฺม เอเตหีติ **สมฺปทายา,** อกฺขาตาโรฯ

วินียนฺติ ราคาทโย เอเตนาติ **วินโย,** การณํฯ เตนาห **“ราคาทิวูปสมนิมิตฺต”**นฺติฯ กึ ปน ตํ? สาธิฏฺฐานสมถวิปสฺสนาทิธมฺมาฯ เย ปรโต ‘‘เตจตฺตาลีสํ โพธงฺคมา ธมฺมา’’ติ (เนตฺติ. ๒๔) วกฺขติฯ

วินยมหาปเทสา กปฺปิยานุโลมโต อนุโลมกปฺปิยํ นาม, ตํสทิสตาย สุตฺตนฺตมหาปเทสาปิ **อนุโลมกปฺปิยน**ฺติ อฏฺฐกถาโวหาโรฯ เตน วุตฺตํ **“ยํ อนุโลมกปฺปิยนฺติ วุจฺจตี”**ติฯ

ยทิปิ ตตฺถ ตตฺถ ปวตฺตา ภควโต ปกิณฺณกเทสนา **อฏฺฐกถา,** สา ปน ธมฺมสงฺคาหเกหิ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ สงฺคายิตฺวา ตสฺส อตฺถสํวณฺณนานุรูเปน วาจนามคฺคํ อาโรปิตตฺตา **อาจริยวาโท** นามฯ เตน วุตฺตํ **“อาจริยวาโท นาม อฏฺฐกถา”**ติฯ ติโสฺสปิ สงฺคีติโย อารุโฬฺห เอว หิ พุทฺธวจนสฺส อตฺถสํวณฺณนาภูโต กถามโคฺค ปจฺฉา ตมฺพปณฺณิเยหิ มหาเถเรหิ สีหฬภาสาย ฐปิโตฯ **อตฺตโนมติ** เถรวาโทฯ **สเมนฺตเมว คเหตพฺพ**นฺติ ยถา ปาฬิยา สํสนฺทติ , เอวํ มหาปเทสโต อตฺถา อุทฺธริตพฺพาติ ทเสฺสติฯ ปมาทปาฐวเสน อาจริยวาทสฺส กทาจิ ปาฬิยา อสํสนฺทนาปิ สิยา, โส น คเหตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต อาห – **“สุเตฺตน สเมโนฺต เอว คเหตโพฺพ”**ติฯ

จตูหิ มหาปเทเสหิ ยุชฺชตีติ จตูหิ มหาปเทเสหิ น วิรุชฺฌติฯ อิทานิ ตํ อวิรุชฺฌนาการํ ทเสฺสโนฺต **“เยน เยนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สุโตฺตตฺตรณาทิ เอว เหตฺถ การณํฯ ตสฺส จ อเนกาการตาย **“ปกาเรนา”**ติ วุโตฺตฯ สํวณฺณิยมาเน สุเตฺต สํวณฺณนาวเสน คเหตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อาภเตนา**ติ อานีเตนฯ **สุตฺตโต**ติ สุตฺตนฺตรโตฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – เกนจิ ปสเงฺคน สุตฺตนฺตรโต อุทฺธริตฺวา อานีเตน สุตฺตปเทน สุโตฺตตฺตรณาทินา, การณปฺปกาเรน จ จตุมหาปเทสาวิโรเธน สํวณฺณิยมาเน สุเตฺต สํวณฺณนาวเสน อตฺถชาตํ คเหตพฺพนฺติฯ เตนาห **“เตน… เป…. กาตพฺพา”**ติฯ ตตฺถ **ยุตฺติหารโยชนา กาตพฺพา**ติ ยุตฺตินิทฺธารณวเสน อยํ ยุตฺติหาโร โยเชตโพฺพฯ อถ วา **ยุตฺติหารโยชนา กาตพฺพา**ติ อิมินา หาเรน วกฺขมานนเยน ยุตฺติคเวสนํ กตฺวา ตาย ยุตฺติยา สพฺพหารโยชนา กาตพฺพาติ อโตฺถฯ ลกฺขณเญฺหตํ ยุตฺติคเวสนาย, ยทิทํ ยุตฺติหาโรฯ เตนาห ‘‘สเพฺพสํ หารานํ, ยา ภูมี, โย จ โคจโร เตสํฯ ‘‘ยุตฺตายุตฺต

ปริกฺขา''ติ (เนตฺติ. ๔), ''อิมาย ยุตฺติยา อญฺญมญฺญหิ การเณหิ คเวสิตพฺพ''นฺติ (เนตฺติ. ๒๐) จฯ

๑๙. ยทิ วา สพฺพานิ ปทานิ เอกํ อตฺถํ อภิวทนฺตีติ โยชนาฯ

๒๐. **ชรายํ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตน**ฺติ ฐิตสฺส ยํ อญฺญถตฺตํ อญฺญถาภาโว, อยํ ชรา นามฯ **ขณิกมรณํ** ขณิกนิโรโธฯ **สมุเจฺฉทมรณํ** ขีณาสวานํ ขนฺธปรินิพฺพานํฯ

เกวลสฺสาติ ชราย อมิสฺสสฺสฯ **อญฺญาว ชรา, อญฺญํ มรณ**นฺติ ''ปฏิญฺญาตสฺส เกวลสฺส มรณสฺส ทิฏฺฐตฺตา''ติ เหตุฯ **ยถา ตํ เทวาน**นฺติ สทิสูทาหรณํ, วิสทิสูทาหรณํ ปน อิทฺธิปาทาทโย, อนฺวยพฺยติเรกา คเหตฺวา โยเชตพฺพาฯ

เตหีติ ชรามรเณหิฯ

''ชีรณภิชฺชนสภาวา''ติ อิมินา เลเสน ตณฺหาชรามรณานํ อนญฺญตฺตํ โยเชติฯ ยทิปิ ''อญฺญา ตณฺหา, อญฺญา ชรา, อญฺญํ มรณ''นฺติ สิโทฺธวายมโตฺถ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ **''น อิท''**นฺติอาทิ, ตถาปิ สกฺกุเณยฺยปริหารายํ โจทนาติ อชฺฌารุฬฺหํ ตตฺถ โทสํ ทเสฺสตุํ ''ยทิ จ ยถา ชรามรณ''นฺติ ปาฬิํปวตฺตานิ ทเสฺสโนฺต **''ยทิ...เป.... ทเสฺสตี''**ติ อาหฯ **ภาโว**ติ อธิปฺปาโยฯ **เอเตส**นฺติ ตณฺหาชรามรณานํฯ

''อิมาย ยุตฺติยา อญฺญมญฺญหิ การเณหิ คเวสิตพฺพ''นฺติ จ เกจิ ปฐนฺติ, พฺยญฺชนโตปิ คเวสิตพฺพํ, อญฺญตฺถ อตฺถโต อญฺญตฺถมฺปีติ อธิปฺปาโยฯ ตเมว พฺยญฺชนโต อญฺญตฺถํ ทเสฺสตุํ ปาฬิํ **''สโลฺลติ วา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิเมส**นฺติ สลฺลธูปายนานํฯ **อิจฺฉาวิปริยาเย**ติ อิจฺฉิตาลาเภ, อปฺปจฺจยสมวาเย วาฯ **อิทมฺปิ สมตฺถนํ โหติ** ยถาธิเปฺปตสฺส อญฺญตฺถสฺส พฺยติเรกทสฺสนภาวโตฯ **ชรามรณวิปริยาเย**ติ ชรามรเณ อสติฯ น หิ ยถาธิเปฺปตชรามรณาภาเว ตณฺหา น โหตีติฯ

ทุวิธา วุตฺตาติ ทุวิปฺปกาเรน วุตฺตา, ทุวิกฺขตฺตุํ วา วุตฺตาฯ **ยํ อิทํ...เป.... อารมฺมณกรณวเสน วา อภิลปน**นฺติ เอวํ กิริยาปรามสนํ โยเชตพฺพนฺติ เวทิตพฺพํฯ **วิเสโส**ติ อยํ เอตาสํ อิจฺฉาตณฺหานํ ปกติสงฺขาโต วิเสโสฯ **''ทุวีหิ นาเมหี''**ติปิ ปาฬิํฯ **ยทิปิ เอว**นฺติ กามํ วิสยวิเสเสสุ เอวํ ยถาวุตฺตอวตฺถาวิเสเสน อิจฺฉาตณฺหานํ อตฺถิ กาจิ เภทมตฺตาติ อโตฺถฯ สภาวโต ปน เภโท นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **''ตถาปี''**ติ อาหฯ

อิจฺฉนฺตีติ กาเมนฺติฯ **ตณฺหายนา** ปาตุกามตาฯ **สนฺตาปนเฏฺฐนา**ติ ปริทหนภาเวนฯ **อากฑฺฒนเฏฺฐนา**ติ อวหรณเฏฺฐนฯ **สริตานี**ติ ราควเสน อลฺลานิฯ ตํสมฺปยุตฺตปีติวเสน สินิทฺธานิ **สิเนหิตานิฯ วิสตฺติกา**ติ วิตฺถตา รูปาทีสุ เตภูมกธเมฺมสุ พฺยาปนวเสนฯ **วิสฏา**ติ ปุริมเววจนเมว ต-การสฺส ฏ-การํ กตฺวา วุตฺตํฯ **วิสาลา**ติ วิปุลาฯ **วิสกฺกตี**ติ ปริสกฺกติ สหติฯ รโตฺต หิ ราควตฺถุนา ปาเทน ตาฬิยมาโนปิ สหติฯ ''โอสกฺกนํ, วิปฺผนฺทนํ วา วิสกฺกน''นฺติ วทนฺติฯ อนิจฺจาทิกํ นิจฺจาทิโต คณฺหนฺตี **วิสํวาทิกา** โหติฯ **วิสํหรตี**ติ ตถา ตถา กาเมสุ อานิสํสํ ทเสฺสนฺตี วิวิเธหิ อากาเรหิ เนกฺขมฺมาภิมุขปฺปวตฺติโต จิตฺตํ สํหรติ สํขิปติฯ **วิสํ** วา ทุกฺขํ, ตํ หรติ, วหตีติ อโตฺถฯ ทุกฺขนิพฺพตฺตกสฺส กมฺมสฺส เหตุภาวโต **วิสมูลา,** วิสํ วา ทุกฺขาทิเภทา เวทนา มูลํ เอตายาติ **วิสมูลา,** ทุกฺขสมุทยตฺตา วิสํ ผลํ เอติสฺสาติ **วิสผลา**ฯ รูปาทิทุกฺ

ขเสฺสว ปริโภโค เอตาย, น อมตสฺสาติ **วิสปริโภคา**ฯ สพฺพตฺถ นิรุตฺติวเสน ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ โย ปเนตฺถ ปธาโน อโตฺถ, ตํ ทเสฺสตุํ ปุน **“วิสตา วา ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สิเนหนํ เปมกรณํฯ **พนฺธนเฏฺฐนา**ติ สํโยชนเฏฺฐนฯ **อาสีสนเฏฺฐนา**ติ อิจฺฉนเฏฺฐนฯ **อภินนฺทนเฏฺฐนา**ติ อสฺสาทนเฏฺฐน, สมฺปฏิจฺฉนเฏฺฐน วาฯ

๒๑. **อนภิรตี**ติ อุกฺกณฺฐาฯ **ญาณนิพฺพิทา**ติ นิพฺพิทานุปสฺสนาฯ ยถา จ ทุกฺขู…เป…. จาเรสุ ยุตฺติ วุตฺตาติ โยชนาฯ

สุขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญา สุขาปฏิปทาขิปฺปาภิญฺญา **สุขาปฏิปทาทโย**ฯ โย ทุกฺขายปฏิปทาย วิเสสํ อธิคนฺตุํ ภโพฺพ, ตสฺส สุขาปฏิปทาโยคฺยสฺส วิย กริยมานา ธมฺมเทสนา วิเสสาวหา น โหติ, ตสฺมา สา น ยุตฺตาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“ราคจริโต”**ติอาทินาฯ ราคจริตสฺส ตถา ตถา กามานํ อาทีนวํ, โอการํ, สํกิเลสํ, เนกฺขเมฺม อานิสํสญฺจ อวิภาเวตฺวา อาทิโต วิปสฺสนากถาว กริยมานา น วิเสสาวหา โหติ อาสยสฺส อโสธิตตฺตาติ เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ปาฬิยํ **“วิปสฺสนา…เป…. เทสนา”**ติ อาหาติ เวทิตพฺพํฯ **เสสปเทสุปี**ติ ยถา ‘‘ราคจริตสฺสา’’ติ อาทินา ราคจริตโกฏฺฐาสวเสน ปาฬิยํ เทสนาย อยุตฺติ วุตฺตา, อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ โทสจริตโกฏฺฐาสาทีสุปิ ‘‘โทสจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อสุภํ เทเสยฺยา’’ติอาทินา ปาฬิยํ อวุโตฺตปิ ยถาสมฺภวมโตฺถ นิทฺธาเรตฺวา วตฺตโพฺพฯ กสฺมา ปน ยุตฺติหาเร อยุตฺตินิทฺธารณา กตาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **“เอตฺถ จา”**ติอาทิฯ **เสเสสุปิ เอเสว นโย**ติ เสเสสุปิ โทสจริตาทิวเสน นิทฺธาริเตสุ อยุตฺติคเวสเนสุ อยเมว อุปาโยฯ **อนุโลมปฺปหาน”**นฺติปิ ปาฬิ, โส เอวโตฺถฯ

“ยาวติกา ญาณสฺส ภูมี”ติ เอเตน ยุตฺติหารสฺส มหาวิสยตํ ทเสฺสติฯ กสฺมา ปนายํ มหาวิสโยติ? ยุตฺติวิจารภาวโต, สํวเณฺณตพฺพสฺส จ ธมฺมสฺส นานานยนิปุณาทิคุณวิเสสโยคโตติ ทเสฺสโนฺต **“ตํ กิสฺส เหตู”**ติ อาหฯ

อปรภาเคติ ปจฺฉาภาเคฯ เมตฺตาวิหาริภาคสฺส อปริหีนตาวจนโต อโยโค วุโตฺตฯ เตนาห **“สโต”**ติฯ **ยถาวุตฺตการณโต เอวา**ติ ปฏิปกฺขตฺตา เอวฯ

ปหาเนกฏฺฐภาวโต ทิฏฺฐิมญฺญิตสฺสฯ อาทีนวทสฺสเนน วิตกฺกํ ชิคุจฺฉนฺตา ทุติยชฺฌานสฺส อาสนฺนอุปจารชฺฌานธมฺมาปิ วิตกฺการมฺมณา น โหนฺติ, ปเคว ทุติยชฺฌานธมฺมาติ อธิปฺปาเยนาห **“อารมฺมณกรณโตฺถ เหตฺถ สหคตสโทฺท”**ติฯ

เอวํ ยุตฺติหารลกฺขณํ อาคมโต ยุตฺตายุตฺตวิจารํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อาคมานุคตาย ยุตฺติยาปิ ตํ ทเสฺสตุํ คุณมุเขน โทสวิภชนํ วิภชโนฺต **“อปิเจตฺถา”**ติอาทิมาหฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

ยุตฺติหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปทฏฺฐานหารวิภงฺควณฺณนา

๒๒. **เตสํ เตส**นฺติ อนวเสสปริยาทานํ, เตน เย สุเตฺต วุตฺตา จ ธมฺมา, เย จ เตสํ การณภูตํ, เตสํ สเพฺพสมฺปีติ วุตฺตํ โหติฯ **สพฺพธมฺมยาถาวอสมฺปฏิเวโธ**ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“กตฺถ ปน โส”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ปิยายิตพฺพชาติยนฺติ เปมนียสภาวํฯ **มิจฺฉาปฏิปทา**ติ ปมาทาปตฺติ, มิจฺฉาภินิเวโส วาฯ เอกวารํ อุปฺปนฺนาปิ ปาณาติปาตเจตนา เวรปฺปสวนโต โทสสฺส, เอกวารํ อุปฺปนฺนาปิ ปมาทาปตฺติ, มิจฺฉาภินิเวโส วา โมหสฺส อุปฺปตฺติการณนฺติ ปาฬิยํ อวุตฺตมฺปิ นยโต นิทฺธาเรตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต **"โทสสฺส...เป.... อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพ"**ติ อาหฯ นิมิตฺตตฺถคฺคหณลกฺขณํ วณฺณสณฺฐานํ, อนุพฺยญฺชนตฺถคฺคหณลกฺขณํ อนุพฺยญฺชนนฺติ **"นิมิตฺตานุพฺยญฺชนคฺคหณลกฺขณา"**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ตตฺถ **นิมิตฺตํ** อิตฺถิปุริสนิมิตฺตํฯ **อนุพฺยญฺชนํ** หตฺถปาทหสิตกถิตาทิฯ ผโสฺส ปจฺจโย เอติสฺสาติ **ผสฺสปจฺจยา,** ตํภาโว **ผสฺสปจฺจยตา**ฯ อสฺสาเทติ เอตายาติ **อสฺสาโท,** ตณฺหาฯ

วตฺถูนิ เญยฺยธมฺมติ อาห **"วตฺถุอวิปฺปฏิปตฺติ วิสยสภาวปฏิเวโธ"**ติฯ อิธาธิเปฺปตํ สมฺมาปฏิปตฺตึ ทเสฺสตุํ **"สีลสมาธิสมฺปทาน"**นฺติ วุตฺตํฯ เอกเทสุปลกฺขณวเสน, วณฺณคนฺธราคิสปฺปายวเสน วา ปาฬิยํ **"วินีลกวิปุพฺพกคฺคหณลกฺขณา อสุภสญฺญา"**ติ วตฺวา **"ตสฺสา นิพฺพิทาปทฏฺฐาน"นฺติ วุตฺตํ นิพฺพิทํ ทเสฺสโนฺต "นิพฺพิทา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปริตสฺสนโต วิเสเสตุํ **"ญาเณนา"**ติ วิเสสิตํฯ **ตถา ปวตฺต**นฺติ นิพฺพิทนากาเรน ปวตฺตนํฯ

โยนิโส อุมฺมุชฺชนฺติยา วิเทหรโญฺญ ธีตาย **รุจาย** ชาติสฺสรญาณํ กมฺมสฺสกตญฺญาณสฺส การณํ อโหสิ, น ปน อสปฺปุริสูปนิสฺสยโต, อโยนิโส อุมฺมุชฺชนฺตสฺส ตเสฺสว รโญฺญ เสนาปติโน **อลาตสฺส พีชกสฺส** ทาสสฺสาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **"อิมสฺส จ...เป.... อุทาหริตโพฺพ"**ติ อาหฯ **โส**ติ ปสาโทฯ **อวตฺถาวิเสโส**ติ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อนาวิลภาวลกฺขิโต อวตฺถาเภโทฯ **อายตนคโต**ติ ฐานคโต, รตนตฺตยวิสโยติ อโตฺถฯ **"กาโย"**ติอาทินา อวตฺถาวิเสเสน วินา สภาวสิทฺธเมว ปทฏฺฐานํ ทเสฺสติฯ

อิมสฺมึ จ ฐาเน ปาฬิยํ ปุเพฺพ เยสํ ธมฺมานํ ปทฏฺฐานํ นิทฺธาริตํ, เต ธมฺมา เยสํ ธมฺมานํ ปทฏฺฐานานิ โหนฺติ, เต ทเสฺสตุํ **"อปโร นโย"**ติอาทิ อารทฺธนฺติ เวทิตพฺพํฯ อสฺสาทมนสิกาโร อโยนิโสมนสิการลกฺขโณ วุโตฺต นิทสฺสนมตฺตอโตฺถติ เวทิตโพฺพ, เยภุเยฺยน สตฺตานํ โลภวเสน อโยนิโสมนสิการา สํวตฺตนฺตีตฺติ ทสฺสนตฺถํ วา เอวํ วุตฺตํฯ อุปฺปตฺติ เอว **โอปปจฺจยํ,** ตสฺส ภาโว **โอปปจฺจยิก**นฺติ อาห **"อุปฺปตฺติภวภาเวนา"**ติฯ **ววตฺถิตภาโว**ติ ววตฺถิตภาโว รูปสฺส ทสฺสนาทิปฏินิยตารมฺมณกิจฺจตาฯ **ภวสฺส องฺคานี**ติ ภวสฺส การณานิฯ ทุติเย **องฺคานี**ติ อวยวา, กมฺมวฏฺฏมฺปิ วา การณงฺคภาเวน โยเชตพฺพํฯ

กมฺมฏฺฐานสฺสาติ ภาวนาย พฺรูหนา วฑฺฒนาฯ **เตสู**ติ ติตฺถญฺญุตาทีสุฯ กลฺยาณมิตฺตสฺส สมฺมเทว ปยิรุปาสนายปีติ ตํ นิสฺสาย ลเทฺธน สพฺพาย ธมฺมสฺสวเนน ธมฺมุปสํหิตํ ปาโมชฺชํ โหตีติ ติตฺถญฺญุตา ปีตญฺญุตาย ปทฏฺฐานํฯ เอวํ ยาย วิมุตฺติยา สติ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ โหตีติ สา ตสฺส ปทฏฺฐานนฺติ อยมโตฺถ ปากโฏฺติ อาห **"ปุริมานํ...เป.... สุวิเญฺญโยฺย เอวา"**ติฯ **สห อธิฏฺฐาเนนา**ติ ญาตปริญฺญาย สทฺธึฯ ญาตปริญฺญา หิ ตีรณปริญฺญาย อธิฏฺฐานํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปทฏฺฐานหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ลกฺขณหารวิภงฺควณฺณนา

๒๓. **"ลกฺขณหารสฺส วิสยํ ปุจฺฉตี"**ติ วุตฺตํ, ''โก ปน ตสฺส วิสโย''ติ วุเตฺต สมานลกฺขณา อวุตฺตธมฺมาฯ กายานุปสฺสนาย สมารทฺธาย เวทนานุปสฺสนาทโย สุเขเนว สิชฺฌนฺตี

ติ ตพฺพจเนน เวทนาคตาสติอาทีนํ วุตฺตภาโว ทสฺสิโต **สติปฏฺฐานภาเวน เอกลกฺขณตฺตา**ติ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานสฺส สทฺธานุคฺคหิตานิ วีริยสติสมาธิปญฺญินฺทฺริยานิ สาธนํ, เอวํ อิตเรสมฺปีติ กตฺวา วุตฺตํฯ อยํ อโตฺถ **อฏฺฐกถาย**เมว (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๕๑) ปรโต อาคมิสฺสติฯ อิมินา นเยน เสเสสุปิ เอกลกฺขณตานิเทฺทเสสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปรโตติ จตุพฺยูหหารวณฺณนายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๐)ฯ

อสมฺมิสฺสโตติ เวทนาทโยปิ เอตฺถ สิตา เอตฺถ ปฏิสนฺธาติ กาเย เวทนาทิอนุปสฺสนาปสเงฺคปิ อาปเนฺน ตทสมฺมิสฺสโตติ อโตฺถฯ

อวยวิคาหสมญฺญาติธาวนสาราทานาภินิเวสนิเสธนตฺถํ กายํ องฺคปจฺจเงฺคหิ, ตานิ จ เกสาทีหิ, เกสาทิเก จ ภูตุปาทายรูเปหิ วินิพฺภุชิตุํ **''ตถา น กาเย''**ติอาทิมาหฯ ปาสาทาทินคราวยวสมูเห อวยวิวาทิโนปิ อวยวิคาหณํ กโรนฺติฯ นครํ นาม โกจิ อโตฺถ อตฺถีติ ปน เกสญฺจิ สมญฺญาติธาวนํ สิยาติ อิตฺถิปุริสาทิสมญฺญาติธาวเน นครนิทสฺสนํ วุตฺตํฯ **อโญฺญ โกจิ** สตฺตาทิโกฯ **ยํ ปสฺสติ** อิตฺถิํ, ปุริสํ วาฯ นนุ จกฺขุนา อิตฺถิปุริสทสฺสนํ นตฺถีติ? สจฺจํ นตฺถิ, ''อิตฺถิํ ปสฺสามิ, ปุริสํ ปสฺสามี''ติ ปน ปวตฺตสมญฺญาวเสน ''ยํ ปสฺสตี''ติ วุตฺตํฯ มิจฺฉาทสฺสเนน วา ทิฏฺฐิยา ยํ ปสฺสติ, น ตํ ทิฏฺฐํ รูปายตนํ โหติ, รูปายตนํ วา ตํ น โหตีติ อโตฺถฯ อถ วา ตํ โกสาทิภูตุปาทายสมูหสงฺขาตํ ทิฏฺฐํ น โหติ, ทิฏฺฐํ วา ยถาวุตฺตํ น โหตีติ อโตฺถฯ **ยํ ทิฏฺฐํ ตํ น ปสฺสตี**ติ ยํ รูปายตนํ, เกสาทิภูตุปาทายสมูหสงฺขาตํ วา ทิฏฺฐํ, ตํ ปญฺญาจกฺขุนา ภูตโต น ปสฺสตีติ อโตฺถฯ

น อญฺญธมฺมานุปสฺสีติ น อญฺญสภาวานุปสฺสี, อสุภาทิโต อญฺญาการานุปสฺสี น โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ปถวีกายนฺติ เกสาทิํ ปถวีธมฺมสมูหตฺตา ''กาโย''ติ วทติ, ลกฺขณปถวิเมว วา อเนกเภทภินฺนํ สกลสรีรคตํ ปุพฺพาปริยภาเวน ปวตฺตมานํ สมูหวเสน คเหตฺวา ''กาโย''ติ วทติฯ เอวํ อญฺญตฺถาปิฯ

อาการสมูหสงฺขาตสฺสาติ อนิจฺจตาทิอาการสมุทายปริยายสฺสฯ

ตีสุ ภเวสุ กิเลเสติ ภวตฺตยวิสยกิเลเสฯ **สพฺพตฺถิก**นฺติ สพฺพตฺถ ลีเน, อุทฺธเต จ จิเตฺต อิจฺฉิตพฺพตฺถา, สเพฺพ วา ลีเน, อุทฺธเต จ ภาเวตพฺพา โพชฺฌงฺคา อตฺถิกา เอตายาติ **สพฺพตฺถิกาฯ อโนฺต สโงฺกโจ**ติ อโนฺต โอลียนา, โกสชฺชนฺติ อโตฺถฯ

๒๔. **คหิเตสู**ติ ภาวนาคฺคหเณน คหิเตสุ, ภาวิเตสูติ อโตฺถ, วจเนน วา คหิเตสุฯ ภาวนาคฺคหณทีปนตฺถตฺตา ปน วจเนน คหณสฺส ภาวนาคฺคหณเมตฺถ ปธานํฯ ยสฺส สติปฏฺฐานา ภาวิตา, ตสฺส สมฺมปฺปธานาทโย โพธิปกฺขิยธมฺมา น ภาวิตาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ จ สมานลกฺขณตาปเทเสน อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ **''จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ภาวิยมาเนสุ จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา ภาวนาปาริปูริํ คจฺฉนฺตี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

วิปลฺลาสา ปหียนฺติ อชฺฌวิปจฺจนีกภาวโตฯ ''อาหารสมุทยา กายสฺส สมุทโย, ผสฺสสมุทยา เวทนานํ สมุทโย (สํ. นิ. ๕.๔๐๘), สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป''นฺติ (สํ. นิ. ๑.๑, ๓๙; ม. นิ. ๓.๑๒๖; มหาว. ๑; อุทา. ๑; วิภ. ๒๒๕) วจนโต กายาทีนํ สมุทยภูตา กพฬีการาหารผสฺสมโนสเญฺจตนาวิญฺญาณาหารากายาทีนํ ปริชานเนน ปริ

ญฺญาตา โหนฺติ ตปฺปฏิปกฺขปฺปหานโตติ ทเสฺสนฺต **“จตฺตาโร อาหารา”**ติอาทิมาหฯ **สพฺพตฺถา**ติ ‘‘อุปาทาเนหิ อนุปาทาโน ภวตี’’ติ เอวมาทีสุฯ

ตตฺถ ยสฺมา ปญฺจ กามคุณา สวิเสสา กาเย ลพฺภนฺตีติ วิเสเสน กาโย กามุปาทานสฺส วตฺถุ, สุขเวทนสฺสาทวเสน ปรโลกนิรเปกฺข ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทิ (ที. นิ. ๑.๑๗๑; ม. นิ. ๑.๔๔๕; ๒.๙๔-๙๕, ๒๒๕; ๓.๙๑, ๑๑๖; สํ. นิ. ๓.๒๑๐; ธ. ส. ๑๒๒๑; วิภ. ๙๓๘) ปรามาสํ อุปฺปาเทตีติ ทิฏฺฐุปาทานสฺส เวทนา, จิเตฺต นิจฺจคฺคหณวเสน สสฺสตสฺส ‘‘อตฺตโน สีลาทิวเสน ปริสุทฺธปรามสนํ โหตี’’ติ สีลพฺพตุปาทานสฺส จิตฺตํ, นามรูปปริเจฺฉเทน ภูตํ ภูตโต อปสฺสนฺตสฺส ‘‘อตฺตาภินิเวโส โหตี’’ติ อตฺตวาทุปาทานสฺส ธมฺมา วตฺถุ, ตสฺมา **“จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ภาวิยมาเนสุ อุปาทาเนหิ อนุปาทาโน ภวตี”**ติ วุตฺตํฯ

ยสฺมา ปน วุตฺตนเยเนว กาโย กามโยคสฺส วตฺถุ, ภเวสุ สุขคฺคหณวเสน ภวสฺสาโท โหตีติ ภวโยคสฺส เวทนา, สนฺตติฆนคฺคหณวเสน จิเตฺต อตฺตาภินิเวโส โหตีติ ทิฏฺฐิโยคสฺสจิตฺตํ, ธมฺมวินิโพฺภคสฺส ทุกฺกรตฺตา, ธมฺมานํ ธมฺมมตฺตตาย จ ทุปฺปฏิวิชฺฌตฺตา สโมฺมโห โหตีติ อวิชฺชาโยคสฺส ธมฺมา, วตฺถุ, ตสฺมา จตุสติปฏฺฐานภาวนาย เตสุ เตสํ ปหานสิทฺธิโต โยเคหิ วิสํยุตฺตตา วุตฺตาฯ เอเตเนว อาสเวหิ อนาสวตา, โอเฆหิ นิตฺติณฺณตา จ สํวณฺณิตา โหติ กามราคาทีนํ เอว กามโยคกามาสวกาโมฆาทิภาวโตฯ

วุตฺตนเยเนว กาโย อภิชฺฌากายคนฺถสฺส วตฺถุ, ‘‘ทุกฺขาย เวทนาย ปฏิฆานุสโย อนุเสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕) ทุกฺขทุกฺขวิปริณามทุกฺขสงฺขารทุกฺขภูตา เวทนา วิเสเสน พฺยาปาทกายคนฺถสฺส วตฺถุ, จิเตฺต นิจฺจาภินิเวสวเสน สสฺสตสฺส ‘‘อตฺตโน สีเลน สุทฺธี’’ติอาทิปรามสนํ โหตีติ สีลพฺพตปรามาสสฺส จิตฺตํ วตฺถุ, สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนาภาวโต ภววิภวทิฏฺฐิสงฺขาโต อิทํสจฺจาภินิเวโส โหตีติ ตสฺส ธมฺมา วตฺถูติ จตุสติปฏฺฐานาติ โยเชตพฺพํฯ

วุตฺตนเยเนว วิเสสโต กาโย ราคสลฺลสฺส วตฺถุ, เวทนา โทสสลฺลสฺส, ‘‘จิตฺตํ นิจฺจคฺคหณวเสน อตฺตาภินิเวสํ อตฺตานํ เสยฺยาทิโต ทหตี’’ติ จิตฺตํ มานสลฺลสฺส, วุตฺตนเยเนว ธมฺมา โมหสลฺลสฺส วตฺถูติ จตุสติปฏฺฐานาติ โยเชตพฺพํฯ

ยสฺมา ปน กายานุปสฺสนาทีหิ กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ ปริญฺญาเตสุ รูปเวทนาสญฺญาสงฺขารกฺขนฺธา ปริญฺญาตา โหนฺติ, จิเตฺต หิ ปริญฺญาเต สญฺญาปิ ปริญฺญาตาว โหติ, ตสฺมา **“วิญฺญาณฎฺฐิติโย จสฺส ปริญฺญํ คจฺฉนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ

ตถา วิเสสโต กาเย สาเปกฺขา ฉนฺทาคตึ คจฺฉตีติ กาโย ฉนฺทาคติยา วตฺถุ, วุตฺตนเยเนว เวทนา พฺยาปาทสฺส นิมิตฺตนฺติ สา โทสาคติยา วตฺถุ, สนฺตติฆนคฺคหณวเสน สราคาทิจิเตฺต สโมฺมโห โหตีติ โมหาคติยา จิตฺตํ, ธมฺมสภาวานวโพเธน ภยํ โหตีติ ภยาคติยา ธมฺมา วตฺถูติ จตุสติปฏฺฐานภาวนาย อคติคมนปฺปหานํ โหตีติ อาห **“อคติคมเนหิ จ น อคตึ คจฺฉตี”**ติฯ

“อกุสลสฺส โสมนสฺสสฺส วเสนา”ติ อิทํ ‘‘อยมฺปิ อโตฺถ สมฺภวตี’’ติ กตฺวา วุตฺตํฯ ‘‘สุขาย เวทนาย ราคานุสโย อนุเสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕) ปน วจนโต สุขเวทนาคฺคหเณน ตตฺถานุสยเนน สมุทยสจฺจํ เทสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **เทสิตํ ทุกฺขํ อริยสจฺจ**นฺติ ทุกฺขทุกฺขคฺคหเณน สาติสยํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปกาสิตํ โหตีติ ปาฬิยํ ‘‘ทุกฺขํ อริยสจฺจํ เทสิต’’นฺติ วุตฺตํฯ สหจรณาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา **นิเทฺทสวารวณฺณนายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๕ อาทโย) วุตฺตํฯ

๖. จตุพฺยูหหารวิภงฺควณฺณนา

๒๕. **หาราน**นฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ หาเรสุ อิมสฺส จตุพฺยูหหารสฺส วิเสสโต สุตฺตสฺส พฺยญฺชนวิจยภาวโตติ โยชนาฯ เตน วุตฺตํ **“พฺยญฺชน…เป…. ทเสฺสตี”**ติฯ **ยายา**ติ นิรุตฺติยาฯ

ยถารหนฺติ สํวณฺณิยมาเน สุเตฺต ยํ ยํ อรหติ นิพฺพจนํ วตฺตุํ, ตํตํโลกสมญฺญานุโรเธเนวฯ ปุพฺพภาคปฏิปทา สมฺปาเทตฺวา ปจฺฉา สจฺจาภิสมยํ ปาปุณาตีติ อาห **“สมฺมฺติ…เป. … โหตี”**ติ, ตํตํปญฺญตฺติคฺคหณมุเขน ปรมตฺถคฺคหณํ โหตีติ เอวํ วา อิมินา สมฺพโนฺธฯ

ยมิทํ อนินฺทฺริยพทฺธรูปสนฺตานํ สนฺธาย **“อุภยมนฺตเรนา”**ติ อิธ วุตฺตํฯ โอตรณหาเร (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๔๒ อาทโย) ปนสฺส ทฺวารปฺปวตฺตผสฺสาทิธเมฺม สนฺธาย วุตฺตภาวํ ทเสฺสตุํ ‘‘อุภยมนฺตเรนาติ ผสฺสสมุทิเตสุ ธเมฺมสู’’ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ อฏฺฐกถาจริยา ปนาหุ ‘‘อนฺตเรนาติ วจนํ ปน วิกปฺปนฺตรทีปน’’นฺติฯ ตสฺมา อยเมตฺถ อโตฺถ – น อิมํ โลกํ, น หุรํ โลกํ, อถ โข อุภยมนฺตเรนาติฯ อปโร วิกโปฺป – **อุภยมนฺตเรนา**ติ วา วจนํ วิกปฺปนฺตราภาวทีปนํฯ ตสฺสโตฺถ – น อิมํ โลกํ, น หุรํ โลกํ นิสฺสาย ฌายติ ฌายี, อุภยมนฺตเรน ปน อญฺญํ ฐานํ อตฺถีติฯ

เยปิ จ ‘‘อนฺตราปรินิพฺพายี, สมฺภเวสี’’ติ จ อิเมสํ สุตฺตปทานํ อตฺถํ มิจฺฉา คเหตฺวา อตฺถิ เอว อนฺตราภโวติ วทนฺติ, เตปิ ยสฺมา อวิหาทีสุ ตตฺถ ตตฺถ อายุเวมชฺฌํ อนติกฺกมิตฺวา อนฺตรา อคฺคมคฺคาธิคเมน อนวเสสกิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายนฺตีติ **อนฺตราปรินิพฺพายี,** น อนฺตราภวภูโตติ ปุริมสฺส สุตฺตปทสฺส อโตฺถฯ ปจฺฉิมสฺส จ เย ภูตา เอว, น ปุน ภวิสฺสนฺติ, เต หิ (กถา. อนุฏี. ๕๐๗) ขีณาสวา, ปุริมปเทหิ **“ภูตา”**ติ วุตฺตาฯ ตพฺพิปรีตตาย สมฺภวํ เอสนฺตีติ **สมฺภเวสิโน**ฯ อปฺปหีนภวสํโยชนตฺตา เสกฺขา, ปุถุชฺชนา จฯ จตูสุ วา โยนีสุ อณฺฑชชลาพุชสตฺตา ยาว อณฺฑโกสํ, วตฺถิโกสญฺจ น ภินฺทนฺติ, ตาว **สมฺภเวสี** นามฯ อณฺฑโกสโต, วตฺถิโกสโต จ พหิ นิกฺขนฺตา **ภูตา** นามฯ สํเสทชโอปปาติกา จ ปฐมจิตฺตกฺขเณ **สมฺภเวสี** นาม, ทุติยจิตฺตกฺขณโต ปฏฺฐาย **ภูตา** นามฯ เยน วา อิริยาปเถน ชายนฺติ, ยาว ตโต อญฺญํ น ปาปุณนฺติ, ตาว **สมฺภเวสี,** ตโต ปรํ **ภูตา**ติ อโตฺถ, ตสฺมา นตฺถีติ ปฏิกฺขิปิตพฺพํฯ สติ หิ อุชุเก ปาฬิอนุคเต อเตฺถ กึ อนิทฺธาริตสามตฺถิเยน อนฺตราภเวน อตฺตภาวปริกปฺปิเตน ปโยชนนฺติฯ

ยํ ปน เย ‘‘สนฺตานวเสน ปวตฺตมานานํ ธมฺมานํ อวิเจฺฉเทน เทสนฺตเรสุ ปาตุภาโวทิโฏฺฐฯ ยถา ตํ วีหิอาทิอวิญฺญาณกสนฺตาเน, เอวํ สวิญฺญาณกสนฺตาเนปิ อวิเจฺฉเทน เทสนฺตเรสุ ปาตุภาเวน ภวิตพฺพํฯ อยญฺจ นโย สติ อนฺตราภเว ยุชฺชติ, นาญฺญถา’’ติ ยุตฺตึ วทนฺติฯ เตหิ อิทฺธิมโต เจโตวสิปฺปตฺตสฺส จิตฺตานุคติกํ กายํ อธิฏฺฐหนฺตสฺส ขเณน พฺรหฺมโลกโต อิธูปสงฺกมเน, อิโต วา พฺรหฺมโลกคมเน ยุตฺติ วตฺตพฺพาฯ ยทิ สพฺพเตฺถว วิจฺฉินฺนเทเส ธมฺมานํ ปวตฺติ น อิจฺฉิตา, ยทิปิ สิยา ‘‘อิทฺธิวิสโย อจิเนฺตโยฺย’’ติ, ตํ อิธาปิ สมานํ ‘‘กมฺมวิปาโก อจิเนฺตโยฺย’’ติ วจนโต, ตสฺมา ตํ เตสํ มติมตฺตเมวฯ อจิเนฺตยฺยสภาวา หิ สภาวธมฺมา, เต กตฺถจิ ปจฺจยวิเสเสน วิจฺฉินฺนเทเส ปาตุภวนฺติ, กตฺถจิ อวิจฺฉินฺนเทเส จฯ ตถา หิ มุขโฆสาทีหิ อญฺญสฺมึ เทเส อาทาสปพฺพตปฺปเทสาทิเก ปฏิพิมฺพปฏิโฆสาทิกํ ปจฺจยุปฺปนฺนํ นิพฺพตฺตมานํ ทิสฺสติ, ตสฺมา น สพฺพํ สพฺพตฺถ อุปเนตพฺพนฺติ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปน ปฏิพิมฺพสฺส อุทาหรณภาวสาธนาทิโก อนฺตราภววิจาโร **กถาวตฺถุปฺปกรณสฺสฏีกายํ** (กถา. อนุฏี. ๕๐๗) คเหตโพฺพฯ

อปเร ปน **“อิธา**ติ กามภโว, **หุรนฺ**ติ อรูปภโว, **อุภยมนฺตเรนา**ติ รูปภโว วุโตฺต’’ติ วทนฺติ, ‘‘อิธาติ ปจฺจยธมฺมา, **หุรนฺ**ติ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมา, **อุภยมนฺตเรนา**ติ ปณฺณตฺติธมฺมา วุตฺตา’’ติ จ วทนฺติ, ตํ สพฺพอฏฺฐกถาสุ นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อวสิฏฺฐํ รูป**นฺติ อาโปธาตุอากาสธาตูหิ สทฺธึ ลกฺขณรูปานิ, โอชญฺจ สนฺธายาห อนินฺทฺริยพทฺธรูปสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ตสฺส ขีณาสวสฺส ตํ นิพฺพานารมฺมณํ จิตฺตํ น ชานนฺติ น ญายนฺติ ‘‘ฌายมานา’’ติ วุตฺตตฺตาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จตุพฺยูหหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อาวฏฺฏหารวิภงฺควณฺณนา

๒๙. อกุสลานํ ธมฺมานํ วิทฺธํสนสภาวตฺตา, อกุสลานํ วา ปชหเน กุสลานํ สมฺปาทเน ปฏฺฐปนสภาวตฺตา **อารมฺภธาตุฯ ตถาภูตา**ติ สีลาทีหิ สมงฺคีภูตาฯ กามธาตุอาทิกา ติธาตุโยว **เตธาตุ**ฯ ตสฺส อภิภวนโต **เตธาตุอิสฺสโร** มจฺจุราชาฯ อนาทิมติสํสาเร จิรกาลํ ลทฺธปติฏฺฐาปิ อจิรกาลํ ภาวิเตหิ กุสเลหิ ธเมฺมหิ สมุจฺฉินฺทนียตฺตา อพลา กิเลสาติ วุตฺตํ **“อพลํ ทุพฺพล”**นฺติฯ เตนาห **“อพลา นํ พลียนฺตี”**ติฯ

อิทํ วจนํ อยํ คาถาปาโทฯ **สมาธิสฺส ปทฏฺฐาน**นฺติ เอตฺถ สมาธิสฺส การณํ สมตานุโยเค นิโยชนโตติ โยเชตพฺพํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ปปญฺจา**ติ ราคาทโยวฯ **ตถา เจว สํวณฺณิต**นฺติ เทสนาย ปทฏฺฐานภาเวเนว อตฺถสํวณฺณนา กตาติ อโตฺถฯ

นฺติ ตํ เทสนํฯ **ตสฺสา**ติ สภาคาทิวเสน อาวฏฺฏนสฺสฯ ปริปกฺกญาณานํ วิเสสาธิคมายฯ **ลาภวินิจฺฉยปริคฺคหมจฺฉริยานี**ติอาทีสุ **ลาโภ**ติ รูปาทิอารมฺมณปฺปฏิลาโภฯ โส ปริเยสนาย สติ โหตีติ ปริเยสนาคฺคหเณน คหิโตฯ **วินิจฺฉโย**ติ ‘‘เอตฺตกํ เม รูปารมฺมณตฺถาย ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ สทฺทาทิอารมฺมณตฺถาย, เอตฺตกํ มยฺหํ, เอตฺตกํ ปรสฺส, เอตฺตกํ ปริภุญฺชิสฺสามิ, เอตฺตกํ นิทหิสฺสามี’’ติ เอวํ ปวโตฺต วิตโกฺก วินิจฺฉโยฯ โส ลาปิตเหตุกตฺตา ปริเยสนมูลกตาย ปริเยสนาคฺคหเณเนว คหิโต, ตถา ปริคฺคหมจฺฉริยานิฯ ตตฺถ **ปริคฺคโห** ‘‘มม อิท’’นฺติ ปริคฺคณฺหนํฯ **มจฺฉริยํ** ‘‘มเยฺหว โหตู’’ติ ปเรหิ สาธารณภาวาสหนํฯ เตเนวสฺส โปราณา เอวํ วจนตฺถํ วทนฺติ ‘‘มเยฺหวิทมจฺฉริยํ โหตุ, มา อเญฺญสํ อจฺฉริยํ โหตูติ ปวตฺตตฺตา มจฺฉริยนฺติ วุจฺจตี’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๐๓; อ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๙.๒๓)ฯ ปริโภคตฺถานํ ปน วินิจฺฉยาทีนํ ปริโภคโนฺตคธตา เวทิตพฺพาฯ **ฉนฺทราโค** ทุพฺพลราโคฯ **อโชฺฌสานํ** ‘‘มม อิท’’นฺติ ตณฺหาวเสน พลวสนฺนิฏฺฐานนฺติ อาห **“ฉนฺทราคอโชฺฌสานา ตณฺหา เอวา”**ติฯ **อารกฺขนิมิตฺตํ** ทฺวารปิทหนมญฺชูสาโคปนาทินา สุฏฺฐุ รกฺขณนิมิตฺตํฯ ปาปานิ กโรโนฺต ปริโภคนิมิตฺตํ รโตฺต คิโทฺธ คธิโต มุจฺฉิโต หุตฺวา มิโคว ปริภุญฺชนนิมิตฺตํ ปมาทํ อาปชฺชตีติ เอวํ ปริเยนารกฺขา **ปริโภคนิมิตฺตํ**ฯ ปมาโท ติวิโธ ตณฺหาย วเสน กถิโตติ ทเสฺสโนฺต **“ติวิโธ ตณฺหายาติ วุตฺต”**นฺติ อาหฯ

อวิเสเสน วุตฺตนฺติ ‘‘กตเมน อุปาทาเนน สอุปาทานา’’ติ วิภาเคน ปุจฺฉิตฺวาปิ ‘‘อวิชฺชาย จ ตณฺหาย จา’’ติ อวินิพฺภุชิตฺวา วุตฺตํฯ **ตณฺหญฺจ อวิชฺชญฺจ จตุรุปาทานํ วเสนา**ติ กามุปาทานาทีนํ จตุนฺนํ อุปาทานานํ วเสน วิภชิตฺวา ขนฺธานํ **ทุกฺขภาเวน** ทุกฺขสจฺจภาเวน สห ปริเญฺญยฺยภาวํ, อุปาทานานํ **สมุทยภาเวน** สมุทยสจฺจภาเวน สห ปหาตพฺพภาวํ ทเสฺสตีติ โยชนาฯ

๓๐. **“โย”**ติอาทินา วุตฺตํ ติวิโธ ปมาโท ปริเยสติ, อารกฺขณญฺจ กโรติ, ปริโภคนิมิตฺตญฺจาติ สมฺพนฺโธฯ ปมาโท หิ ปมชฺชนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส โภคานํ ปริเยสนาย, อารกฺขณาย จ เหตุภูโต กตฺตุภาเวน อุปจริโต, ปริโภคสฺส ปน นิมิตฺตํฯ ‘‘ตปฺปฏิปกฺเขนา’’ติ ปทสฺส อตฺถํ วิวรติ **“อปฺปมาทานุโยเคนา”**ติ, เตน สมถภาวํ ทเสฺสติ ฯ **เขปนา**ติ ขยปาปนาฯ **โวทานปกฺขวิสภาคธมฺมวเสนา**ติ โวทานปโกฺข จ โส ปมาทสฺส วิสภาคธโมฺม จาติ **โวทาน...เป. ... ธโมฺม,** สมโถ, ตสฺส วเสนฯ

สมเถ สตีติ อธิฎฺฐานภูเต ฌาเน สติ, ตํ ปาทกํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **ยา ปญฺญา**ติ นามรูปปริเจฺฉทาทิวเสน ปวตฺตปญฺญาฯ เตนาห **“อยํ วิปสฺสนา”**ติฯ **ปหีเนสู**ติ ปหียมาเนสุฯ

โวทานปกฺขนฺติ อารมฺภธาตุอาทิโวทานปกฺขํ นิกฺขิปิตฺวาฯ **วิสภาคธมฺมวเสนา**ติ ปมาทวเสเนวฯ **สภาคธมฺมวเสนา**ติ ปุเพฺพ นิกฺขิตฺตสฺส อารมฺภธาตุอาทิโวทานธมฺมสฺส สมถาทิสภาคธมฺมวเสนฯ

ปุน อปริโยทาปนิยํ สิขาปฺปตฺตปริโยทาปนํ อิธาธิเปฺปตนฺติ อาห **“ตํ ปน อรหเตฺตน โหตี”**ติฯ

โมหสมุฎฺฐานตา วุตฺตา ‘‘โมโห เอว สมุฎฺฐาน’’นฺติ กตฺวาฯ อญฺญถา ปิสุณาวาจาย โทสสมุฎฺฐานตา มุสาวาทสฺส วิย โมหสมุฎฺฐานภาวา วตฺตพฺพา สิยาฯ

กมฺมปถภาวํ ปตฺตานํ, อปฺปตฺตานญฺจ อกุสลธมฺมานํ ‘‘สพฺพปาป’’นฺติ ปเทน ปริคฺคหิตตฺตา วุตฺตํ **“กมฺมปถกมฺมวิภาเคนา”**ติฯ

๓๑. **เสสปทาน**นฺติ ‘‘กุสลสฺส อุปสมฺปทา’’ติอาทีนํ (ที. นิ. ๒.๙๐; ธ. ป. ๑๘๓; เนตฺติ. ๓๐, ๕๐, ๑๑๖, ๑๒๔; เปฎโก. ๒๙) คาถาย อวสิฎฺฐปทานํฯ **ยถาธิคต**นฺติ อตฺตนา อธิคตปฺปการํ, ปจฺฉา ภูมิทิสาฯ

อุปริ ยาเปนฺตีติ มนุสฺสโลกโต อุปริฎฺฐิมํ เทวโลกํ คเมนฺติฯ

๓๒. **ยถาวุตฺตสฺส ธมฺมสฺสา**ติ สีลสฺส จ มคฺคสฺส จฯ **ตณฺหาวิชฺชาทีน**นฺติ **อาทิ**สเทฺทน ตเทกฎฺฐกิเลสา คยฺหนฺติ, เตสํ ปทฎฺฐานธมฺมา จฯ **สมถวิปสฺสนาทีน**นฺติ **อาทิ**สเทฺทน สามญฺญผลานํ สงฺคโหฯ ยทเคฺคน เจตฺถ ‘‘นิโรโธ รกฺขตี’’ติ วุโตฺต, ตทเคฺคน มโคฺค รกฺขณกิริยาย กรณํ วุตฺตํ **“เยน รกฺขตี”**ติฯ วิสภาคธมฺมวเสน ปุริมานิ สภาคธมฺมาวฎฺฎนวเสน ปจฺฉิมานิ สจฺจานิ นิทฺธาริตานีติ โยเชตพฺพํฯ

อาวฎฺฎหารวิภงฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. วิภตฺติหารวิภงฺควณฺณนา

๓๓. **ธเมฺมสู**ติ ปุญฺญาทิทานาทิเภทภิเนฺนสุ สภาวธเมฺมสุฯ **ตตฺถ ลพฺภมาโน**ติ เตสุ ยถาวุเตฺตสุ ธเมฺมสุ ลพฺภมาโนฯ **ภูมิวิภาโค**ติ กามาวจราทิทสฺสนาทิภูมิปฺปเภโทฯ **ปทฎฺฐานวิภาโค**ติ เต ปุญฺญาทิธมฺมา เยสํ ปทฎฺฐานํ, เตสํ วา เย ธมฺมา ปทฎฺฐานํ, ตพฺพิภาโคฯ **เยสํ สุตฺตาน**นฺติ มูลปทฎฺฐานภูตานํ สํกิเลสภาคิยาทีนํ จตุนฺนํ สุตฺตานํ วเสนฯ อสงฺกรววตฺถาเนน หิ เอเตสุ สุเตฺตสุ สาติสยํ ธมฺมา วิภตฺตา นาม โหนฺติฯ เตนาห **“วิเสสโต”**ติฯ ยทิ

เอวํ กสฺมา วาสนาภาคิยนิเพฺพธภาคิยสุตฺตานิ เอเวตฺถ คหิตานีติ? นยิทเมวํ นิกฺขมนปริโย สานภาเวน อิตเรสมฺปิ คหิตตฺตาฯ ยโต หิ นิสฺสฏา วาสนาภาคิยา ธมฺมา, เต สํกิเลสภาคิยาฯ ยํปริโยสานา นิเพฺพธภาคิยา ธมฺมา, เต อเสกฺขภาคิยาติ ทฺวยคฺคหเณเนว อิตรมฺปิ ทฺวยํ คหิต เมว โหติฯ เตนาห **"อิเมสํ จตุนฺนํ สุตฺตานํ เทสนายา"**ติฯ **อิมานิ จตฺตาริ สุตฺตานี**ติ ปาฬิ ยา, วกฺขมานาย เทสนาย วา อิตรทฺวยสงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ, น ปฏิเกฺขโปฯ

เตเนวาติ นิยมสฺส อกตตฺตา, ตโต จ เตน ตนฺนิสฺสิเตน จ พฺรหฺมจารี ภวตีติ สิทฺธํ โหติฯ **เอว**-สโทฺท วา สมฺจฺจยโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **สิยา ตสฺส ปฏิเกฺขโป**ติ ตสฺส อฏฺฐสมาปตฺติพฺรหฺม จริยสฺส สิยา ปฏิเกฺขโปฯ เอวํ สติ สาวเสสา เทสนา สิยาฯ

ตทงฺคาทิปฺปหานทฺวยํ ปทฏฺฐานภูตํ อิธ คณนูปคํ น โหตีติ **"สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺ ปหานานํ วเสนา"**ติ วุตฺตํฯ ตถา เหตฺถ เกจิ ''เตเนวา''ติ ปฐนฺติฯ **"เตเนว พฺรหฺมจริเยนาติ ปฐนฺตี"**ติ อิทํ ''สํวรสีเล ฐิโต''ติ (เนตฺติ. ๓๓) เอตฺถ วุตฺตํ ปาฬิวิกปฺปํ สนฺธาย วทติฯ **"ยสฺมา...เป.... วกฺขตี"**ติ อิทํ ปจฺฉิมปาฐเสฺสว ยุตฺตตาย การณวจนํฯ

กถํ มนฺตาติ? อนิเพฺพธสภาวตฺตา มหคฺคตปุญฺญานํ น นิเพฺพธภาคิยสุเตฺตน สงฺคโห, วาสนาภาคิยตฺตา ปน วาสนาภาคิยสุเตฺตเนว สงฺคโหติฯ ตทุปสงฺคา หิ ปจฺฉิโม เอว ปาโฐ ยุตฺตตโรฯ อิตรถา สาวเสสา เทสนา ภเวยฺยฯ เตนาห **"น หิ...เป.... เทเสตี"**ติฯ

สํกิเลสภาคิยอเสกฺขภาคิยานํ ปรโต วกฺขมานตฺตา วุตฺตํ **"วกฺขมานานํ...เป.... วเสนา"**ติฯ **"สพฺพโต"**ติ อิทํ ปุพฺพปราเปกฺขํฯ ตสฺส ปราเปกฺขตาย ''สพฺพโตภาเคน เอกาทสสุ ฐาเนสุ ปกฺขิปิตฺวา''ติ อฏฺฐกถายํ โยชิตํฯ ตตฺถ ปทาทิเก วิจยหารปทเตฺถ สนฺธาย **"เอกาทสสุ ฐาเนสู"**ติ วุตฺตํฯ ปุพฺพเปกฺขตาย ปน ''สพฺพโตภาเคน เทสนาย ผเลนา''ติอาทินา โยเชตพฺพํฯ

สํกิเลสภาคิยานํ ตณฺหาสํกิเลสาทินา เทสนานโย เวทิตโพฺพฯ **ผลํ** อปายทุเกฺขน มนุเสฺสสุ โทภคฺคิเยนฯ อเสกฺขภาคิยานํ อเสเกฺขหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ เทสนานโยฯ **ผลํ** อคฺคผเลน จ อนุปาทิเสสาย จ นิพฺพานธาตุยา เวทิตพฺพํฯ อิตเรสํ ปาฬิยํ วุตฺตเมวฯ กามราคพฺยาปาทอุทฺธมฺภาคิยสํโยชนคฺคหเณน สํกิเลสภาคิยานํ, วิราคคฺคหเณน อเสกฺขคฺคหเณเนว จ อเสกฺขภาคิยานํ วกฺขมานตฺตา วุตฺตํ **"วกฺขมานานํ...เป.... วเสนา"**ติฯ ปทปทตฺถวิจารยุตฺตินิทฺธารณมุเขน ธมฺมวิภตฺติอาทิวิจาโร กาตโพฺพติ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ **"วิจเยน...เป.... ตพฺพานี"**ติ วุตฺตนฺติ อฏฺฐกถายํ **"วิจเยน...เป.... ทเสฺสตี"**ติ วุตฺตํฯ

๓๔. เอวนฺติ อิติฯ **ธเมฺม**ติ วุตฺตสภาคธเมฺมฯ **สาธารณาสาธารณภาเวหี**ติ สามญฺญวิเสเสน วิสิเฏฺฐหิฯ **เทฺว ธมฺมา สาธารณา**ติ เทฺว อิเม ธมฺมา เยหิ สภาคธมฺมา สาธารณา นาม โหนฺติฯ กตเม เทฺว? นามํ, วตฺถุ จฯ ตตฺถ **นามํ** นามปญฺญตฺติ, ตํมุเขเนว สทฺทโต ตทตฺถาวคโมฯ สเทฺทน จ สามญฺญรูเปเนว ตถารูปสฺส อตฺถสฺส คหณํ, น วิเสสรูเปน, ตสฺมา สทฺทวจนียา อตฺถา สาธารณรูปนามายตฺตคหณียตาย นามสาธารณา วุตฺตาฯ **วตฺถู**ติ ปวตฺติฏฺฐานํฯ ยตฺถ หิ เย ธมฺมา ปวตฺตนฺติ, เตสํ สเพฺพสํ เต ธมฺมา สาธารณาติ ปวตฺติฏฺฐานสงฺขาตานํ วตฺถูนํ สาธารณาฯ ยสฺมา ปนิทํ ทฺวยํ เตสํ ธมฺมานํ สาธารณภาเว ปกติภูตํ สภาวภูตํ, ตสฺมา วุตฺตํ **"เทฺว ธมฺมาติ ทุเว ปกติโย"**ติฯ **เอกสนฺตติปติตตายา**ติ สมานสนฺตติปวตฺติยาฯ เตนาห **"สมานวตฺถุกา"**ติฯ ทสฺสนปหาตพฺพานญฺหิ ยถา มิจฺฉตฺตนิยตสตฺตา ปวตฺติฏฺฐานํ, เอวํ อนิยตาปีติ อุภเย หิ เต สมานวตฺถุกาฯ เอส นโย อิตเรสุปิฯ สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสี

ลพฺพตปรามาสา หิ ภินฺนสภาวาเปเต ธมฺมา ทสฺสเนน ปหาตพฺพตํ นาติวตฺตนฺตีติ เต นาม สามญฺญตํ ปตฺตา, รูปราคาทโย จ ภาวนาย ปหาตพฺพตนฺติ อาห **“ปหาเนกฏฺฐา นามสาธารณา”**ติฯ ยถา ปน ‘‘วตฺถูนํ สาธารณา วตฺถุสาธารณา’’ติ อยมโตฺถ ลพฺภติ, เอวํ ‘‘วตฺถุนา สาธารณา วตฺถุสาธารณา’’ติ อยมฺปิ อโตฺถ ลพฺภตีติ ทเสฺสโนฺต **“สหเชกฏฺฐา วตฺถุสาธารณา”**ติ อาหฯ เต หิ อญฺญมญฺญํ ผุสนาทิสภาวโต ภินฺนาปิ ยสฺมึ ปวตฺตนฺติ, เตน วตฺถุนา สาธารณา นาม โหนฺติฯ เอตฺถ จ ลพฺภมานมฺปิ กุสลาทินามสาธารณํ อนามสิตฺวา วตฺถุสาธารณา ตาว โยชิตาติ เวทิตพฺพาฯ **ปฏิปกฺขาทีหีติ อาทิ**สเทฺทน สมานผลตาสหพฺยตาทิเกสงฺคณฺหาติฯ **เสสปเทสู**ติ ‘‘ปุถุชฺชนสฺสา’’ติอาทิวาเกฺยสุฯ กถํ? ตตฺถ หิ ปุถุชฺชนสฺส, โสตาปนฺนสฺส จ สมฺภวโต อนาคามิโน, อรหโต จ อสมฺภวโตติอาทินา โยเชตพฺพํฯ

กถํ เต โอธิโส คหิตาติ เกนากาเรน เต ‘‘สาธารณา’’ติ วุตฺตธมฺมา ภาคโส คหิตาฯ ‘‘อมุกสฺส, อมุกสฺส จา’’ติ อยเมฺหตฺถ อโตฺถฯ สามญฺญภูตา ธมฺมา **สาธารณา** นาม, เอวํ สเนฺต กถํ เตสํ มิจฺฉตฺตนิยตานิยตาทิวเสน วิภาเคน ปวตฺติฏฺฐานตา วุจฺจติ, น วตฺตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ อถ วิภาเคน ตํ วตฺตพฺพํ, นนุ เต สาธารณาติ น วตฺตพฺพเมวาติ? เอวํ สาธารณาติ มิจฺฉตฺตนิยตานํ, อนิยตานนฺติ อิเมสํ อุภเยสํเยว เต ธมฺมา สาธารณาฯ เตนาห – **“น สพฺพสตฺตานํ สาธารณตาย สาธารณา”**ติฯ **“ยสฺมา”**ติอาทินา ตตฺถ การณมาห, เตเนตํ ทเสฺสติ ‘‘เกจิ ธมฺมา เกสญฺจิเทว ธมฺมานํ สาธารณา โหนฺติ, อเญฺญสํ อสาธารณา’’ติฯ เตนาห **“ปฏินิยตญฺหิ เตสํ ปวตฺติฏฺฐาน”**นฺติฯ

อิตรถาติ อนิยตปวตฺติฏฺฐานตาย สเพฺพสํ สาธารณา, อสาธารณา วา สิยุํ, ตถา สติฯ **ตถา โวหาโร**ติ ‘‘สาธารณา, อสาธารณา’’ติ จ อยํ โวหาโร สามญฺญา เอว น ภเวยฺยฯ **เอเต เอว ธมฺมา**ติ ‘‘สาธารณา’’ติ วุตฺตธมฺมา เอวฯ **เอวน**ฺติ ‘‘มิจฺฉตฺตนิยตาน’’นฺติอาทินา วุตฺตปฺปการเนฯ **นิยตวิสยา** ปริจฺฉินฺนปฺปวตฺติฏฺฐานาฯ **“โยปี”**ติอาทิ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปากฏกรณํฯ **“น หี”**ติอาทินา อนฺวยโต, พฺยติเรกโต จ ตเมวตฺถํ วิภาเวติฯ **เสเสปี**ติ ‘‘ภาวนาปหาตพฺพา’’ติ เอวมาทิมฺหิปิฯ

ปจฺจตฺตนิยโตติ ปาฏิปุคฺคลิโกฯ **อิตรสฺสา**ติ อปจฺจตฺตนิยตสฺสฯ **ตถา**ติ อสาธารณภาเวนฯ โกจิ ธโมฺม กญฺจิ ธมฺมํ อุปาทาย สาธารโณปิ สมาโน ตทญฺญํ อุปาทาย อสาธารโณปิ โหตีติ อาห **“สาธารณาวิธุรตายา”**ติฯ เตนาห **“ตํ ตํ อุปาทายา”**ติอาทิฯ ตถา หิ ‘‘ธมฺมตา’’ติ วุตฺตปฐมมคฺคฏฺฐตา ทีปิตา, ตาทิสานํ เอว อเนเกสํ อริยานํ วเสน สาธารณาติ ฯ **ปฐมสฺสา**ติ อฏฺฐมกสฺสฯ **ทุติยสฺสา**ติ โสตาปนฺนสฺสฯ ปุน **อฏฺฐมกสฺสา**ติ ‘‘อฏฺฐมกสฺส, อนาคามิสฺส จา’’ติ เอตฺถ วุตฺตอฏฺฐมกสฺสฯ เตนาห **“อนาคามิมคฺคฏฺฐสฺสา”**ติฯ อคฺคผลฏฺฐโต ปฏฺฐาย ปฏิโลมโต คณิยมาโน ปฐมมคฺคโฏฺฐ **อฏฺฐมโก,** มคฺคฏฺฐตาย, ปหียมานกิเลสตาย จ สเพฺพปิ มคฺคฏฺฐา อฏฺฐมกา วิยาติ **อฏฺฐมกา,** ‘‘เอกจิตฺตกฺขณโต อุทฺธํ น ติฏฺฐตีติ **อฏฺฐมโก”**ติ อปเร นิรุตฺตินเยนฯ ‘‘เสกฺขา’’ติ นามํ สาธารณนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อิตเรสู**ติ ‘‘ภพฺพาภพฺพา’’ติ วุเตฺตสุ อนริเยสุฯ เตนาห ปาฬิยํ **“หีนุกฺกฏฺฐมชฺฌิมํ อุปาทายา”**ติฯ

นิยามาวกฺกนฺติยาติ อวกฺกนฺตนิยามตายฯ **ญาณุตฺตรสฺสา**ติ ญาณาธิกสฺสฯ **ตถาวิธปจฺจยสมาโยเค**ติ ญาณวิเสสปจฺจยสมวาเยฯ ยถา หิ ญาณพเลน ทนฺธาภิญฺญตา น โหติ, เอวํ ปฏิปทาปฏิปโนฺนปิ สุเขน วิโสสียตีติฯ สา หิ สุขาปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา ตํสมงฺคิโน ญาณุตฺตรตฺตา วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานนฺติ วุตฺตาฯ

ธมฺมโต อนเปตา จินฺตา **ธมฺมจินฺตา,** โยนิโสมนสิกาเรน ปวตฺติตตฺตา ธเมฺมสุ จินฺตา, **ธ โมฺม** วา ญาณํ, ตสฺมา ธมฺมาวหา จินฺตา **ธมฺมจินฺตา,** จินฺตามยญาณสฺส เหตุภูตา จินฺตาติ อ โตฺถฯ

ปาฬิยํ สุตมยปญฺญาคฺคหเณน ''เย เต ธมฺมา อาทิกลฺยาณา...เป.... ตถารูปาสฺส ธมฺมา พหุสฺสุตา โหนฺตี''ติอาทิ (อ. นิ. ๘.๒) สุตฺตปทสงฺคโห อโตฺถ ปริคฺคหิโต, ตถา โยนิโสมนสิ การคฺคหเณน ''โส 'อนิจฺจ'นฺติ โยนิโส มนสิ กโรตี''ติอาทินา วุโตฺต อุปายมนสิกาโร ปริคฺ คหิโตฯ สมฺมาทิฎฺฐิคฺคหเณน ''สมฺมาทิฎฺฐึ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิต''นฺติอาทินา วุตฺตา สมฺมาทิ ฎฺฐิ ปริคฺคหิตาติ ทเสฺสโนฺต อาห **''อถ โข...เป.... ทเสฺสตุ''**นฺติฯ **เสส**นฺติ ''ธมฺมสฺวากฺขาต ตา''ติ เอวมาทิฯ

ยสฺส จ ปุเพฺพ อโตฺถ น สํวณฺณิโต, ตตฺถ กลฺยาณมิตฺตตาย อายตนคโต ปสาโท, จิตฺ ตวูปสโม จ ผลนฺติ ทเสฺสโนฺต **''สปฺปุริส...เป.... ปทฎฺฐาน''นฺติ อาหฯ อตฺตสมฺมาปณิ หิตตฺตา ปาปเชคุจฺฉินิพฺพิทาทิพหุโลว โหตีติ ทเสฺสโนฺต อาห** ''อตฺถ...เป.... ปทฎฺ ฐาน''นฺติฯ ธโมฺม สฺวากฺขาโต อาทิโต ปฎฺฐาย ยาว ปริโยสานา สพฺพสมฺปตฺติปาริปูริเหตูติ ท เสฺสโนฺต **''ธมฺมสฺวากฺขาตตา...เป.... ปทฎฺฐาน''**นฺติ อาหฯ กุสลมูลโรปนา หิ สมาปตฺติ ปริโยสานาติ ฯ **สงฺฆสุฎฺฐุตาย** สงฺฆสฺส สุฎฺฐุภาวาย สงฺฆสฺส สปฺปติสฺสตาย ''สุฎฺฐุ, ภเนฺต''ติ วจนสมฺปฎิจฺฉนภาวายฯ อิตรํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

วิภตฺติหารวิภงฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ปริวตฺตนหารวิภงฺควณฺณนา

๓๕. **สมฺมาทิฎฺฐิสฺส...เป.... นิชฺชิณฺณา *ภวตี*ติ** เอตฺถ ยถา มคฺคสมฺมาทิฎฺฐิวเสน โตฺถ วุโตฺต, เอวํ กมฺมสฺสกตากมฺมปถสมฺมาทิฎฺฐีนมฺปิ วเสน อโตฺถ ลพฺภเตวฯ กมฺมปถกถา เหสาฯ **ยถาวุเตฺตนากาเรนา**ติ ''อวิมุตฺตาว สมานา''ติ, ''อวิมุตฺติย''นฺติ จ วุตฺตปฺปกาเรนฯ **มิจฺฉาภินิเวสวเสนา**ติ อสมฺมาสมฺพุทฺธํ เอว สมฺมาสมฺพุโทฺธติ, อนิยฺยานิกํ เอว นิยฺยานิโกติ, อสนฺตํ เอว ปน สนฺตนฺติ, อนริยํ เอว อริโยติ วิปรีตาภินิเวสวเสน ฯ **มิจฺฉาธิโมโกฺข**ติ อยาถา วปสาโท, อยาถาวสนฺนิฎฺฐานํ วาฯ อุปฺปนฺนโมโห มิจฺฉาวิมุตฺติญาณทสฺสนนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๓๖. วาทานํ วา อนุวาทา **วาทานุวาทา,** เตสํ วาทานํ อุปาทาติ อโตฺถฯ **วาทานุปวตฺติ โย**ติ วาทานํ โทสานํ อนุปวตฺติโยฯ

อนฺตทฺวยปริวตฺตนนฺติ กามสุขอตฺตกิลมถานุโยคสงฺขาตสฺส อนฺตทฺวยสฺส ปฎิปกฺขว เสน ปริวตฺตนํฯ

เอเตสุปิ วาเรสูติ ''นิยฺยานิโก ธโมฺม เตสํ อธโมฺม, สุโข เตสํ อธโมฺม''ติ จ อิเมสุ วาเร สุฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ยทิ อตฺตปริตาปนํ อตฺตโน ทุกฺขาปนํ ธโมฺม, ธมฺมสฺส ปฎิวิรุโทฺธ อธโมฺม สิยา, ทุกฺขสฺส จ สุขปฎิวิรุทฺธนฺติ ฌานมคฺคผลสุขสฺส, อนวชฺชปจฺจยปริโภคสุขสฺส จ เตสํ อ ธมฺมภาโว อาปชฺชตีติ เอวํ วตฺตพฺพาฯ **''ยํ ยํ วา ปนาติอาทินา''**ติ อิทํ อวเสสปาฐามสนํฯ เอตฺถ **ยํ ยํ วา ปน ธมฺม**นฺติ ยํ วา ตํ วา ธมฺมํ, กุสลํ วา อกุสลํ วา อิฎฺฐํ วา อนิฎฺฐํ วาติ วุตฺตํ โห ติฯ **โรจยติ วา อุปคจฺฉติ วา**ติ จิเตฺตน โรจติ, ทิฎฺฐิยา อุปคจฺฉตีติฯ **ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺส โย ปฎิปโกฺข**ติ ตสฺส ตสฺส รุจิตสฺส, อุปคตสฺส วา ธมฺมสฺส โย ปฎิปโกฺข นามฯ **สฺวสฺส อนิฎฺฐโต**

อชฺฌาปนฺนํ ภวตีติ โย ธมฺโม อสฺส รุจิตสฺส, อุปคตสฺส วา ธมฺมสฺส อนิฏฺฐโต ปจฺจนีกโต อพฺภุปคโต โหติ, เตน ปฏิปกฺเขน เทสนาย ปริวตฺตนํ ปริวตฺตโน หาโรติ อโตฺถฯ เตนาห **“ปฏิปกฺขสฺส ลกฺขณํ วิภาเวตี”**ติฯ

ปริวตฺตนหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. เววจนหารวิภงฺควณฺณนา

๓๗. **อญฺญมญฺญหี**ติ อเญฺญหิ อเญฺญหิฯ **อายติ**นฺติ ปจฺจเวกฺขณกาเลฯ **กถญฺจีติ** เยน เกนจิ ปกาเรน, ปฐมํ วุเตฺตน ปริยาเยน อปฺปฏิวิชฺฌโนฺต อปเรน ปริยาเยน ปฏิวิชฺฌเยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ ปริยายวจนํ นิทฺทิสตีติ สมฺพโนฺธฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ **ตสฺมิํ ขเณ**ติ ปริยายวจนสฺส วุตฺตกฺขเณฯ **วิกฺขิตฺตจิตฺตาน**นฺติ อารมฺมณนฺตเรหิ วิวิธขิตฺตจิตฺตานํ ฯ **อญฺญวิหิตาน**นฺติ อญฺญํ จิเนฺตนฺตานํฯ กสฺมา ปน อเญฺญน ปริยาเยน ตทตฺถาวโพธนํ, นนุ เตน วุเตฺต ทฬฺหีกรณํ โหตีติ โจทนํ สนฺธายาห **“เตเนวา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ตทเญฺญสน**ฺติ เตหิ วิกฺขิตฺตจิตฺตาทีหิ อเญฺญสํ, เยหิ ปฐมํ วจนํ สมฺมเทว คหิตํฯ **ตตฺถา**ติ วุตฺตวจเนเนว ปุนปฺปุนํ วจเนฯ อธิคตอนุวตฺตตาย ปุนรุตฺติ **ปริวชฺชนตฺถํ** วิเสสนภาเวน **ตาหิ ตาหิ สญฺญาหิ**ปิ อยมฺปิ สโทฺท อิมสฺสตฺถสฺส วาจโก, อยมฺปิ สโทฺท อิมสฺสตฺถสฺส วาจโกติ ปญฺญาปเนหิฯ เทเสตพฺพสฺส ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส อตฺตโน จิเตฺต **อุปนิพนฺธนํ** ฐปนํฯ **ตตฺถา**ติ ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทายํฯ **พีชาวาปนํ** เหตุสมฺปาทนํฯ

เอวํ ภควโต ปริยายเทสนายํ อเนกานิ ปโยชนานิ วตฺวา อิทานิ อตฺตโน สมฺมาสมฺพุทฺธตาย เอวํ ตถาคตา พุทฺธลีลาย อเนเกหิ ปริยาเยหิ ธมฺมํ เทเสนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **“กิํ พหุนา”**ติอาทิมาหฯ

ปาฬิยํ **“ปิหา นาม ยา วตฺตมานสฺส อตฺถสฺส ปตฺถนา”**ติ ปจฺจุปฺปนฺนวิสยตํ ทเสฺสตฺวา ปุน อนาคตวิสยตํ ทเสฺสตุํ **“เสยฺยตรํ วา”**ติอาทิ วุตฺตนฺติ **“อนาคตปจฺจุปฺปนฺนตฺถวิสยา ตณฺหา ปิหา”**ติ อาหฯ

อตฺถนิปฺผตฺติปฏิปาลนาติ อิมสฺมิํ วา ปเท ปิหาย เอวตฺถวเสน อนาคตปจฺจุปฺปนฺนตฺถวิสยภาวทีปนโตฯ

ธมฺมารมฺมเณเนว สงฺคหิตา ‘‘ธมฺมารมฺมณ’’เนฺตฺวว คหณํ คตาฯ **จตุวีสติ ปทานี**ติ เอตฺถ เคหสิตโทมนสฺสูปวิจาราทีนํ จตุนฺนํ ฉกฺกานํ วเสน จตุวีส โกฏฺฐาสาฯ

๓๘. **สาเยว ปตฺถนากาเรน ธมฺมนนฺทีติอาทิมาหา**ติ เอตฺถ อยมโตฺถ – สา เอว ปตฺถนากาเรน ปวตฺติยา อาสาทิปริยาเยน วุตฺตา ตณฺหา รูปาทิธเมฺมสุ นนฺทนเฏฺฐน **ธมฺมนนฺที**ฯ เตสํ เอว ปิยายนเฏฺฐน **ธมฺมเปมํ**ฯ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา ฐานโต **ธมฺมโชฺฌสาน**นฺติฯ

อิมินาปีติ น เกวลํ ‘‘ปญฺญา ปชานนา’’ติอาทิอาเวณิกปริยาเยเนว เววจนํ วตฺตพฺพํ, อถ โข อิมินา อาธิปเตยฺยาทิสาธารณปริยาเยนปิ เววจนํ วตฺตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **อิมินาว นเยนา**ติ เอเตน ปริยายวจเนน ฯ น หิ เทสนตฺถสาธนํ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทิปาฬินยทสฺสนนฺติ ทเสฺสติฯ **พลนิปฺผตฺติคโต**ติอาทีสุ ทสสุ ตถาคตพเลสุ นิปฺผตฺติํ ปาริปูริํ คโตฯ สโมฺพธิปหานนฺตรายเทสนา วิเสสโจทนาสุ วิสารทภาวสงฺขาตานิ จตฺตาริ ญาณานิ ปโตฺต อธิคโตติ **เวสารชฺชปฺปโตฺต**ฯ

โลภชฺฌาสยาทิอชฺฌาสยํ วิเสเสน อติวโตฺตติ **อชฺฌาสยวีติวโตฺต**ฯ อตีตเหตุสเงฺข ปาทิสเงฺขปวิรหิตตาย **อสเงฺขป**สงฺขาตํ นิพฺพานํ, อกุปฺปธมฺมตาย คุเณหิ วา อสเงฺขปํ อสเงฺขฺยยฺยํ คโต อุปคโตติ **อสเงฺขปคโต**ฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ **อุเทฺธยฺย**นฺติ อุทฺธริตพฺพํฯ

ธมฺมานุสฺสติยํ เอวํ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพติ สมฺพโนฺธฯ สํสารทุกฺขโต ปาติ, สเนฺตน สุเขน ร เมติ จาติ วา **ปารํ**ฯ

อภูตปุพฺพตฺตาติ อนุปฺปนฺนปุพฺพตฺตา, เตนสฺส นิจฺจตํว วิภาเวติ เกนจิ เทวโตปสคฺคา ทินา อนุปสชฺชนียตฺตา อนุปสฎฺฐตฺตาฯ

“**ทุปฺปสฺส**”นฺติปิ ปาฬิ, ทุรธิคมนฺติ อโตฺถฯ **คุณโสภาสุรภิภาเวนา**ติ คุเณหิ โสภาย, สุคนฺธิภาเวน จฯ

ยถา อกฺขณเวธี ปุคฺคโล สิปฺปนิปฺผตฺติยา รตฺตนฺธการติมิสาย อจิรกฺขณาโลเกน อติสุ ขุมมฺปิ ทูรคตํ ลกฺขํ วิชฺฌติ, เอวํ อริยสาวโก สีลสมฺปตฺติยา อติสุขุมํ นิพฺพานํ จตุสจฺจธมฺมํ เอกปฎิเวเธเนว ปฎิวิชฺฌตีติ อาห “**สิปฺปญฺจ สีลํ อกฺขณเวธิตายา**”ติฯ **โลกิก**นฺติ นิทสฺ สนมตฺตํ ทฎฺฐพฺพํ โลกุตฺตรธมฺมโอโลกนสฺสาปิ อธิฎฺฐานภาวโตฯ

เววจนหารวิภงฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๑. ปญฺญตฺติหารวิภงฺควณฺณนา

๓๙. **ภควโต สาภาวิกธมฺมกถายา**ติ อตฺตโน ภาโว **สภาโว,** สภาเวน นิพฺพตฺตา, ตโต วา อาคตาติ **สาภาวิกา,** สา เอว ธมฺมกถาติ **สาภาวิกธมฺมกถา,** พุทฺธานํ สามุกฺกํสิก ธมฺมกถาติ อโตฺถ , ตาย กรณภูตาย ธมฺมเทสนาย อนญฺญเตฺตปิ กถาเทสนานํ อุปจารสิเทฺ ธน เภเทเนวํ วุตฺตํ, อวยวสมุทายวิภาเคน วาฯ เตนาห “**กา จ ปกติกถาย เทสนา? จตฺตาริ สจฺจานี**”ติฯ อิทญฺหิ อตฺถสฺส เทสนาย อเภโทปจารํ กตฺวา วุตฺตํฯ **ตสฺสา** เทสนาย ปญฺญา ปนาฯ **อยํ ปญฺญตฺติหาโร**ติ สเงฺขเปเนว ปญฺญตฺติหารสฺส สรูปมาหฯ **สา**ติ ยถาวุตฺตเท สนาฯ **ตถา ตถา**ติ ยถา ยถา สจฺจานิ เทเสตพฺพานิ, ตถา ตถาฯ กถเญฺจตานิ เทเสตพฺพานิ? ปริเญฺญยฺยาทิปฺปกาเรนฯ **ยถาธิเปฺปต**นฺติ อธิเปฺปตานุรูปํ, โพธเนยฺยพนฺธวานํ โพธนาธิปฺปา ยานุกูลนฺติ อโตฺถฯ **อตฺถ**นฺติ เทเสตพฺพตฺถํ, ทุกฺขาทิอตฺถเมว วาฯ **นิกฺขิปตี**ติ ปติฎฺฐาเปติฯ ยโต ‘‘จตฺตาโร สุตฺตนิเกฺขปา’’ติอาทิ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.มูลปริยายสุตฺตวณฺณนา) **อฎฺฐกถาสุ** วุจฺจติฯ

ตตฺถาติ นิเกฺขปเทสนายนฺติ อโตฺถฯ **มคฺคปกฺขิยา**ติ ทุกฺขสจฺจโต พหิกตาติ อธิปฺปา โยฯ

ยสฺมิํ ฐาเนติ ยสฺมิํ ภวาทิสงฺขาเต ฐาเนฯ **ยถาวุตฺตา เทสนา**ติ จตุราหารปฎิพทฺธราคา ทิมุเขน วฎฺฎทีปนี วุตฺตปฺปการา เทสนาฯ

๔๑. **เตปริวฎฺฎวเสนา**ติ เอตฺถาปิ ‘‘สเจฺจสู’’ติ โยเชตพฺพํฯ ปริญฺญาปญฺญตฺตีติ อาหา ติ สมฺพโนฺธฯ **อชฺฌตฺตรโต, สมาหิโต**ติ ปททฺวเยน สมาธานวิสิฎฺฐํ อชฺฌตฺตรตตาภาวนํ ที เปติ โคจรชฺฌตฺตตาทีปนโตฯ เกวโล หิ อชฺฌตฺตสโทฺท อชฺฌตฺตชฺฌตฺตโคจรชฺฌเตฺตสฺปิ

วตฺตติฯ อชฺฌตฺตรตตาวิสิฏฺฐญฺจ สมาธานํ สาติสยํ จิตฺตฏฺฐิตึ ทีเปตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“สมาธานวิสิฏฺฐสฺสา”**ติอาทินาฯ

อาสชฺชนเฏฺฐนาติ อาสงฺคนเฏฺฐนฯ **ตถา ทสฺสน**นฺติ อตถาภูตสฺสาปิ ภพฺพรูปสฺส วิย อตฺตโน วิทํสนํฯ **อลกฺขิโก**ติ วิลกฺขิโกฯ

กามานนฺติ กามาวจรธมฺมานํฯ **รูปาน**นฺติ รูปาวจรธมฺมานํฯ **นิสฺสรณ**นฺติ กามานํ รูปาวจรธมฺมา นิสฺสรณํ, เตสํ อรูปาวจรธมฺมา นิสฺสรณํฯ **เอวํ ตํสภาวาน**นฺติ สอุตฺตรสภาวานํฯ **ตถา**ติ ยถา สงฺขตธมฺมานํ นิสฺสรณภาวโต, กิเลสสมุจฺเฉทกสฺส อริยมคฺคสฺส อารมฺมณภาวโต จ อเตฺถว อสงฺขตา ธาตุ, ตถา วุจฺจมาเนนาปิ การเณน อเตฺถว อสงฺขตา ธาตูติ ทเสฺสติฯ **กตฺถจิ วิสเย**ติ อสงฺขตธาตุํ สนฺธาย วทติฯ **อวิปรีตโตฺถ**ติ ภูตโตฺถฯ ‘‘ยโต โข โภ อยํ อตฺตา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคีภูโต ปริจาเรติ, เอตฺตาวตา โข โภ อยํ อตฺตา ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานปฺปโตฺต โหติ (ที. นิ. ๑.๙๔), สปกฏฺฐนิพฺพานภาวิโน’’ติ จ เอวมาทีสุ อุปจารวุตฺติสพฺภาวโตฯ **ยถา ตํ สีหสโทฺท**ติ ยถา ‘‘สีโห มาณวโก’’ติอาทินา มาณวกาทีสุ อุปจารวุตฺตินา วตฺตมาโน มิคราเช ภูตตฺถวิสเย ทิโฏฺฐ, เอวํ นิพฺพานสโทฺทปิ กามคุณรูปชฺฌานสมงฺคิตาสุ อุปจารวุตฺติยา วตฺตมาโน กตฺถจิ วิสเย อวิปรีตโตฺถฯ ยตฺถ จ วิสเย อวิปรีตโตฺถ, สา อสงฺขตา ธาตุฯ หตฺถตเล สอามลกํ วิย เญยฺยํ ปจฺจกฺขโต ปสฺสนฺตสฺส เอกปฺปมาณสฺส สตฺถุวจนเมเวตฺถ ปมาณนฺติ ทเสฺสโนฺต **“กึ วา เอตาย ยุตฺติจินฺตายา”**ติอาทิมาหฯ **“ปฏิญฺญาตสฺส อตฺถสฺส สิทฺธิยา ปกาสนาปญฺญตฺตี”**ติ นิคมํ สนฺธายาหาติฯ

ปญฺญตฺติหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. โอตรณหารวิภงฺควณฺณนา

๔๒. **อินฺทฺริเยหี**ติ กรเณ กรณวจนํ ‘‘มเคฺคน คจฺฉตี’’ติอาทีสุ วิย, ‘‘ผรสุนา ฉินฺทตี’’ติ เอวมาทีสุ วิย จฯ **โอตรณา**ติ อนุปฺปเวสนาฯ

ปญฺญากฺขเนฺธ สงฺคณฺหนวเสน สมฺมาสงฺกโปฺป วิยาติ โยชนาฯ อธิจิตฺตอนุยุตฺตานํ สทฺทหนฺสฺสหนฺปฏฺฐานสมาทหเนหิ สทฺธาทีสุ อุปกโรเนฺตสุ เอว ปญฺญา ทสฺสนกิจฺจํ สาเธตีติ ทเสฺสโนฺต **“สทฺธา..เป.... วุตฺตานี”**ติ อาหฯ **โน จ ภวงฺคา**ติ เตสํ สงฺขารานํ ปวตฺติการณตาภาวํ ทเสฺสติฯ

๔๓. **ตถา วุโตฺต**ติ ‘‘นิสฺสโย’’ติ วุโตฺตฯ **เจตนาสีเสน ตณฺหํ เอว วทติ** เจตนาสหจรณโตฯ

รตฺตสฺสาติ มเคฺคน อสมุจฺฉินฺนราคสฺสฯ เยน ปุคฺคโล ‘‘รโตฺต’’ติ วุจฺจติ, ตสฺส ราคสฺส สมฺพนฺธินี สุขา เวทนา วุตฺตา ตตฺถ ตสฺส อนุสยนโตฯ เตนาห **“สุขาย…เป.... วุตฺต”**นฺติฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ เตนาห **“ตถา”**ติอาทิฯ

ตานิ เอว อินฺทฺริยานีติ สุขโสมนสฺสุเปกฺขินฺทฺริยานิฯ ‘‘สงฺขารปริยาปนฺนานี’’ติ วจนํ สนฺธายาห **“อิธ เวทนาสีเสน เจตนา วุตฺตา”**ติฯ น หิ เวทนา สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนา โหติฯ **ตณฺหาย, ทิฏฺฐิยา**ติ จ อุปโยเค กรณวจนนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ตณฺหายา”**ติอาทิมาหฯ อิทานิ อุปโยควเสเนว ‘‘ตณฺหายา’’ติอาทีนํ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ยถา วา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เสส**

ธมฺมานนฺติ ตณฺหาวชฺชิตอวิสิฏฺฐธมฺมานํฯ **ตณฺหาย นิสฺสยภาเว**ติ ยทา ตณฺหา เตสํ นิสฺสโย โหติฯ

ตณฺหาย เสสธมฺมานํ ปจฺจยภาเวติ ยทา เสสธมฺมา ตณฺหาปจฺจยา โหนฺติฯ “**กรชกายสนฺนิสฺสิตา**”ติ อิมินา เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยนิสฺสิตาปิ คหิตา กายปฺปสฺสทฺธิภาวโตฯ **การณภาว**นฺติ ปรมฺปรเหตุภาวํฯ **ตณฺหาทิฏฺฐิอุปเยนา**ติ ทิฏฺฐิอุปเยน จ ทิฏฺฐิสหคตตณฺหาอุปเยน จฯ

“**อาคตีติ อิธาคติ, คตีติ เปจฺจภโว**”ติ ปททฺวเยน วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ ปาฬิยํ “**อาคติคตีปิ น ภวนฺตี**”ติ วุตฺตํฯ อิธ **หุรนฺติ ทฺวารารมฺมณธมฺมา ทสฺสิตา** อาสนฺนทูรภาเวหิ ทฺวารารมฺมเณหิ วินิวเตฺตตฺวา คหิตตฺตาฯ อิธ **ทฺวารปฺปวตฺตธมฺมา** ‘‘อุภยมนฺตเรนา’’ติ ปทสฺส อตฺถภาเวน วุตฺตาฯ จตุพฺยูหหาเร ปน อนินฺทฺริยพทฺธรูปธมฺมา ตถา วุตฺตาฯ **การณภูเตน** อนนฺตรปจฺจยภูเตน, อุปนิสฺสยปจฺจยภูเตน จฯ เย ธมฺมา อุปาทาย ‘‘อตฺตา’’ติ สมญฺญา, **เตสํ** วิญฺญาณาทิ**ธมฺมานํ** อภาเวน อนุปฺปาทธมฺมตํ อาปาทิตตฺตาติ อโตฺถฯ “**อนิสฺสิตสฺส จลิตํ นตฺถี**”ติอาทินา ปฏิโลมโต ปจฺจยภาโว ทสฺสิโตติ ทเสฺสโนฺต ปาฬิยํ “**เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺสาติ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท**”ติ วตฺวา นนุ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทิโก ปฏิจฺจสมุปฺปาโทติ โจทนํ สนฺธาย ยถาวุตฺตสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทภาวํ ทเสฺสตุํ “**โส ทุวิโธ**”ติอาทินา โลกิยโลกุตฺตรวเสน ปฏิจฺจสมุปฺปาโท วิภโตฺตฯ **ตทตฺถตายา**ติ วีตราควิมุตฺติอตฺถตายฯ **ตพฺภาว**นฺติ โลกุตฺตรปฏิจฺจสมุปฺปาทภาวํฯ

โอตรณหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. โสธนหารวิภงฺควณฺณนา

๔๕. **โสเธติ นามา**ติ ปุจฺฉิตมตฺถํ หตฺถตเล ฐปิตอามลกํ วิย ปจฺจกฺขโต ทเสฺสโนฺต นิคฺคุมฺพํ นิชฺชฏํ กตฺวา วิวรโนฺต ตพฺพิสยอญฺญาณสํสยาทิมลาปนยเนน โสเธติ, เอวํ โสเธโนฺต จ ปทสฺส อเตฺถน อเภโทปจารํ กตฺวา ‘‘ปทํ โสเธติ’’เจฺจว วุจฺจติฯ เตนาห “**ปทํ โสเธติ นามา**”ติฯ ปุจฺฉาย วิสฺสชฺชนเมวตฺถ โสธนนฺติ อาห “**ตทตฺถสฺส วิสฺสชฺชนโต**”ติฯ อารภียตีติ **อารโมฺภ,** เทสนาย ปกาสิยมาโน อโตฺถฯ เตนาห “**น ตาว...เป.... ปโพธิตตฺตา**”ติฯ อิธ โสธนํ นาม ปฏิจฺฉนฺนรูปสฺส อตฺถสฺส เทสนานุภาเวน วิวฏภาวกรณนฺติ ตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ “**อญฺญาณปกฺขนฺทาน**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

โสธนหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. อธิฏฺฐานหารวิภงฺควณฺณนา

๔๖. **ธารยิตพฺพา**ติ อุปธาเรตพฺพา, อุปลกฺขิตพฺพาติ อโตฺถฯ **วุตฺตเมว** ‘‘สามญฺญวิเสสกปฺปนาย โวหารภาเวน อนวฏฺฐานโต’’ติอาทินา (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๑๔)ฯ

ตํ ตํ ผลนฺติ นิรยาทึ ตํ ตํ ผลํฯ **อณฺจิตา**ติ คตาฯ **โยนี**ติ เอกชาติฯ สมานวเสน มิสฺสีภวติ เอตายาติ หิ **โยนิ,** อุปฺปตฺติฯ **เปจฺจา**ติ มริตฺวาฯ **อุสฺสนฺนตายา**ติ วิตกฺกพหุลตายฯ ‘‘อุสฺสนฺนตฺตา’’ติปิ วทนฺติฯ สสฺสตาทีหิ วา อุสฺสนฺนตฺตาฯ อสุรชาติยา นิพฺพตฺตาปนโก **อสุรชาตินิพฺพตฺตนโก**ฯ

สงฺขาติ ปญฺญาฯ ปญฺญาปธานา จ ภาวนาติ อาห **“ปฏิสงฺขาย ปฏิปกฺขภาวนา ยา”**ติฯ

๔๗. ปตฺถฏภาเวน **ปถวี**ฯ สภาวธารณเฏฺฐน, นิสฺสตฺตนิชฺชีวเฏฺฐน จ **ธาตุ**ฯ อาปียติ, อปฺปายตีติ วา **อาโป**ฯ เตชนวเสน ติกฺขตาวเสน, ทหนวเสน วา **เตโช**ฯ วายนวเสน เวคคมนวเสน, สมุทีรณวเสน วา **วาโยฯ วีสติ อาการา**ติ เกสาทโย วีสติ โกฏฺฐาสา, ปการา วาฯ กกฺขฬลกฺขณาธิกตาย เกสาที กกฺขฬลกฺขณา วุตฺตาฯ

ปาฏิเยโกฺก ปถวีธาตุโกฏฺฐาโสติ ปถวีโกฏฺฐาสมโตฺต, อตฺตสุญฺญธมฺมมโตฺตติ อโตฺถฯ **สนฺตปฺปตี**ติ เอตฺถ สรีรปกติมติกฺกมิตฺวา อุณฺหภาโว สนฺตาโป, สรีรทหนวเสน ปวโตฺต มหาทาโห, อยเมเตสํ วิเสโสฯ **เยน จ ชีรียตี**ติ เอกาหิกาทิชราโรเคน ชรียตีติ จ อโตฺถ ยุชฺชติฯ ‘‘สตวารํ ตาเปตฺวา ตาเปตฺวา อุทเก ปกฺขิปิตฺวา อุทฺธฏสปฺปิ สตโธตสปฺปี’’ติ วทนฺติฯ รสรุธิรมํสเมทนฺหารุอฏฺฐิอฏฺฐิมิญฺชา **รสาทโย**ฯ เกจิ นฺหารุํ อปเนตฺวา สุกฺกํ สตฺตมํ ธาตุํ วทนฺติฯ **วิเวก**นฺติ วิสุํภาวํ, วิสทิสภาวนฺติ อโตฺถฯ วตฺถุสงฺขาโต หิ อาหาโร ปริณามํ คจฺฉโนฺต ปาณภกฺขคหณิปทนิย มุตฺตกรีสภาเวหิ วิย อตฺตนาปิ วิสทิสรสสงฺขาตํ วิสุํภาวํ นิพฺพเตฺตโนฺต ตพฺภาวํ คจฺฉตีติ วุจฺจติ, ตถา รสาทโยปิ รุธิราทิโกฏฺฐาสํฯ เตนาห **“รสาทิภาเวน วิเวกํ คจฺฉตี”**ติฯ

สภาวลกฺขณโตติ อสุจิภาเวน ลกฺขิตพฺพโตฯ

๔๘. **ยาถาวสรสลกฺขณ**นฺติ รสิตโพฺพติ **รโส,** ปฏิวิชฺฌิตโพฺพ สภาโว, อตฺตโน รโส **สรโส,** ยาถาโว สรโส, **ยาถาวสรโส** ยาถาวสรโส เอว ลกฺขิตพฺพตฺตา ลกฺขณนฺติ **ยาถาวสรสลกฺขณํ**ฯ อถ วา **ยาถาวสรสลกฺขณ**นฺติ อวิปรีตํ อตฺตโน ปวตฺติสงฺขาตํ กิจฺจเญฺจว ปีฬนสงฺขาตํ ลกฺขณญฺจฯ ‘‘อิทํ กิจฺจํ, อิทํ ลกฺขณ’’นฺติ อวิชฺชาเหตุ ญาตุํ น สโกฺกติ, ตพฺพิสยญาณุปฺปตฺตึ นิวาเรนฺตี ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา ติฏฺฐตีติ วุตฺตาฯ เตน วุตฺตํ **“ชานิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทตี”**ติฯ ตยิทมสฺสา กิจฺจนฺติ **กิจฺจโต กถิตาฯ กถิตา**ติ จ วุตฺตา, ยโต จ อวิชฺชา อสมฺปฏิเวธรสาติ วุจฺจติฯ ชายติ เอตฺถาติ **ชาติ,** อุปฺปตฺติฏฺฐานํฯ ยทิปิ นิโรธมเคฺค อวิชฺชา อารมฺมณํ น กโรติ, เต ปน ชานิตุกามสฺส ตปฺปฏิจฺฉาทนวเสน อนิโรธมเคฺคสุ นิโรธมคฺคคฺคหณสฺส การณภาเวน ปวตฺตมานา ตตฺถ อุปฺปชฺชตีติ วุจฺจติ, เตสมฺปิ อวิชฺชาย อุปฺปตฺติฏฺฐานตา โหติ, อิตเรสํ อารมฺมณภาเวน จาติฯ

อตฺถานตฺถนฺติ หิตาหิตํฯ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** ปน **“อตฺถตฺถ”**นฺติ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๒๖) วุตฺตํ, ตตฺถ อโตฺถ เอว **อตฺถโตฺถ**ติ อตฺถสฺส อวิปรีตตาทสฺสนตฺถํ ทฺวิเยน อตฺถสเทฺทน วิเสสนํฯ น หิ ญาณํ อนเตฺถ ‘‘อโตฺถ’’ติ คณฺหาตีติฯ **การณาการณ**นฺติ เอตฺถาปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ **อตฺถตฺถ**นฺติ วา อาเมฑิตวจนํ สเพฺพสํ อตฺถานํ ปากฏกรณภาวปฺปกาสนตฺถํ, ผลํ ผลนฺติ อโตฺถ, หิตปริยาเยปิ เอเสว นโยฯ นฺติ อตฺถานตฺถาทิกํฯ **อาการ**นฺติ อตฺถาทิการณเมวฯ

ปฏิวิทฺธสฺส ปุน อเวกฺขนา **ปจฺจเวกฺขณา**ฯ ทุจินฺติตจินฺติตาทิลกฺขณสฺส พาลสฺส ภาโว **พาลฺยํฯ สมฺปชานาตี**ติ สมํ ปกาเรหิ ชานาติฯ พลวโมโห **ปโมโห**ฯ สมนฺตโต โมหนํ **สโมฺมโห**ฯ ทุคฺคติคามิกมฺมสฺส วิเสสปจฺจยตฺตา **อวินฺทิยํฯ วินฺทตี**ติ ลภติฯ อนวชฺชธมฺมานํ วิชฺชา วิย วิเสสปจฺจโย น โหตีติ **วินฺทิยํ น วินฺทติฯ อยํ อวิชฺชาย เวมตฺตตา**ติ อยํ ‘‘ทุเกฺข อญฺญาณ’’นฺติอาทินา กิจฺจชาติลกฺขเณหิ วุโตฺต อวิชฺชาย อวิเสโสฯ **วิชฺชา**ติอาทีนํ วุตฺตนยานสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ปาสาณสกฺขรวาลิกาวิรหิตา ภูมิ สณฺหาติ “**สณฺหเฎฺฐนา**”ติ วุตฺตํฯ

ตตฺตกเมว กาลนฺติ ปญฺจกปฺปสตานิฯ วิภูตํ สมตฺติกฺกนฺตํ รูปสญฺญาสงฺขาตํ รูปํ เอตายาติ **วิภูตรูปํ,** สมาปตฺตินฺติ ปทโตฺถฯ น หิ กาจิ อรูปสมาปตฺติ รูปสญฺญาสหคตา ปวตฺตีติฯ นิโรธสมาปตฺติยํ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, ตตฺถ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา วิสุํ คหิตตฺตา วุตฺตํ “**เสสารุปฺปสมาปตฺติโย**”ติฯ

ทมถํ อนุปคจฺฉโนฺต ทุฎฺฐโสฺส **ขลุงฺกโสฺสฯ อุตฺตริทมถายา**ติ อริยมคฺคทมถายฯ

อิตโรติ ทุกฺขาปฎิปโท ขิปฺปาภิโญฺญ, สุขาปฎิปโท จ ขิปฺปาภิโญฺญฯ **อุภยโตภาเคหี**ติ รูปกายนามกายภาเคหิฯ **อุภยโต**ติ วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทวิมุตฺติวเสนฯ

อเนโกปีติ สภาเวน อเนโกปิฯ **เอกสทฺทาภิเธยฺยตายา**ติ สามญฺญสทฺทาภิเธยฺยตายฯ

อธิฎฺฐานหารวิภงฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๕. ปริกฺขารหารวิภงฺควณฺณนา

๔๙. “**หิโนตี**”ติ ปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต “**การณภาวํ คจฺฉตี**”ติ อาห อเนกตฺถตฺตา ธาตูนํฯ **เอตี**ติ อาคจฺฉติ, อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ

อวิชฺชายปิ เหตุภาเวติ เอตฺถ อวิชฺชา อนนฺตราย อวิชฺชาย อนนฺตรสมนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตาเสวนปจฺจเยหิ, อนนฺตราย ปน สหชาตาย สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตเหตุปจฺจเยหิ, อสหชาตาย อุปนิสฺสยโกฎิยา เอว ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพํฯ อตฺตโน ผลํ กโรตีติ **การณ**นฺติ อาห “**การณภาโว จ ผลาเปกฺขายา**”ติฯ

นิพฺพตฺติอโตฺถ ผลโตฺถ ผลสงฺขาโต อโตฺถฯ

โย สภาโวติ ปุญฺญาทิอภิสงฺขารานํ โย อภิสงฺขรณสภาโว, โส เหตุฯ **เสสปเทสู**ติ วิญฺญาณาทิปเทสุฯ **ยถาวุตฺตปฺปเภโท**ติ ‘‘อสาธารณลกฺขโณ เหตู’’ติอาทินา วุตฺตปฺปเภโทฯ **โย โกจิ ปจฺจโย**ติ ชนกาทิเภทํ ยํ กิญฺจิ การณํฯ **อภิสงฺขรณโต**ติ ปจฺจกฺขโต, ปรมฺปราย จ นิพฺพตฺตนโตฯ

ปริกฺขารหารวิภงฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๖. สมาโรปนหารวิภงฺควณฺณนา

๕๐. สุเตฺตน คหิเตติ สุเตฺต วุเตฺตฯ ปทฎฺฐานคฺคหณํ อธิฎฺฐานวิสยทสฺสนตฺถํ, เววจนคฺคหณํ อธิวจนวิภาคทสฺสนตฺถนฺติ โยชนาฯ **วิสยาธิฎฺฐานภาวโต**ติ วิสยสงฺขาตปวตฺติฎฺฐานภาวโตฯ **วนียตี**ติ ภชียติฯ **วนตี**ติ ภชติ เสวติฯ **วนุเต**ติ ยาจติ, ปเตฺถตีติ อโตฺถ ฯ **ปญฺจ กามคุณา กามตณฺหาย การณํ โหติ** อารมฺมณปจฺจยตายฯ **นิมิตฺตคฺคาโห อนุพฺยญฺชนคฺคาหสฺส** การณํ โหติ อุปนิสฺสยตายาติ เอวํ เสเสสุปิ ยถารหํ การณตา วตฺตพฺพาฯ

๕๑. “**กาเย กายานุปสฺสี วิหราหี**”ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา **ลกฺขณหารวิภงฺควณฺณนายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๓) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อยํ ปน วิเสโส – **รูปธมฺมปริญฺญายา**ติ รูปูปิกวิญฺญาณฏฺฐิติปริญฺญายฯ

‘‘ทุกฺข’’นฺติ ปสฺสนฺตี สา เวทนานุปสฺสนาติ โยเชตพฺพํฯ **เวทนาเหตุปริญฺญายา**ติ ผสฺสปริญฺญายฯ “**เวทนาวเสนา**”ติ ปเทน อตฺตนา อุปฺปาทิตทุกฺขวเสนฯ **เวทนาปริญฺญายา**ติ เวทนูปิกวิญฺญาณฏฺฐิติปริญฺญายฯ **นิจฺจาภินิเวสปฏิปกฺขโต** อนิจฺจานุปสฺสนายาติ อธิปฺปาโยฯ **นิจฺจสญฺญานิมิตฺตสฺสา**ติ นิจฺจสญฺญาเหตุกสฺสฯ **สญฺญาปริญฺญายา**ติ สญฺญูปิกวิญฺญาณฏฺฐิติปริญฺญายฯ ปฐมมคฺควชฺฌตฺตา อคติคมนสฺส วุตฺตํ “**ทิฏฺฐาภินิเวสสฺส…เป…. อคติคมนสฺส จา**”ติฯ

สงฺขารปริญฺญายาติ สงฺขารูปิกวิญฺญาณฏฺฐิติปริญฺญายฯ

สมาโรปนหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ หารวิภงฺควณฺณนาฯ

๑. เทสนาหารสมฺปาตวณฺณนา

“**เอว**”นฺติอาทิ หารสมฺปาตเทสนาย สมฺพนฺธทสฺสนํฯ ตตฺถ ปุริเมน อุปมาทฺวเยน สุปริกมฺมกตมณิโกฏฺฏิมสทิสี, สุวิรจิตชมฺพุนทาภรณสทิสี จ ปาฬิฯ ตตฺถ กตนานาวณฺณปุปฺผูปหารสทิสี, วิวิธรํสิชาลาสมุชฺชลพหุธนานารตนาวลิสทิสี จ หารวิภงฺคเทสนาติ ทเสฺสติฯ ปจฺฉิเมน ตสฺส ปณีตมหารเห ชฏาหิ สทฺธิํ ทุกฺกรตรตํ ทีเปติฯ ยายํ คาถา วุตฺตาติ โยชนาฯ

๕๒. ยสฺมายํ หารวิภงฺควาโร นปฺปโยเชติ ยถาวุเตฺตน การเณน, ตสฺมา สา หารวิภงฺควารสฺส อาทิมฺหิ น ปจฺจามฏฺฐาติ อธิปฺปาโย ฯ **หารสมฺปาตวาโร ปน ตํ ปโยเชตี**ติ ยสฺมา ปน หารสมฺปาตวาโร ตํ คาถํ ปโยเชติ ยถาวุเตฺตเนว การเณน, ตสฺมา “**โสฬส…เป…. อาหา**”ติ อาหฯ **โยชนานยทสฺสน**นฺติ โยชนาย นยทสฺสนํฯ

เตนาติ ‘‘ตํ มจฺจุโน ปท’’นฺติ วจเนนฯ **สพฺพํ วิปลฺลาส**นฺติ ทฺวาทสวิธมฺปิ วิปลฺลาสํฯ **สามญฺญสฺส…เป…. โวหรียติ** ยตฺถ ปติฏฺฐิตํ สามญฺญํ, โส วิเสโสฯ อตฺถโต ปน สญฺญาทโย เอว รูปาทิวิสยํ วิปรีตากาเรน คณฺหเนฺต วิปลฺลาโสติ ทเสฺสเนฺต “**สญฺญาวิปลฺลาโส**”ติ อาทิมาหฯ

อินฺทชาลาทิวเสน มณิอาทิอากาเรน อุปฏฺฐหเนฺต อุปาทานกฺขนฺธปญฺจเก อหํมมาทิการณตาย นิรุตฺตินเยน ‘‘อตฺตา’’ติ วุจฺจมาโน ตํพุทฺธิโวหารปฺปวตฺตินิมิตฺตตาย อตฺตภาโว สุขาทีนํ วตฺถุตาย “**อตฺตภาววตฺถู**”ติ ปวุจฺจตีติ อาห “**เตหี**”ติอาทิฯ **เตส**นฺติ อุปาทานกฺขนฺธานํฯ **วิปลฺลาสานํ ปวตฺติอากาโร** ‘‘อสุเภ สุภ’’นฺติอาทิฯ **วิสโย** กายเวทนาจิตฺตธมฺมาฯ **อวิชฺชา จ…เป…. เอว** สโมฺมหปุพฺพกตฺตา สพฺพวิปลฺลาสานํฯ **จ**-สโทฺท **สุภสุขสญฺญาน**นฺติ เอตฺถาปิ อาเนตฺวา โยเชตโพฺพฯ

ตตฺถายํ โยชนา – ‘‘อวิชฺชา จ สุภสุขสญฺญานํ ปจฺจโย เอว, น ตณฺหา เอว, อวิชฺชา สุภสุขสญฺญานญฺจ ปจฺจโย, น นิจฺจอตฺตสญฺญานํ เอวา’’ติฯ เอวํ สเนฺตปิ ปุริมานํ ทฺวินฺนํ วิปรีตสญฺญานํ ตณฺหา, ปจฺฉิมานํ อวิชฺชา วิเสสปจฺจโยติ ทเสฺสโนฺต อาห “**ตถาปี**”ติอาทิฯ อ

วิชฺชาสีเสน เจตฺถ ทิฏฺฐิยา คหณํ เวทิตพฺพํฯ เตนาห **“ทิฏฺฐินิวุตํ จิตฺต”นฺติ , “โย ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส”**ติ จ อาทิ, ยถา จ อวิชฺชาสีเสน ทิฏฺฐิยา คหณํ, เอวํ ทิฏฺฐิสีเสน อวิชฺชายปิ คหณํ สิยาติ อาห **“ทิฏฺฐิสีเสน อวิชฺชา วุตฺตา”**ติฯ ตณฺหาวิชฺชาสุ สุภสุขสญฺญานํ ยถา ตณฺหา วิเสสปจฺจโย, น เอวํ อวิชฺชาฯ นิจฺจอตฺตสญฺญานํ ปน ยถา อวิชฺชา วิเสสปจฺจโย, น ตถา ตณฺหาติ ทเสฺสโนฺต **“โมโห วิเสสปจฺจโย”**ติ อาหฯ

ปจฺฉิมานํ ทฺวินฺนํ…เป…. โหตีติ อตีตํเส ตณฺหาภินิเวสสฺส พลวภาวาภาวโตฯ เตเนว หิ ‘‘โส อตีตํ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ’’เจฺจว วุตฺตํ, น ‘‘อภินนฺทตี’’ติฯ **ตณฺหาวิปลฺลาโส**ติ ตณฺหํ อุปนิสฺสาย ปวโตฺต วิปลฺลาโส, น หิ ตณฺหา สยํ วิปลฺลาโสฯ เตนาห **“ตณฺหามูลโก วิปลฺลาโส”**ติฯ **ทิฏฺฐาภินนฺทนวเสนา**ติ ตณฺหุปนิสฺสยทิฏฺฐาภินนฺทนวเสน, ยโต โส ‘‘ตณฺหาวิปลฺลาโส’’ติ วุโตฺตฯ **เอเตนา**ติ ‘‘โย ตณฺหาวิปลฺลาโส’’ติอาทิปาเฐนฯ โสฬส สญฺญีวาทา, อฏฺฐ อสญฺญีวาทา, อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา, ปญฺจ ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทา จ, ยถา อตฺตโน คตาย, นิพฺพานปฺปตฺติยา จ ปริกปฺปวเสน สุภสุขาการคฺคาหิโน, น เอวํ สตฺต อุเจฺฉทวาทาติ อาห **“เยภุเยฺยนา”**ติฯ **ปฏิปกฺขวเสนปี**ติ วิสุทฺธิวเสนปิฯ ยาว หิ อุปกฺกิเลสา, ตาว จิตฺตํ น วิสุชฺฌเตวฯ ยทา จ เต ปหีนา, ตทา วิสุทฺธเมวฯ เตนาห **“น หี”**ติอาทิฯ ‘‘อรกฺขิเตน จิเตฺตนา’’ติ ปาฬึ นิกฺขิปิตฺวา วิปลฺลาสมุเขเนว เทสนาย นิทฺธาริยมานตฺตา วุตฺตํ **“ยถานุสนฺธินาว คาถํ นิฏฺฐเปตุ”**นฺติฯ

มารสฺสาติ กิเลสมารสฺสฯ ตสฺส หิ วเส ฐิโต เสสมารานํ หตฺถคโต เอวาติฯ เตนาห **“กิเลสมารคฺคหเณเนวา”**ติอาทิฯ

มารพนฺธนนฺติ สตฺตมารปเกฺข มารสฺส พนฺธนนฺติ **มารพนฺธนํ**ฯ โส หิ กิเลสพนฺธนภูเต อตฺตโน สมารกปริเส มญฺญติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อนฺตลิ…เป…. โมกฺขสี’’ติ (มหาว. ๓๓)ฯ อิตรมารปเกฺข มาโรว พนฺธนนฺติ **มารพนฺธนํฯ วิสงฺขาโร** นิพฺพานํฯ

โมหสมฺปโยคโต จิตฺตํ ‘‘มูฬฺห’’นฺติ วุตฺตนฺติ รตฺตทุฏฺฐานมฺปิ มูฬฺหตาย สพฺภาเว ‘‘มูฬฺห’’นฺติ วิสุํ วจนํ อาเวณิกโมหวเสน วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ทฺวินฺนํ โมมูหจิตฺตุปฺปาทานํ วเสนา”**ติ อาหฯ **เอวน**ฺติ เอวํ ราคาทิอกุสลปฺปตฺติยา กุสลภณฺฑเจฺฉทนโต อรกฺขิตํ จิตฺตํ โหติ, สโพฺพปิ มิจฺฉาภินิเวโส เอเตฺถว สงฺคหํ สโมสรณํ คจฺฉตีติ อาห **“มิจฺฉาทิฏฺฐิ …เป…. เวทิตพฺพ”**นฺติฯ **สเพฺพปี**ติ ‘‘อรกฺขิตํ, มิจฺฉาทิฏฺฐิหตํ, ถินมิทฺธาภิภูต’’นฺติ ตีหิปิ ปเทหิ วุตฺตธมฺมาฯ

จกฺขุนาติ ทฺวาเรนฯ **รูป**นฺติ วิสภาควตฺถุสนฺนิสฺสิตํ รูปายตนํฯ **นิมิตฺตคฺคาหี**ติ ‘‘อิตฺถี’’ติ วา ปุริโส’’ติ วา ‘‘สุภ’’นฺติ วา ‘‘อสุภ’’นฺติ วา ปริกปฺปิตนิมิตฺตํ คณฺหาติ, ตสฺส วา คหณสีโลฯ **อนุพฺยญฺชนคฺคาหี**ติ หตฺถปาทหสิตกถิตาทิปฺปเภเท กิเลสานํ อนุ อนุ พฺยญฺชนโต อนุพฺยญฺชนสญฺญิเต อาการเร คณฺหาติ, เตสํ วา คหณสีโลฯ **ยตฺวาธิกรณ**นฺติ ยํ นิมิตฺตํ, นิมิตฺตานุพฺยญฺชนคฺคหณนิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ เอวํ ‘‘จกฺขุนฺทฺริยํ อสํวุตํ วิหรนฺต’’นฺติ, โย ‘‘นิมิตฺตคฺคาหี, อนุพฺยญฺชนคฺคาหี’’ติ จ วุโตฺต ปุคฺคโล, ตเมนํ **จกฺขุนฺทฺริยํ** จกฺขุทฺวารํ **อสํวุตํ** สติกวาเฏน อปิหิตํ กตฺวา วตฺตนฺตํ, ตสฺส จ รูปสฺส อิฏฺฐาการคฺคหเณ **อภิชฺฌา,** อนิฏฺฐาการคฺคหเณ **โทมนสฺสํ,** อสมเปกฺขเน **โมโห** มิจฺฉาภินิเวเส **มิจฺฉาทิฏฺฐี**ติ เอวํ อภิชฺฌาพฺยาปาทา, อเญฺญ จ ลามกเฏฺฐน **ปาปกา** อโกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน **อกุสลา** ธมฺมา **อนฺวาสฺสเวยฺยุํ** อนุ อนุ ปวเตฺตยฺยุํฯ

ตสฺส สํวราย น ปฏิปชฺชตีติ ตสฺส จกฺขุทฺวารสฺส สํวราย สติกวาเฏน ปิทหนตฺถํ น ปฏิปชฺชติฯ สา ปน อปฺปฏิปตฺติ จกฺขุนฺทฺริยสฺส อนารกฺขาสํวรสฺส อนุปฺปาโทติ ทเสฺสโนฺต **"น รกฺขติ...เป.... อาปชฺชตี"**ติ อาหฯ ชวเน อุปฺปชฺชมาโนปิ หิ อสํวโร เตน ทฺวาเรน ปวตฺตนโต "จกฺขุนฺทฺริยาสํวโร"เตฺวว วุจฺจตีติฯ เสสทฺวาเรสุปิ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **"ปุพฺพนฺตกปฺปนวเสน จา"**ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสโนฺต "สเงฺขปโต จ วิตฺถาโร อโญฺญ"ติ กตฺวา ตํ สมุจฺจิโนฺต **"ยา จ โข อิมา"**ติอาทิมาหฯ

ยถาวุตฺตา อกุสลา ธมฺมาติ ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทธมฺมา, เตสํ วตฺถูนิ วาฯ เต หิ สมุทยวชฺชา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ **"เอว"**นฺติ อิมินา เนตฺติปาฬิยํ, อฏฺฐกถายญฺจ นิทฺธาริตปฺปกาเรนฯ **อิธา**ติ อิมิสฺสํ "อรกฺขิเตน จิเตฺตนา"ติ คาถายํฯ

ยทิปิ เทสนาหารสมฺปาตปาฬิยํ **"ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา"**ติ คาถา สรูปโต น คหิตา, อตฺถโต ปน **"เตสํ ภควา ปริญฺญายา"**ติอาทินา คหิตา เอวาติ ตสฺสา คหิตภาวํ วิภาเวตุํ **"กถํ เทเสตี"**ติ ปุจฺฉิตฺวา **"ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา"**ติ คาถํ อุทฺธริฯ

โยนิโสมนสิกาเรน กมฺมํ กโรโนฺตติ "โส 'อิทํ ทุกฺข'นฺติ โยนิโส มนสิ กโรตี"ติอาทินา นเยน วิปสฺสนาสงฺขาเตน โยนิโสมนสิกาเรน ภาวนากมฺมํ กโรโนฺต, ภาเวโนฺตติ อโตฺถ ฯ **ยถาภูตญาณ**นฺติ ญาตปริญฺญาย ปุพฺพภาควิปสฺสนาย "อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโย, อวิชฺชานิโรธา รูปนิโรโธ"ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) สมฺปญฺญาสาย อาการเหิฯ นิรยคติยํ ทุกฺขทุกฺขตา, สุคติวิเสเส พฺรหฺมโลเกกเทเส สงฺขารทุกฺขตา, อิตรตฺถ เทฺว ติโสฺสปีติ ทเสฺสโนฺต อาห **"ยถาสมฺภวํ ติวิธทุกฺขตาโยเคนา"**ติฯ

เทสนาหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. วิจยหารสมฺปาตวณฺณนา

๕๓. **กุสลธมฺมารมฺมณา**ติ กุสลธเมฺม อุทฺทิสฺส ปวตฺติมตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, น เตสํ อารมฺมณปจฺจยตํ อิธ **"กุสลา ธมฺมา"**ติ โลกุตฺตรธมฺมานํ อธิเปฺปตตฺตาฯ น หิ กทาจิ อนุปาทานิยา ธมฺมา อุปาทานารมฺมณา โหนฺติฯ ผลธเมฺม อุทฺทิสฺส ปวตฺตาย ตณฺหาย คหิตตฺตา **"กุสล...เป.... ทฏฺฐโพฺพ"**ติ วุตฺตํฯ **เทสนาหาเร**ติ เทสนาหารสมฺปาเตฯ **กถํ ปน กุสลภาโว**ติ "กุสลา"ติ วจนมตฺตํ คเหตฺวา โจเทติ, ตญฺจ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ, ปหานเหตุภาโวปิสฺสา สิยา โจทเกน สมฺปฏิจฺฉิโตวฯ **"มาโนปิ ทุวิโธ"**ติอาทินา มานสฺส จ ตสฺสา ตณฺหาย จ เสวิตพฺพภาโว อกุสลานํ ปหานาย, กุสลานํ อุปฺปตฺติยา จ ปจฺจยภาวโตฯ

เนกฺขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺสํ นาม "อริยภูมิํ ปาปุณิตุํ นาสกฺขิ"นฺติ อนุโสจโต อุปฺปนฺนํ โทมนสฺสนฺติ สมฺพโนฺธฯ **เอว**นฺติ อิมินา ปาฬิยํ วุตฺตปฺปกาเรน, ปิหํ อุปฏฺฐเปตฺวา ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวาติ โยชนาฯ อิฏฺฐารมฺมณเญฺจตฺถ ยถาวุตฺตอนุโสจนโทมนสฺสุปฺปตฺตีนํ ยถาภินิวิฏฺฐสฺส อารมฺมณสฺส อนิฏฺฐตายาติ ทสฺสนตฺถํฯ "กถํ เนกฺขมฺมวเสนา"ติ ปทสฺส อตฺถํ วิวริตุํ **"วิปสฺสนาวเสนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ วิปสฺสนาทิวินิมุตฺตา วา ปฐมชฺฌานาทิวเสน วุตฺตา กุสลา ธมฺมา อิธ เนกฺขมฺมํฯ อนุสฺสติคฺคหเณน อุปจารชฺฌานเมว คหิตนฺติ **"ปฐมชฺฌานาทิวเสนา"**ติ วุตฺตํฯ **อาทิ**สเทฺทน ทุติยชฺฌานโต ปฏฺฐาย ยาว อคฺคผลา อุปริวิเสสา สงฺคหิตาฯ **ยาย** ปญฺญาวิมุตฺติยาฯ

อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิภาเวนาติ อุเปกฺขาชนิตสติปาริสุทฺธิสพฺภาเวนฯ **กมฺมโยคฺค**นฺติ วิปสฺสนาภาวนาทิกมฺมสฺส โยคฺคํ อนุรูปํ อนุจฺฉวิกํฯ **อสุสทฺธิเย**ติ อสฺสทฺธิยเหตุ, **"อสฺสทฺธิเยนา"**ติปิ ปฐนฺติ, โส เอวโตฺถฯ **โอภาสคต**นฺติ ญาโณภาสคตํฯ กามํ ปุเพฺพปิ ปญฺญา วุตฺตา, อสฺสทฺธิยาทีหิ ปน อเญฺญสํ กิเลสานํ วิธมนมฺปิ ปญฺญาย เอว โหติ, สา จ เอวํภูตาติ ทสฺสนตฺถํ **"โอภาสคตํ กิเลสนฺธกาเร น อิญฺชตี"**ติ วุตฺตํฯ

โกโป โกโธฯ **อปฺปจฺจโย** โทมนสฺสํฯ อิทฺธิวิธญาณาทิกา ฉ อภิญฺญา ปากฏา เอวาติ "เทฺว จ วิเสเส"ติ วุตฺตธเมฺม ทเสฺสตุํ **"มโนมยิทฺธิ, วิปสฺสนาญาณญฺจา"**ติ อาหฯ **องฺคณานิ** ราคาทโยฯ **อุปกฺกิเลสา** อภิชฺฌาวิสมโลภาทโยฯ **อนุโลมนํ** ตเทกฏฺฐตาฯ **ผนฺทนา** ทุพฺพลา วิเกฺขปปฺปวตฺติฯ พลวตี **อนวฏฺฐานํ**ฯ สโพฺพ มิจฺฉาภินิเวโส อโยนิโสมนสิการน โหติ, มิจฺฉาวิตเกฺกน จฯ ตตฺถ **อโยนิโสมนสิกาโร** อกุสลจิตฺตุปฺปาโท ตปฺปริยาปโนฺน มิจฺฉาวิตโกฺก วิเกฺขปสหิโต เอวาติ วุตฺตํ **"มิจฺฉาภินิเวสเหตุตาย ทิฏฺฐิปโกฺข"**ติ วุตฺตเมฺหตํ "วิตโกฺกปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ, อโยนิโส มนสิกาโรปิ ทิฏฺฐิฏฺฐาน"นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๒๔)ฯ

อถ วา **อิญฺชนา**ติ ผนฺทนา, ทิฏฺฐิปริตฺตาโสฯ ยถาห "ตทปิ เตสํ ภวตํ สมณพฺราหฺมณานํ อชานตํ อปสฺสตํ เวทยิตํ ตณฺหาคตานํ ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิตเมวา"ติ (ที. นิ. ๑.๑๐๕ อาทโย)ฯ **อฏฺฐิตี**ติ อนวฏฺฐานํ, ทิฏฺฐิวิตโกฺกฯ เตน หิ ปุถุชฺชโน กาเล สสฺสตํ, กาเล อุเจฺฉทนฺติ ตํ ตํ ทิฏฺฐิคฺคหณํ ปกฺขนฺทโนฺต สตฺตโต ปริพฺภฏฺฐอโนฺธ วิย, สมุเทฺท วิสฺสฏฺฐวาหนิกา วิย, ยเนฺต ยุตฺตโคโณ วิย จ ตถา ตถา ปริพฺภมติฯ เตนาห "ทิฏฺฐิโยปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ, วิตโกฺกปิ ทิฏฺฐิฏฺฐาน"นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๒๔) จฯ เอตสฺมิญฺจ ปเกฺข มิจฺฉาภินิเวสตาย, มิจฺฉาภินิเวสเหตุตาย จ ตสฺสา เทฺว ปกฺขาติ เอกเทสสรูเปกเสโส กโตติ เวทิตพฺพํฯ

"เอว"นฺติอาทินา "โส อุปริม"นฺติอาทิปาฬิยํ สมฺพนฺธํ ทเสฺสติฯ **ปฏิฆสญฺญา**ติ ภุมฺมเตฺถ ปจฺจตฺตวจนนฺติ ทเสฺสโนฺต **"ปฏิฆ...เป.... สญฺญาสู"**ติ อาหฯ **รูปาวจรสญฺญา**ติ สญฺญาสีเสน รูปาวจรชฺฌานานิ วทติฯ **นานตฺตสญฺญา**ติ นานาสภาวา, นานาสภาเว วา อารมฺมเณ สญฺญาฯ ฐเปตฺวา ปฏิฆสญฺญา อวสิฏฺฐกามาวจรสญฺญา เหตาฯ **ตา สมติกฺกมตี**ติ ตา รูปสญฺญานานตฺตสญฺญาโย อารมฺมเณหิ สทฺธิํ สมฺมเทว อติกฺกมติฯ

รูปาวจรชฺฌาโนภาโสปิ กสิณารมฺมณาฯ กสิณนิสฺสโนฺท หิ อารุปฺปชฺฌานุปฺปตฺติฯ **ทสฺสน**นฺติ กสิณรูปานํ ทสฺสนํฯ อภิชฺฌาพฺยาปาทปฺปหาเนน สทฺธิํ วีริยารโมฺภ อุปการโก สมโถ สติปสฺสทฺธิโย ปริกฺขารงฺคตา วุตฺตา เอวฯ สติรหิตํ สมฺมสนํ นาม นตฺถีติ **"ยา อุปฏฺฐิตา สติ อสมฺมุฏฺฐา, อยํ วิปสฺสนา"**ติ วุตฺตํฯ เตน สติสีเสน วิปสฺสนา คหิตาติ ทเสฺสติฯ สโมฺมสานํ ปหานมาหาติ สมฺพโนฺธฯ

๕๔. ปจฺจุปฺปนฺนสุขอายติสุขวิปากกิริยนิรามิสอกาปุริสเสวิตภาเวหิ เอว เสสา ปาฬิยํ เอตสฺส สมาธิสฺส สนฺตปณีตตาทิวิเสสา วุตฺตา, เตปิ อิธ สงฺคหิตาติ เตสํ ปทานํ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **"องฺคสนฺตตายา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **องฺคสนฺตตายา**ติ ผลฌานงฺคานํ อุปสนฺตตายฯ **กิเลสทรถสนฺตตายา**ติ กิเลสทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิยาฯ **ปณีโต**ติ อุฬาโรฯ **เอโกทิภาเวนา**ติ มคฺคสมาธิสงฺขาเตน เอโกทิภาเวนฯ **เอโกทิภาว**นฺติ สมาธานํฯ โลกิยสมาธิสฺส ปจฺจนีกนีวรณปฐมชฺฌานนิกนฺติอาทีนิ นิคฺคเหตพฺพานิ, อเญฺญ จ กิเลสา วาเรตพฺพาฯ อิมสฺส ปน อรหตฺตสมาธิสฺส ปฏิปฺปสฺสทฺธกิเลสตฺตา น นิคฺคเหตพฺพํ, วาเรตพฺพญฺจ อตฺถีติ โส มคฺคานนฺตรํ สมาปตฺติกฺขเณว อปฺปโยเคเนว อธิคตตฺตา, ฐิตตฺตา จ อปริหานิวเสน วา อธิคตตฺตา **นสสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโต**ฯ

“สติเวปุลฺลปฺปโตฺต”ติ เอเตน อปฺปวตฺตมานายปิ สติยา สติพหุลตาย สโต เอว นามาติ ทเสฺสติฯ **“ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสนา”**ติ เอเตน ปริจฺฉินฺนสติยา สโตติ ทเสฺสติฯ

วกฺขมาเนนาติ ‘‘ปีติผรณา’’ติอาทินา อนนฺตรํ วกฺขมาเนนฯ ‘‘ปีติผรณตา’’ติ ปน ปาฬิอาคตาฯ ตํ ‘‘ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๕๕) สมาธิองฺคภาเวน ปญฺญา อุทฺทิฏฺฐาติ กตฺวา วุตฺตํฯ ตโต เอว **อฎฺฐกถายํ “ปีติผรณตา”**ติอาทีนญฺจ อตฺถสํวณฺณนา กตาฯ ตตฺถ ‘‘โส อิมเมว กายํ วิเวกเชน ปีติสุเขน อภิสเนฺทตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๒๖) นเยน ปีติยา, สุขสฺส จ ผรณํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สมาธิวเสน สมโถ อุทฺธโฎติ สภาววเสน สมโถ อุทฺธโฎ, น อุปการกธมฺมวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ

๕๕. ราคปฎิปกฺขตฺตา สมาธิสฺส **“อธิจิตฺตสิกฺขาย สิกฺขโนฺต”**ติ วุตฺตํฯ **วุตฺตนยานุสาเรนา**ติ ‘‘สุขปณิธิอาทิสมุคฺฆาฎเนน อปฺปณิหิโต’’ติอาทินาฯ เอตฺถ จ สงฺขารานํ ขณภงฺคุรตํ สมฺมเทว ปสฺสนฺตสฺส น ราโค ปติฎฺฐํ ลภตีติ อนิจฺจานุปสฺสนา ราคจริตสฺส สปฺปายา วุตฺตา, ตถา สงฺขารานํ สภาวทุกฺขตํ สมฺมเทว ปสฺสนฺตสฺส ปกติยาปิ ทุกฺขิเตสุ ทุกฺขุปฺปาทนํ วเณ ขาโรทกเสกสทิสนฺติ น โทโส ปติฎฺฐํ ลภตีติ ทุกฺขานุปสฺสนา โทสจริตสฺส สปฺปายา วุตฺตา, ตถา สงฺขาเรสุ สมฺมเทว ฆนวินิโพฺภเค กเต อตฺตสุญฺญตาย อุปฎฺฐหมานาย น โมโห ปติฎฺฐํ ลภตีติ อนตฺตานุปสฺสนา โมหจริตสฺส สปฺปายา วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ ราคปฎิปกฺขตฺตา สมาธิสฺส **“อธิจิตฺตสิกฺขาย สิกฺขโนฺต”**ติ วุตฺตํฯ เอส นโย อิตเรสุฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยํฯ

ขนฺติพหุโล อุปฺปนฺนํ อรติํ อนภิรติํ อภิภุยฺย วิหรโนฺต สุเขน สมาธิํ อธิคจฺฉตีติ ขนฺติปฺปธานตาปิ สมถปกฺขภชนสฺส การณํ วุตฺตาฯ **อุฎฺฐานํ สมฺปชฺชตี**ติ สมฺปนฺนกายิกวีริยํฯ สมฺมากมฺมนฺตวายามานํ โย กายิกาทิวิกโปฺป วุโตฺต ปาฬิยํ, โส เนสํ กายิกสฺส ปโยคสฺส สมุฎฺฐานวเสน เวทิตโพฺพฯ

“ขิปฺปาธิคโม”ติ อิมินา มคฺคาเสวนภาวํ ทเสฺสติฯ **“วิปสฺสนาย วิมุตฺตาธิคโม”**ติ อิมินา วิปสฺสนานุภาเวน สมุเจฺฉทวิมุตฺติ วิกฺขมฺภนวิมุตฺติ วิย สมถานุภาเวนาติ ทเสฺสติฯ **โลกิเยหี**ติ นิสฺสกฺกวจนํฯ **มหนฺตานนฺ**ติ อุฬารานํ, ปณีตานนฺติ อโตฺถฯ

๕๖. **ตนฺ**ติ วิจยหารํฯ **วิสํวาทนเหตูนํ** โลภาทีนํ ปาปธมฺมานํฯ **โสเธโนฺต**ติ ยถา สรณาทิวิสยา อญฺญาณาทิสํกิเลสา น ปวตฺตนฺติ, เอวํ โสเธโนฺตฯ **ปริปูเรนฺตา**ติ ยถา สีลํ อขณฺฑาทิภาเวน ปริปุณฺณํ โหติ อนูนํ, เอวํ ปริปูเรนฺตาฯ

“ตถา ปฎิปชฺชโนฺต”ติ อิมินา สตฺถุ มหาปติการภาโว ปริปุโณฺณ ทสฺสิโตติ ปฐมวาเท **“ทสฺสนาภูมิญฺจ ภาวนาภูมิญฺจา”**ติ วุตฺตํฯ

ยสฺส อตฺถายาติ ยสฺส ยสฺส ปหานตฺถายฯ **ตถา ปฎิปนฺนสฺสา**ติ ยถา อสุภชฺฌานาทิํ ปาทกํ กตฺวา อนาคามิมคฺคาทิอธิคโม โหติ, ตถา ปฎิปนฺนสฺสฯ

วธิตนฺติ ฆาติตํฯ

“มนุสฺสภูโต”ติ อิทํ ปุพฺพาปราเปกฺขํ กตฺวา ‘‘ปิตา มนุสฺสภูโต ขีณาสโว’’ติ จ ตถา ‘‘มาตา มนุสฺสภูตา’’ติ โยเชตพฺพํฯ เภทานุรูปสฺส สาวนํ **อนุสฺสาวนํ,** เภทานุรูเปน วา วจเนน

วิญฺญาปนํฯ

๕๗. **มนุสฺสตฺต**นฺติ มนุสฺสชาติตาฯ **ลิงฺคสมฺปตฺตี**ติ ปุริสภาโวฯ **เหตู**ติ มโนวจีปณิธาน สิทฺธิยา สทฺธึ ปุพฺพเหตุสมฺปทาฯ **สตฺถารทสฺสน**นฺติ สตฺถุ สมฺมุขีภาโวฯ **คุณสมฺปตฺตี**ติ อภิ ญฺญาสมาปตฺติลาโภฯ **อธิกาโร**ติ อตฺตโน สรีรนิรเปกฺขํ สตฺถุ อุปการกรณํฯ **ฉนฺทตา**ติ พุทฺธ ภาวาย ทฬฺหจฺฉนฺทตา อนิวตฺติธมฺมตาฯ

น อุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถีติ ‘‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑; กถา. ๔๐๕; มหาว. ๑๑; มิ. ป. ๔.๕.๑๑) อิมิสฺสา โลกธาตุยา ฐตฺวา วทเนฺ ตน ภควตา ‘‘กึ ปนาวุโส สาริปุตฺต, อเตฺถตรหิ อโญฺญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ภควโต สม สโม สโมฺพธิยนฺติ เอวํ ปุโฏฺฐ อหํ, ภเนฺต, ‘โน’ติ วเทยฺย’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๑๖๑) วตฺวา ตสฺส กา รณํ ทเสฺสตุํ ‘‘อฎฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหโนฺต สมฺมาสมฺ พุทฺธา’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๖๑; อ. นิ. ๑.๒๗๗) อิมํ สุตฺตํ ทเสฺสเนฺตน ธมฺมเสนาปตินาว พุทฺธเขตฺ ตภูตํ อิมํ โลกธาตุํ ฐเปตฺวา อญฺญตฺถ อนุปฺปตฺติ วุตฺตา โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

เขตฺตปริคฺคโห กโต นาม โหติ ‘‘อิทํ พุทฺธเขตฺตํ นามา’’ติฯ

เอวํ ฐานาฎฺฐานภาวํ คตาติ วุตฺตปฺปกาเรน ฐานภูตา, วุตฺตนเยน วา อเญฺญปิ ยถารหํ ฐานาฎฺฐานภาเวน ปวตฺตาฯ **สตฺตปญฺญตฺติยา อุปาทานภูตา**ติ อินฺทฺริยพเทฺธ ขเนฺธ สนฺธาย วทติฯ

๕๘. **ผลสฺส ปจฺจกฺขการิตา**ติ ‘‘อิมสฺส กมฺมสฺส อิทํ ผล’’นฺติ ตํตํกมฺมผลาวโพโธฯ **อปฺปทานาภาโว**ติ ปจฺจยสมวาเย กมฺมสฺส เอกนฺตโต ผลุปฺปาทนํฯ เตนาห **‘‘กตูปจิตาน’’**นฺ ติฯ

๕๙. **อโชฺฌสิตวตฺถุนา**ติ ตณฺหาภินิเวสวเสน อภินิวิฎฺฐวตฺถุนาฯ **รูปภวอรูปภวาทิน า**ติ ภวตณฺหา วิย สยํ ทเสฺสติฯ

ขนฺธตฺตยวเสนาติ สีลาทิกฺขนฺธตฺตยวเสนฯ **ปฎิปทาวิภาเคนา**ติ ‘‘สพฺพตฺถคามินี’’ติ อาทิปฎิปทาย เภเทนฯ

ตตฺถตตฺถคามินีติ นิรยาทินิพฺพานนฺติ ทฺวีสุ คนฺธพฺพฎฺฐาเนสุ ตตฺถ ตเตฺถว คมนสีลาฯ **สพฺพตฺถคามินี**ติ ยถาวุเตฺตสุ สพฺพฎฺฐาเนสุ จ คมนสีลาฯ

สญฺชีโว กาฬสุตฺตํ สงฺฆาโต โรรุโว มหาโรรุโว ตาปโน มหาตาปโน อวีจีติ เอเต **อฎฺฐ มหานิรยา**ฯ เอเกกสฺส จตฺตาริ จตฺตาริ ทฺวารานิ, เอเกกสฺมึ ทฺวาเร จตฺตาโร จตฺตาโร คูถนิร ยาทโยติ เอวํ **โสฬส อุสฺสทนิรเย** วเณฺณนฺติฯ

สกฺกสฺยามาทิโก **เชฎฺฐกเทวราชา**ฯ ปชาปติวรุณอีสานาทโย วิย ทุติยาทิฎฺฐานนฺต รการโก **ปริจารโก**ฯ

กิเลสกามปเกฺขติ ‘‘สงฺกโปฺป กาโม, ราโค กาโม, สงฺกปฺปราโค กาโมติ (มหานิ. ๑) เอตฺถ วุตฺตสงฺกปฺปวเสน วุตฺตํฯ โสปิ หิ วิพาธติ, อุปตาเปติ จาติ กิเลสตฺตสมฺภวโต กิเลสกา โม วุโตฺต, น กิเลสวตฺถุภาวโตฯ **กามปฎิสํยุโตฺต**ติ กามราคสงฺขาเตน กาเมน สมฺปยุโตฺต,

กามปฏิพโทฺธ วาฯ อเญฺญสุ จ กามปฏิสํยุตฺเตสุ ธมฺเมสุ วิชฺชมาเนสุ วิตกฺก เอว กามสโทฺท ธาตุสโทฺท นิรุโฬฺหติ เวทิตโพฺพ วิตกฺกสฺส กามสงฺกปฺปวุตฺติยา สาติสยตฺตาฯ เอส นโย พฺยาปาทธาตุอาทีสุฯ ปรสฺส, อตฺตโน จ ทุกฺขาปนํ **วิหิํสา**ฯ ตํ ตุ มิจฺฉาหิ วิหิํสาฯ

พีชาทิธาตุนานตฺตวเสน ขนฺธาทินานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ **ขโนฺธ**ติ ทฺวิธาภูตโคฺคฯ

๖๐. **อชฺฌาสยธาตู**ติ อชฺฌาสยสภาโวฯ ยถา คูถาทีนํ สภาโว เอโส ยํ คูถาทีเหว สํสนฺทติ, เอวํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสยเสฺสเวส สภาโว, ยํ ทุสฺสีลาทโย ทุสฺสีลาทิเกเหว สํสนฺทนฺติฯ

สทฺธามูลกตฺตา กุสลกิริยาย วุตฺตํ **“ยํ สทฺธาวเสนา”**ติอาทิฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘สทฺธา พีช’’นฺติ (สุ. นิ. ๗๗)ฯ ยํ โลภวเสน, สทฺธาวเสน จ โทสวเสน, สทฺธาวเสน จ โมหวเสน , สทฺธาวเสน จาติ โยเชตพฺพํฯ **วีริยวเสนา**ติ สมฺมปฺปธานวีริยวเสนฯ **ปญฺญาวเสนา**ติ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิวเสนฯ

อกุสลสฺส กมฺมสฺส กโตกาสตาย ปาฬิยํ วุตฺตตฺตา **“วิปากาวรเณน นิวุต”**นฺติ วุตฺตํฯ ตํ ปน นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ กมฺมาวรณาทีหิปิ นิวุตตาย อิจฺฉิตตฺตาฯ ตถา หิ ยถา เทวทตฺตํ โกกาลิกํ สุนกฺขตฺตํ ลิจฺฉวิปุตฺตนฺติ อุทาหฏํ, ยทิปิ ภควา ปฏิเวธสฺส อฏฺฐานตํ ทิสฺวา นิเพฺพธภาคิยเทสนํ น เทเสติ, วาสนาภาคิยํ ปน ตถารูปสฺส เทเสติ เอวาติ ทเสฺสโนฺต **“สจฺจปฺปฏิเวธ”**นฺติอาทิมาหฯ **อชาตสตฺตุอาทีน**นฺติ **อาทิ**สเทฺทน สจฺจกาทีนํ สงฺคโหทฏฺฐโพฺพฯ ตสฺสาปิ ภควา อนาคเต วาสนตฺถาย ธมฺมํ เทเสสิฯ สตฺถา หิ ‘‘อนาคเต ตมฺพปณฺณิทีเป สาสนํ ปติฏฺฐหิสฺสตี’’ติ ตตฺถายํ กุลฆเร นิพฺพโตฺต ปพฺพชิตฺวา **กาฬพุทฺธรกฺขิตเตฺถโร** นาม ปภินฺนปฏิสมฺภิโท มหาขีณาสโว ภวิสฺสตีติ อิทํ ทิสฺวา ธมฺมํ เทเสสิ, โส จ ตถา อโหสีติฯ

อสมฺปุเณฺณติ เอกนฺตโต วิปากทานสมตฺถตาวเสน ปาริปูริํ อนุปคเตฯ ทิฏฺฐุปนิสฺสยทิฏฺฐิสหคตสฺส กมฺมํ สนฺธาย **“กเมฺม อสมฺปุเณฺณ”**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“กิเลสนฺตราย มิสฺสกํ กมฺมนฺตรายํ ทเสฺสตฺวา”**ติฯ

๖๑. ทิฏฺฐิ ปเนตฺถ ปธานภาเวน ปาฬิยํ คหิตา สีลพฺพตปรามาสสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ **“ยถา ปุณฺณญฺจ โควติกํ, อเจลญฺจ กุกฺกุรวติก”**นฺติฯ อสมฺปุณฺณตฺตา เอว หิ ตสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานสฺส เตสํ ภควา ‘‘จตฺตาริมานิ, ปุณฺณ, กมฺมานี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๒.๘๑) ธมฺมํ เทเสสิฯ ตาย จ เทสนาย เต ตํ ทิฏฺฐิํ ปฏินิสฺสชฺชิตฺวา สมฺมเตฺต ปติฏฺฐหิํสุฯ

๖๒. ปคุณตาย โวทานํ **ปคุณโวทานํ**ฯ ตเทว ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐหิตฺวา ทุติยชฺฌานาทิอธิคมสฺส ปจฺจยตฺตา วุฏฺฐานํ นาม โหตีติ อาห **“วุฏฺฐานํ ปคุณโวทาน”**นฺติฯ **ภวงฺควุฏฺฐานํ** ภวงฺคุปฺปตฺติฯ ภวงฺคจิเตฺต หิ อุปฺปเนฺน ตํสมงฺคิสมาปตฺติโต วุฏฺฐิโต นาม โหติฯ สญฺญาเวทยิตอปคโม เอว **อปคมวิโมโกฺข**ฯ

อิทํ วุฏฺฐานนฺติ อิทํ ยถาวุตฺตํ โกสลฺลํ วุฏฺฐานเหตุภาวโต วุฏฺฐานํฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘โวทานมฺปิ ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐาน’’นฺติ (วิภ. ๘๒๘)ฯ อิมาย ปน วุฏฺฐานปาฬิยา อสงฺคหิตตฺตา ‘‘นิโรธสมาปตฺติยา วุฏฺฐานํ ปาฬิมุตฺตกวุฏฺฐานํ นามา’’ติ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๘๒๘) วุตฺตํฯ เย ปน ‘‘นิโรธโต ผลสมาปตฺติยา วุฏฺฐาน’’นฺติ ปาฬิยํ นตฺถีติ วเทยฺยุํ, เต

‘‘นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ผลสมาปตฺติยา อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๑๗) อิมาย ปาฬิยา ปฏิเสเธตพฺพาฯ

๖๓. **อยํ จสฺส อาสโย**ติ เอตฺถ อาสยชานนาทินา เยหิ อินฺทฺริเยหิ เยหิ ปโรปเรหิ สตฺตา กลฺยาณปาปาสยาทิกา โหนฺติ, เตสํ ปชานนํ วิภาเวตีติ เวทิตพฺพํฯ เอวญฺจ กตฺวา อินฺทฺริยปโรปริยตฺตอาสยานุสยญาณานํ วิสุํ อสาธารณตา, อินฺทฺริยปโรปริยตฺตนานาธิมุตฺติกตาญาณานํ วิสุํ พลตา จ สิทฺธา โหติฯ

ถามคโตติ เอตฺถ ถามคมนํ นาม อเญฺญสํ อสาธารโณ กามราคาทีนํ เอว อาเวณิโก สภาโว เวทิตโพฺพ, ยโต ‘‘ถามคโต อนุสยํ ปชหตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๓.๒๑) วุตฺตํฯ

อาวชฺชนมเตฺตเนว สรติ อากงฺขายตฺตวุตฺติกตฺตาฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘อากงฺขปฏิพทฺธํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณํ, มนสิการปฏิพทฺธํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณ’’นฺติอาทิ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕)ฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วิย หิ สพฺพํ ภควโต ญาณํ ปริกมฺมนิรเปกฺขนฺติฯ

๖๔. **อุปกฺกิเลสวิมุตฺตตฺตา**ติ เอตฺถ จิตฺตาทิ เอว อุปกฺกิเลสา, นิพฺพตฺตกสฺส วา กมฺมสฺส ปาริพนฺธกิเลสาฯ กสิณกมฺมปริกมฺมฌานนิพฺพตฺตนกสิณภาโว จุทฺทสวิเธน จิตฺตปริทมนํ อภิญฺญาภินีหาโรติ สพฺพตฺถาปิ วีริยพลสฺส พหูปการตฺตา วุตฺตํ **‘‘วีริยภาวนาพลนิพฺพตฺต**’’นฺติฯ **ทิพฺพสทิสตฺตา**ติ ทิเพฺพ ภวนฺติ **ทิพฺพํ,** ยถาวุตฺตํ ปสาทจกฺขุ, ทิพฺพํ วิยาติ **ทิพฺพํ,** อคฺคตํ อภิญฺญาณํฯ **ทิพฺพวิหาโร** จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิฯ เตสํ วเสน นิพฺพตฺติตฺวา ปฏิลทฺธพฺพตฺตา **ทิพฺพํ,** เตน ทิพฺพเหตุกตฺตา ทิพฺพนฺติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิตตฺตา**ติ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌาเนน นิสฺสยปจฺจเยน นิพฺพตฺตตฺตา, เตน ทิพฺพนิสฺสิตํ ทิพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ ทิวุสทฺทํ อกฺขรจินฺตกา กีฬาทีสุ ปฐนฺตีติ วุตฺตํ **‘‘ตํ สพฺพํ สทฺทสตฺถานุสาเรน เวทิตพฺพ**’’นฺติฯ ปุริมา หิ ตโย อตฺถา กีฬตฺถสฺส วเสน, อิตเร ชุติคติอตฺถวเสเนว ทสฺสิตาติฯ

มนุสฺสูปจารนฺติ มนุสฺสโคจรํฯ **ทฏฺฐุํ น สกฺกา** อิตฺตรขณตฺตา ขณปจฺจุปฺปนฺนสฺสฯ **‘‘อาสนฺนจุติกา’’**ติอาทินา สนฺตติปจฺจุปฺปนฺนวเสน ‘‘จวมาเน อุปปชฺชมาเน’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **‘‘โมหนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา’’**ติอาทินา สตฺตานํ หีนปณีตตฺตาทิภาวสฺส โมหาทิกมฺมนิทานเหตุกตํ, นิสฺสนฺทผลตญฺจ ทเสฺสติฯ ทิพฺพจกฺขุสฺส ปาทกํ เอเตสนฺติ **ทิพฺพจกฺขุปาทกานิ**ฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ทิพฺพจกฺขุนา สเหว อิชฺฌนฺตี’’**ติฯ ตานิ หิสฺส ปริภณฺฑญาณานิฯ

สมาทียนฺตีติ **สมาทานานิ,** กมฺมานิ สมาทานานิ เอเตสนฺติ **กมฺมสมาทานา**ฯ สมาทาตพฺพนานาวิธกมฺมาติ อโตฺถ ปุริเม อเตฺถ, ทุติเย ปน กมฺมานิ สมาทาเปนฺตีติ **กมฺมสมาทานา,** มิจฺฉาทิฏฺฐิยา กมฺมสมาทานา **มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา,** เหตุอเตฺถ เจตํ กรณวจนํฯ

ตํ วาจนฺติ ตํ อริยานํ อุปวทนวาจํฯ **ตํ จิตฺต**นฺติ สมุฏฺฐาปกจิตฺตํฯ **ตํ ทิฏฺฐิ**นฺติ เยน มิจฺฉาคาเหน อริเย อนุทฺธํเสติ, มิจฺฉาภินิเวสํฯ อยเมฺปตฺถ อโตฺถ – ยถา นาม เหตุสมฺปนฺนสฺส ภิกฺขุโน วิสุทฺธํ สีลํ, สมาธิญฺจ สมฺปาเทตฺวา ฐิตสฺส ทโนฺธ สตฺปฺปาโท ขิปฺปาภิญฺญาย ทิเฏฺฐว ธเมฺม อญฺญา, สติ วา อุปาทิเสเส อนาคามิตาฯ เอวเมวํ โย อริยูปวาที ยถาวุตฺตจิตฺตทิฏฺฐีหิ อปฺปกฺกมิตฺวา อปฺปติรูปํ สภาวํ ‘‘มยา, ภเนฺต, ตุมฺหากํ อุปริ วุตฺต’นฺติ อจฺจยเทสนาย เต น ขมา

เปติ, โส กายสฺส เภทา นิรเย เอวาติฯ เตสุ ปสนฺนจิตฺตสฺส ขมาปนเญฺหตฺถ เตสํ วาจาทีนํ ปหานํ ปฏินิสฺสโคฺคว ฯ อิโต **สาวชฺชตรํ นาม อญฺญํ นตฺถิ** สพฺพานตฺถวิธานโต, สพฺพหิต สุขปริธํสนโต จฯ

กายสฺส เภทาติ อิธ **กาย**สโทฺท อตฺตภาวปริยาโยติ อาห **“อุปาทินฺนกฺขนฺธปริจฺจาคา”**ติฯ **ตทนนฺตร**นฺติ ตสฺส มรณสงฺขาตสฺส ขนฺธปริจฺจาคสฺส อนนฺตรํฯ อภินิพฺพตฺตกฺขนฺธ โตฺถ **ปร**สโทฺท, อโนริมภูตวตฺถุวิสโย วา สิยา, อวธิวิเสสนมตฺตํ วาฯ เตสุ ปุริมํ สนฺธายาห **“อภินิพฺพตฺตกฺขนฺธคฺคหเณ”**ติ, ปจฺฉิมสฺส ปน วเสน **“จุติโต อุทฺธ”**นฺติฯ

วุตฺตวิปริยาเยนาติ ‘‘สุฏฺฐุ จริตํ, โสภนํ วา จริต’’นฺติอาทินาฯ **หนน**นฺติ ฆาตนํฯ

การณาการณนฺติ ฐานาฏฺฐานํฯ เจตนาเจตนาสมฺปยุตฺตธเมฺม นิรยาทินิพฺพานคามิ ปฏิปทาภูเต กมฺมนฺติ คเหตฺวา อาห **“กมฺมปริเจฺฉทเมวา”**ติฯ **กมฺมวิปากนฺตรํ** กมฺมวิปากวิเสโส กมฺมวิปากสฺส วิภาโคฯ **อเปฺปตุํ น สโกฺกติ** อฏฺฐมนวมพลานิ วิย, ตํสทิสํ อิทฺธิวิธญาณํ วิย วิกุพฺพิตุํ, เอเตนสฺส พลสทิสตญฺจ นิวาเรติฯ ฌานาทิญาณํ วิย วา อเปฺปตุํ , วิกุพฺพิตุญฺจฯ ยทิปิ หิ ฌานาทิปจฺจเวกฺขณาญาณํ อิธ ฉฏฺฐํ พลนฺติ ตสฺส สวิตกฺกสวิจารตา วุตฺตา, ตถาปิ ฌานาทีหิ วินา ปจฺจเวกฺขณา นตฺถีติ ฌานาทิสหคตํ ญาณํ ตทโนฺตคธํ กตฺวา เอวํ วุตฺตํฯ อถ วา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ฌานาทิกิจฺจํ วิย น สพฺพํ พลกิจฺจํ กาตุํ สโกฺกตีติ ทเสฺสตุํ **“ฌานํ หุตฺวา อเปฺปตุํ, อิทฺธิ หุตฺวา วิกุพฺพิตุญฺจ น สโกฺกตี”**ติ (วิภ. มูลฏี. ๘๓๑) วุตฺตํ, น ปน กสฺสจิ พลสฺส ฌานอิทฺธิภาโวติ ทฏฺฐพฺพํฯ

วิจยหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ยุตฺติหารสมฺปาตวณฺณนา

๖๕. ปฏิปกฺขปฏิพาฬฺหา กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชิตุเมว น สโกฺกนฺติ, อุปฺปนฺนาปิ สมฺมเทว อตฺตโน กิจฺจํ กาตุํ อสมตฺถตาย อนุปฺปนฺนสทิสาติ ปฏิปกฺขนิวารเณน กุสลานํ ธมฺมานํ กิจฺจกรณภาวํ ทเสฺสตุํ **“มนจฺฉฏฺฐานิ...เป.... ภวิสฺสตี”**ติ วุตฺตํฯ **วิหรนฺตสฺสา**ติ วิหรณเหตุฯ **วิหรโนฺต**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย, เตน รกฺขิตจิตฺตตา วุตฺตนเยน เอกนฺตโต สมฺมาสงฺกปฺปโคจรตาย จ สํวตฺตตีติ ทเสฺสติฯ **วุตฺตนเยนา**ติ มิจฺฉาสงฺกปฺปานํ อวสรํ อทตฺวา วิโสธิตเนกฺขมฺมาทิวิตกฺกตายฯ **อวิปรีตเมวา**ติ กายาทิอสุภาทิโต อาทานํฯ **วินิปาตภย**นฺติ ทุคฺคติภยํฯ **สโพฺพปิ จายมโตฺถ**ติ ‘‘สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร สมฺมาทิฏฺฐิ ภวิสฺสตี’’ติอาทีสุ อโตฺถ ยุตฺติยา ยุโตฺต เอว อนรูปการณภาวโตฯ

ยุตฺติหารสมฺปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปทฏฺฐานหารสมฺปาตาทิวณฺณนา

๖๖. ยสฺมา วา สํกิเลสโต รกฺขิตจิตฺตสฺส ตีณิ สุจริตานิ ปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา **รกฺขิตจิตฺตสฺสา**ติ เอตฺถ ยายํ รกฺขิตจิตฺตตา, สา กายสุจริตาทีนํ ติณฺณํ สุจริตานํ ปทฏฺฐานนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อตฺตาธีน**นฺติ อตฺตปราธีนํฯ

ตโต เอวาติ การณคฺคหเณน ผลสฺส คหิตตฺตา เอวฯ

๖๘. **ตตฺถ อิติสโทฺท**ติ ‘‘ปริปาลียตี’’ติ อิติสโทฺทฯ

๗๓-๔. ปาฬิยํ **ปญฺจินฺทฺริยานิ ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิตานี**ติ เอตฺถ สทฺธาวีริยสตินฺทฺริเยหิ ปาติโมกฺขาทิ ติวิธํ สีลํ คหิตํ โสเธตพฺพตฺตาฯ เตสนฺติ เตหิ สีลกฺขโนฺธ สงฺคหิโตฯ สมาธิปญฺญินฺทฺริเยหิ สมาธิปญฺญากฺขนฺธา คหิตาติ ปากโฏฺฐยมโตฺถ, ตถา เสสมฺปีติ อาห **‘‘อิโต ปเรสุ…เป…. วุตฺตนยเมวา’’**ติฯ

๗๖. **เหตุเหตุสมุปฺปนฺนปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนสงฺขาตสฺสา**ติ เอตฺถ เหตุปจฺจยวิภาโค เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ

ปทฎฺฐานหารสมฺปาตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

มิสฺสกหารสมฺปาตวณฺณนา

อิทานิ ยสฺมา สุเตฺตสุ หารานํ โยชนานยทสฺสนตฺถา หารสมฺปาตเทสนา หารวิภงฺคเทสนา วิย น หารสรูปมตฺตทสฺสนตฺถา, ตสฺมา **เปฎโกปเทเส** อาคตนยานุสาเรน อปเรหิ วิปริยาเยหิ หารสมฺปาตโยชนาวิธิํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อปิจา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ วิชฺชาวิชฺชาย กุสลากุสลจิตฺตปฺปวตฺติยา อโลภาโทสโลภโทสาปิ ปรมฺปรภาเวน ปวตฺตนฺติ นิทานภาวโตติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ฉ ธมฺมา…เป…. มูลานี’’**ติ อาหฯ ยถา จ นิทานภาเวน ปุพฺพงฺคมตา, เอวํ อตฺตโน วเสวตฺตเนนาปิ ปุพฺพงฺคมตา ลพฺภเตวาติ วุตฺตํ **‘‘สาธิปติกานํ อธิปติ, สพฺพจิตฺตุปฺปาทานํ อินฺทฺริยานี’’**ติฯ **อโลภสฺสา**ติ อโลภยุตฺตสฺส จิตฺตุปฺปาทสฺสฯ **เนกฺขมฺมจฺฉเนฺทนา**ติ กุสลจฺฉเนฺทนฯ เนกฺขมฺมสโทฺท ปพฺพชฺชาทีสุ นิรุโฬฺหฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘ปพฺพชฺชา ปฐมํ ฌานํ, นิพฺพานญฺจ วิปสฺสนา;
> สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมา, ‘เนกฺขมฺม’นฺติ ปวุจฺจเร’’ติฯ (อิติวุ. อฎฺฐ. ๑๐๙; ที. นิ. ฎี. ๒.๓๕๙; อ. นิ. ฎี. ๒.๒.๖๖) –

เตสุ อิธ กุสลา ธมฺมา อธิเปฺปตาฯ เตน วุตฺตํ ‘‘กุสลจฺฉเนฺทนา’’ติฯ เนกฺขมฺมจฺฉเนฺทน อุปนิสฺสยภูเตน, น อธิปติภูเตนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อโลภปฺปธาโน เจ จิตฺตุปฺปาโท โหติ, เนกฺขมฺมจฺฉเนฺทน อุปนิสฺสยภูเตน มโน ตสฺส ปุพฺพงฺคโม โหติฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

ยทเคฺคน เตสํ ธมฺมานํ มโน ปุพฺพงฺคมํ, ตทเคฺคน เตสํ เชฎฺฐํ, ปธานญฺจาติ วุตฺตํ **‘‘มโน เสฎฺฐาติ มโน เตสํ ธมฺมาน’’**นฺติอาทิฯ มโนมยตา มเนน กตาทิภาโว, โส จ มนสฺส เตสํ สหชาตาทินา ปจฺจยภาโว เอวาติ วุตฺตํ **‘‘มโนมยาติ…เป…. ปจฺจโย’’**ติฯ **เต ปนา**ติ เอตฺถ **ปน**-สโทฺท วิเสสตฺถทีปโก, เตเนตํ ทเสฺสติ – ยทิปิ เตสํ ธมฺมานํ ฉนฺทาทโยปิ ปจฺจยา เอว, อินฺทฺริยาทิปจฺจเยน ปน สวิเสสํ ปจฺจยภูตสฺส มนเสฺสว วเสเนว วุตฺตํ ‘‘มโนมยา’’ติฯ ตตฺถ **ฉนฺทสมุฎฺฐานีตา**ติ ยถาวุตฺตเนกฺขมฺมาทิฉเนฺทน สมฺมา อุทฺธมุทฺธํ นีตา, ตโต สมุทาคตาติ อโตฺถฯ ตโต เอว เนกฺขมฺมวิตกฺกาทิโต สมฺปฺปนฺนตฺตา **อนาวิลสงฺกปฺปสมุฎฺฐานา**ฯ ตชฺชามโนวิญฺญาณธาตุสมฺผเสฺสน สหาธิฎฺฐานโต **ผสฺสสโมธานา**ฯ ‘‘ผุโฎฺฐ, ภิกฺขเว, เวเทติ, ผุโฎฺฐ สญฺชานาติ, ผุโฎฺฐ เจเตตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๙๓) หิ วุตฺตํฯ **อิทํ มโนกมฺม**นฺติ กายงฺควาจงฺคโจปนํ อกตฺวา สทฺธาสมนฺนาคเตน ปสเนฺนน มนสา ปวตฺตํ อิทํ กุสลํ มโนกมฺมํฯ ตํ ปน อนภิชฺฌาสหคตํ, อพฺยาปาทสหคตํ, สมฺมาทิฎฺฐิสหคตนฺติ ติวิธํ โหติฯ

ภาสตีติ อวิสํวาทนาทินา วาจงฺคโจปนาวเสน ปวเตฺตนฺติยา วจีวิญฺญตฺติยา สาเธตพฺพํ สาเธตีติ อโตฺถ, เตน กายทฺวารโต ปวตฺตกุสลวจีกมฺมมฺปิ สงฺคหิตํ โหติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘วจีวิญฺญตฺติวิปฺผารโต, ตถา สาทิยนโต จ ภาสตี’’ติฯ สพฺพมฺปิ วจีกมฺมํ สจฺจาทิวเสน จตุพฺพิธํฯ **กโรตี**ติ อตฺตโน, ปเรสญฺจ หิตาหิตานิ การณาการเณหิ กายงฺคโจปนาวเสน ปวเตฺตนฺติยา กายวิญฺญตฺติยา สาเธตพฺพํ สาเธตีติ อโตฺถ, เตน วจีทฺวารโต ปวตฺตกุสลกายกมฺมมฺปิ สงฺคหิตํ โหติฯ ตถา จ วกฺขติ ‘‘กายวิญฺญตฺติวิปฺผารโต, ตถา สาทิยนโต จ กโรตี’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๗๖ มิสฺสกหารสมฺปาตวณฺณนา)ฯ กมฺมปถวเสน คยฺหมาเน ปาณาติปาตาทิวเสน ตํ ติวิธํ โหติฯ เตนาห **‘‘อิติ ทสกุสลกมฺมปถาทสฺสิตา’’**ติฯ ทสปุญฺญกิริยวตฺถุวเสนาปิ คาถาย อโตฺถ ยุชฺชติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘โส ปสนฺนจิโตฺต’’ติอาทิฯ ภาสติ วา กโรติ วา เกวลํ มนสา ปวตฺตตีติ อนิยมโตฺถ **วา**-สโทฺทฯ ตถา เจว สํวณฺณิตํฯ

ทสวิธสฺส กุสลกมฺมสฺสาติ ทสวิธสฺส กุสลกมฺมปถกมฺมสฺส, วกฺขมานนเยน วา ทสปุญฺญกิริยวตฺถุสงฺขาตสฺส กุสลกมฺมสฺสฯ นนุ ตโตฺถ ทานาทิมยํ ติวิธเมว ปุญฺญกิริยวตฺถุ วุตฺตนฺติ? สจฺจํ, ตํ ปน อิตเรสํ ตทโนฺตคธตฺตาฯ

‘‘สุขมเนฺวตี’’ติ สเงฺขเปน วุตฺตํ สุขานุคมํ วิตฺถาเรน ทเสฺสโนฺต **‘‘อิธสฺสุ ปุริโส’’**ติอาทิมาหฯ ตโตฺถ **เอวํ สนฺตนฺ**ติ เอวํ ภูตํ, อปฺปหีนานุสโย หุตฺวา สุขเวทนียผสฺสสมฺภูตนฺติ อโตฺถฯ

ตโตฺถ **‘‘ยํ มโน’’**ติอาทินา คาถาตฺถวเสน จตุสจฺจํ นิทฺธาเรติฯ อาทิโต ววตฺถาปิเตสุ ขนฺธาทีสุ ขนฺธมุเขน สจฺจานํ กถิตตฺตา สตฺตานํ ภินฺนรุจิภาวโต นานานเยหิ วิปสฺสนาภูมิโกสลฺลตฺถํ, ปุพฺพาปรสมฺพนฺธทสฺสนตฺถญฺจ เอวํ วุตฺตํ **‘‘เอวํ…เป…. นิทฺธาเรตพฺพานี’’**ติฯ สจฺจมุเขน อสฺสาทาทิเก นิทฺธาเรตฺวา เทสนาหารสมฺปาตํ โยเชตุํ **‘‘ตตฺถ สมุทเยนา’’**ติอาทิมาห, ตํ วุตฺตนยเมวฯ ยเญฺหตฺถ อญฺญมฺปิ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ เหฎฺฐา วุตฺตนยตฺตา, อุตฺตานตฺถตฺตา จาติ เวทิตพฺพํฯ

มนนลกฺขเณติ มนนลกฺขณเหตุฯ **‘‘มนนลกฺขเณนา’’**ติ วา ปาโฐฯ **อีหาภาวโต** พฺยาปาราภาวโตฯ เยน ปสาเทน สมนฺนาคตตฺตา มโน ‘‘ปสโนฺน’’ติ วุโตฺต, ตสฺส ปสาทสฺส กิจฺจํ มเน อาโรเปตฺวา อาห **‘‘อกาลุสิยโต, อารมฺมณสฺส โอกปฺปนโต จ ปสเนฺนนา’’**ติฯ **ตถาสาทิยนโต**ติ วาจาย วตฺตพฺพํ อวตฺวาว ผสฺสสาทิยนโต อนุชานโตฯ ทุติเย **ตถา สาทิยนโต**ติ กาเยน กาตพฺพํ ยถา กตํ โหติ, ตถา วาจาย สํวิธานโตฯ **ตถา ปสุตตฺตา**ติ ยถา สุขมเนฺวติ, ตถา อุปจิตตฺตา เอวาติ อโตฺถฯ **ตโต**ติ ตโต การณา, มนสา ปสเนฺนน, ภาสเนน, กรเณน จ เหตุนาติ วุตฺตํ โหติฯ **อนญฺญตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ปน อเตฺถฯ **ตโต**ติ ตโต เอวฯ โย หิ ปสนฺนมโน เตน ยํ ภาสนํ, กรณญฺจ, ตโต เอว นํ สุขมเนฺวตีติ วุตฺตํ โหติฯ **สาตภาวโต**ติ สาตเวทนาภาวโตฯ **อิฎฺฐภาวโต**ติ มนาปภาวโตฯ กมฺมโต วิปากุปฺปตฺติผลทานสมตฺถภาเวน กมฺมสฺส นิพฺพตฺตตฺตา วิปากเสฺสว อนิพฺพตฺตตฺตาติ อาห **‘‘กตู…เป…. อเนฺวตีติ วุตฺต’’**นฺติ **การณายตฺต วุตฺติโต**ติ กตภาวเหตุกตฺตา กมฺมสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **อสงฺกนฺติโต**ติ ยสฺมิํ สนฺตาเน กมฺมํ นิพฺพตฺตํ, ตทญฺญสนฺตานา สงฺกมนโตฯ

อาธิปจฺจโยคโตติ สหชาตาธิปติวเสน อาธิปจฺจยุตฺตตฺตาฯ สหชาตธมฺมานญฺหิ ตํสมฺปยุตฺตสฺส มนสฺส วเสน ปุพฺพงฺคมตา อิธาธิเปฺปตาฯ **ตโต เอวา**ติ อาธิปจฺจโยคโต เอวฯ **มนสฺสา**ติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ เตสํ ธมฺมานนฺติ สมฺพโนฺธฯ **กุสลภาโว ยุชฺชติ** ปสาทสฺส โยนิโสมนสิการเหตุกตฺตา ฯ นนุ วิภชฺชพฺยากรเณสุ เตสํ สาวกานํ สทฺธา อุปฺปชฺชตีติ? นายํ สทฺธา, ตทาการา ปน อกุสลา ธมฺมา ตถา วุจฺจนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘นายํ ป

สาโท''ติอาทิ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๗๖ มิสฺสกหารสมฺปาตวณฺณนา)ฯ **สุขํ อเนฺวตีติ ยุชฺชติ** กมฺมสฺส ผลทาเน สมตฺถภาวโตฯ ยถา หิ กตํ กมฺมํ ผลทานสมตฺถํ โหติ, ตถา กตํ อุปจิตนฺติ วุจฺจตีติฯ

มโนปวิจารา อิธ เนกฺขมฺมสิตา โสมนสฺสูปวิจารา, อุเปกฺขูปวิจารา จ เวทิตพฺพา กุสลาธิการตฺตาฯ เต ปน ยสฺมา จิตฺตํ นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺติ, นานิสฺสาย, ตสฺมา วุตฺตํ **"มโน มโนปวิจารานํ ปทฏฺฐาน"**นฺติฯ **กุสลปกฺขสฺส ปทฏฺฐาน**นฺติ เอตฺถ กุสโล ตาว ผโสฺส กุสลสฺส เวทนากฺขนฺธสฺส สญฺญากฺขนฺธสฺส สงฺขารกฺขนฺธสฺส สหชาตาทินา ปจฺจโย โหติฯ ''ผุฏฺโฐ, ภิกฺขเว, เวเทติ, ผุฏฺโฐ สญฺชานาติ, ผุฏฺโฐ เจเตตี''ติ (สํ. นิ. ๔.๙๓) วุตฺตํฯ เอวํ เวทนาทีนมฺปิ เวทิตพฺพํฯ สทฺธาทีนมฺปิ ปจฺจยภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **สพฺพสฺสา**ติ จตุภูมกสฺสฯ กามาวจรา หิ กุสลา ธมฺมา ยถารหํ จตุภูมกสฺสาปิ กุสลสฺส ปจฺจยา โหนฺติ, เอวํ อิตรภูมกาปิฯ

''ปสเนฺนน มนสา ภาสตี''ติ วุตฺตตฺตา วิเสสโต สมฺมาวาจาปจฺจยํ ภาสนํ อิธาธิเปฺปตนฺติ วุตฺตํ **"*ภาสตีติ สมฺมาวาจา*"**ติฯ ตตฺถายมธิปฺปาโย ''*ภาสตีติ ยมิทํ ปทํ, อิมินา สมฺมาวาจา คหิตา โหตี*''ติฯ **กโรตีติ สมฺมากมฺมโนฺต**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สุปริสุเทฺธ กายวจีกเมฺมฐิตสฺส อาชีวปาริสุทฺธิ, น อิตรสฺสาติ วุตฺตํ **"เต สมฺมาอาชีวสฺส ปทฏฺฐาน"**นฺติฯ ตตฺถ **เต**ติ สมฺมาวาจากมฺมนฺตาฯ ยสฺมา ปน อาชีวฏฺฐมเก สีเล ปติฏฺฐิตสฺส อุปฺปนฺนานุปฺปนฺนานํ อกุสลธมฺมานํ ปหานานุปฺปาทนานิ, อนุปฺปนฺนุปฺปนฺนานํ กุสลธมฺมานํ อุปฺปาทนปาริปูริยา จ สมฺภวนฺติ, ตถา สมฺมาวายาเม ฐิตเสฺสว กายาทีสุ สุภสญฺญาทิวิทฺธํสินี สมฺมาสติ สมฺภวติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"สมฺมาอาชีโว...เป....ปทฏฺฐาน"**นฺติฯ เชฏฺฐกสีลํ ปาติโมกฺขสํวโร, สทฺธาสาธโน จ โสติ อาห **"ตํ สีลสฺส ปทฏฺฐาน"**นฺติฯ

เตสนฺติ กายวจีกมฺมานํฯ **กมฺมปจฺจยตายา**ติ กุสลกมฺมเหตุกตายฯ

ปทโตฺถ จ วุตฺตนเยนาติ ''มนนโต อารมฺมณวิชานนโต''ติอาทินาฯ

อยํ อาวโฏฺฏติ อยํ สภาควิสภาคธมฺมาวฏฺฏนวเสน อาวโฏฺฏฯ เอตฺถ หิ กุสลมูลสมฺมตฺตมคฺคาทินิทฺธารณา สภาคธมฺมาวฏฺฏนาฯ อวิชฺชาภวตณฺหานํ นิทฺธารณา วิสภาคธมฺมาวฏฺฏนาฯ

วิภตฺติหาเร ปทฏฺฐานภูมิวิภาคา วุตฺตนยา, สุวิเญฺญยฺยา จาติ ธมฺมวิภาคเมว ทเสฺสโนฺต **"นยิท"**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **"นยิทํ ยถารุตวเสน คเหตพฺพ"**นฺติ สุตฺตสฺส เนยฺยตฺถตํ วตฺวา **"โยหี"**ติอาทินา ตํ วิวรติฯ ''ทุกฺขเมว อเนฺวตี''ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ยตฺถ กตฺถจิ หิเตสิตา กุสลเมวาติ? นยิทมีทิสํ สนฺธาย วุตฺตํ, อธมฺมํ ปน ธโมฺมติ, ธมฺมญฺจ ปน อธโมฺมติ ทีปเนน โลกสฺส สพฺพานตฺถพีชภูเตสุ สกลหิตสุขุปายปฏิเกฺขปเกสุ ติตฺถกเรสุ อสนฺตคุณสมฺภาวนวเสน ปวตฺตมิจฺฉาธิโมกฺขํ สนฺธาย วุตฺตํฯ โย หิ โลเก อปฺปมตฺตกมฺปิ ปุญฺญํ กาตุกามํ ปาปิกํ ทิฏฺฐิํ นิสฺสาย ปฏิพาหติ, โสปิ คารยฺโห, กิมงฺคํ ปน อริยวินเย สมฺมาปฏิปตฺติํ ปฏิพาหเนฺตสูติ ทุกฺขผลาว ตตฺถ สมฺภาวนาปสํสา ปยิรุปาสนาฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ''น โข อหํ, โมฆปุริส, อรหตฺตสฺส มจฺฉรายามิ, อปิจ ตุเยฺหเวตํ ปาปกํ ทิฏฺฐิคตํ...เป.... ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตตี''ติ (ที. นิ. ๓.๗), ''โย นินฺทิยํ ปสํสติ (สุ. นิ. ๖๖๓; สํ. นิ. ๑.๑๘๐, ๑๘๑; อ. นิ. ๔.๓; เนตฺติ. ๙๒), สพฺพสฺสาปิ อนตฺถสฺส มูลํ พาลูปเสวนา''ติ จฯ

อิทญฺหิ สุตฺตนฺติ ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา…เป….ปท’’นฺติ (ธ. ป. ๑, ๒) ปฐมํ คาถํ สนฺธาย วทติฯ **เอตสฺสา**ติ สํวณฺณิยมานสุตฺตสฺสฯ

กิจฺจปญฺญตฺตีติ อธิปติปจฺจยสงฺขาตสฺส กิจฺจสฺส ปญฺญาปนํฯ **ปธานปญฺญตฺตี**ติ ปธานภาวสฺส ปญฺญาปนาฯ **สหชาตปญฺญตฺตี**ติ เตสํ ธมฺมานํ มนสา สหภาวปญฺญาปนาฯ

มหาภูตาตีติ **อิติ**สทฺโท อาทิอตฺโถ, เตน มหาภูตาวินาภาวี สพฺพํ รูปธมฺมํ สงฺคยฺหติฯ

‘‘มโนปุพฺพงฺคมา’’ติ สมาสปเท ‘‘มโน’’ติ ปทํ ตทวยวมตฺตนฺติ อาห **‘‘เนว ปทสุทฺธี’’**ติฯ เตเนวาห **‘‘มโนปุพฺพงฺคมาติ ปทสุทฺธี’’**ติฯ **‘‘ฉายาว อนปายินี’’**ติ อิทํ สุขานุคมสฺส อุทาหรณมตฺตํ, น ยถาธิเปฺปตตฺถปริสมาปนํฯ **‘‘สุขมเนฺวตี’’**ติ ปน ยถาธิเปฺปตตฺถปริสมาปนนฺติ วุตฺตํ **‘‘ปทสุทฺธิ เจว อารมฺภสุทฺธิ จา’’**ติฯ

เอกตฺตตาติ มโนปุพฺพงฺคมาทิสามญฺญํ สนฺธาย วทติฯ เอวํ เสเสสุปิฯ **เวมตฺตตา** ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา’’ติอาทินา สามญฺญโต วุตฺตธเมฺม ปสาโท ธารณาย นิวเตฺตตฺวา ปสนฺนสงฺขาเต วิเสเส อวฏฺฐาปนโตฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ปสาโท สิเนหสภาโว, อสฺสทฺธิยํ วิย ลูขสภาวํ โทสํ วิโนเทตีติ อาห **‘‘พฺยาปาทวิกฺขมฺภนโต’’**ติฯ **พหิทฺธา**ติ สเทฺธยฺยวตฺถุํ สนฺธายาหฯ **โอกปฺปนโต**ติ อารมฺมณํ อนุปวิสิตฺวา อนุปกฺขนฺทิตฺวา สทฺทหนโตฯ

เทยฺยธมฺมาทโยติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน สํเวคหิโรตฺตปฺปกสิณมณฺฑลาทโย สงฺคยฺหนฺติฯ **อิฏฺฐารมฺมณาทโย**ติ **อาทิ**สเทฺทน อิฏฺฐมชฺฌตฺตารมฺมณา, ทฺวารธมฺมา, มนสิการาติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ตถา ผสฺส**ติ ยถา เวทนาทีนํ อิฏฺฐารมฺมณาทโย ปจฺจโย, เอวํ ผสฺสปีติ ปจฺจยตาสามญฺญเมว อุปสํหรติ ตถา-สโทฺทฯ **เวทนาทีน**นฺติ หิ เวทนาทโย ตโย ขนฺธา คหิตาฯ **วิญฺญาณสฺส เวทนาทโย**ติ นามรูปํ สนฺธาย วทติฯ

‘‘สีลมยสฺส อโทโส ปทฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํ ขนฺติปธานตฺตา สีลสฺสฯ **อธิฏฺฐาตี**ติ อนุยุญฺชติ อุปฺปาเทติฯ **โส**ติ เอวํ กุสลจิตฺตํ ภาเวโนฺตฯ **‘‘อนุปฺปนฺนาน’’**นฺติอาทินา ภาวนาปหานสมาโรปนานิ ทเสฺสโนฺต นิเพฺพธภาคิยวเสน คาถาย อตฺถํ วิจินิตฺวา สมาโรเปติ, เอวมฺปิ สกฺกา โยเชตุนฺติ วาสนาภาคิยวเสน ปทฏฺฐานนิเทฺทเส อุทาหรียติฯ

เอวํ ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา’’ติ คาถาย วเสน หารสมฺปาตโยชนาวิธิํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ คาถานฺตเรน ทเสฺสตุํ **‘‘ตถา ททโต ปุญฺญ’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภาวนามย**นฺติ ปญฺญาภาวนามยํฯ

‘‘อโลโภ กุสลมูล’’นฺติอาทิ ทานาทีนํ อโลภาทิปธานตฺตา วุตฺตํ, สพฺพตฺถ จ ‘‘วุตฺต’’นฺติ ปทํ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ **เตส**นฺติ ราคาทีนํฯ **นิสฺสรณ**นฺติ จ ปรินิพฺพานเมว สนฺธาย วทติฯ

ปริจฺจาคสีโล อโลภชฺฌาสโย กาเมสุ อาทีนวทสฺสาวี สมฺมเทว สีลํ ปริปูเรตีติ อาห **‘‘ททโต…เป…. ปทฏฺฐาน’’**นฺติฯ อิธ **โอฬาริกา** นาม กิเลสา วีติกฺกมาวตฺถานํ, ตปฺปหานํ ตทงฺคปฺปหาเนน เวทิตพฺพํฯ **มชฺฌิมาน**นฺติ ปริยุฏฺฐานาวตฺถานํฯ **สุขุมาน**นฺติ อนุสยาวตฺถานํฯ **กตาวีภูมิ** นฺติ ขีณาสวภูมิํฯ

ทหโตติ มคฺคสหคเตน อโลเภน สเทวกสฺส โลกสฺส อภยทานํ ทหโตฯ **ปุญฺญ**นฺติ โลกุตฺตรกุสลํฯ **สํยมโต**ติ มคฺคปริยาปนฺเนหิ สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีเวหิ ทิฏฺฐิกฏฺฐาทิสํกิเลสโต มคฺคสํยเมน สํยมนฺตสฺสฯ **เวร**นฺติ ปาณาติปาตาทิปาปํฯ **กุสโล**ติ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา กุสโล วิจกฺขโณฯ **ชหาติ ปาปก**นฺติ เตหิ เตหิ มเคฺคหิ ตํ ตํ ปหาตพฺพํ ปาปธมฺมํ โอธิโส ชหาติ สมุจฺฉินฺทติฯ เตนาห **"มโคฺค วุโตฺต"**ติฯ

''ทหโต''ติอาทินา ปุเพฺพ อวิภาเคน กุสลมูลานิ อุทฺธฏานีติ อิทานิ วิภาเคน ตานิ อุทฺธรโนฺต **"โลกิยกุสลมูล"**นฺติอาทิมาหฯ

ปุถุชฺชนภูมิ เสกฺขภูมิ ทสฺสิตา ปหานสฺส วิปฺปกตภาวทีปนโตฯ **อเสกฺขภูมิ ทสฺสิตา** อนุปาทาปรินิพฺพานทีปนโตฯ

สคฺคคามินี ปฏิปทา ปุพฺพภาคปฺปฏิปตฺติฯ

ปุเญฺญ กถิเต ปุญฺญผลมฺปิ กถิตเมว โหตีติ วุตฺตํ **"ทหโต...เป.... เทสนมาหา"**ติฯ สจฺจกมฺมฏฺฐาเนน วินา สํกิเลสปฺปหานํ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต อาห **"กุสโล...เป.... เทสนมาหา"**ติฯ

เวรสโทฺท อทินฺนาทานาทิปาปธเมฺมสุปิ นิรุโฬฺหติ วุตฺตํ **"เอวํ สพฺพานิปิ สิกฺขาปทานิ วิตฺถาเรตพฺพานี"**ติฯ **เทฺวปิ วิมุตฺติโย** เสกฺขาเสกฺขวิมุตฺติโย, สอุปาทิเสสอนุปาทิเสสวิมุตฺติโย จฯ ตถา หิ วกฺขติ ''นิพฺพุโตติ เทฺว นิพฺพานธาตุโย''ติอาทิ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๗๖)ฯ

การณูปจาเรน, การณคฺคหเณน วา ผลํ คหิตนฺติ อาห **"เทฺว สุคติโย"**ติอาทิฯ วฏฺฏวิวฏฺฏสมฺปตฺติโย อิมิสฺสา เทสนาย **ผลํ,** ตสฺส ทานํ สีลํ ภาวนา **อุปาโย,** ''สมฺปตฺติทฺวยํ อิจฺฉเนฺตน ทานาทีสุ อปฺปมเตฺตน ภวิตพฺพ''นฺติ อยเมตฺถ ภควโต **อาณตฺตี**ติ อิมมตฺถํ สนฺธายาห **"ผลาทีนิ ยถารหํ เวทิตพฺพานี"**ติฯ

วิจโยติ วิจยหารสมฺปาโต, โส วุจฺจตีติ อโตฺถฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ **"ติวิธมฺปิ ทานมย"**นฺติอาทินา ปทตฺถวิจยํ ทเสฺสติ, เตน อสฺสาทาทโย, อิตเร จ วิจยหารปทตฺถา อตฺถโต วิจิตา เอว โหนฺตีติฯ รูปาทิอารมฺมณสฺส ปริจฺจาโค วุโตฺตติ สมฺพโนฺธฯ **สโพฺพ**ติ สกโล อนวเสสโต กิจฺจสฺส วุตฺตตฺตาฯ

ทานาภิรตสฺส จาคาธิฏฺฐานํ ปาริปูรึ คจฺฉตีติ วุตฺตํ **"ทหโต...เป.... ปทฏฺฐาน"**นฺติฯ วิรติสเจฺจ, วจีสเจฺจ จ ฐิโต สจฺจาธิฏฺฐานํ ปาริปูรึ คจฺฉตีติ วุตฺตํ **"สํยม...เป.... ปทฏฺฐาน"นฺติฯ** โกสลฺลโยคโต จ ปาปปฺปหานโต จ ปญฺญาปาริปูรึ คจฺฉตีติ วุตฺตํ **"กุสโล...เป.... ปทฏฺฐาน"**นฺติฯ อนวเสสราคาทีสุ ปหีเนสุ อุปสโม อุปฏฺฐิโต นาม โหตีติ วุตฺตํ **"ราค...เป.... ปทฏฺฐาน"**นฺติฯ

กุสโลติ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน โกสลฺลสมฺมาทิฏฺฐิ วุตฺตาติ อาห **"กุสโล...เป.... มคฺคงฺคาทิภาเวน เอกลกฺขณตฺตา"**ติฯ **อาทิ**สเทฺทน โพธิปกฺขิยภาวาทึ สงฺคณฺหาติฯ **เขเปตพฺพภาเวนา**ติ ปหาตพฺพภาเวนฯ

อเวรตนฺติ อสปตฺตตํฯ **กุสลธเมฺมหี**ติ อนวชฺชธเมฺมหิ, ผลนิพฺพาเนหีติ อธิปฺปาโยฯ ทานสฺส มหปฺผลตา, สีลาทิคุเณหิ สตฺถุ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาโว, อนุปาทาปรินิพฺพานนฺติ อิ

เมสํ ปจฺจเวกฺขณา อิมสฺส ทานสฺส นิทานนฺติ อยมโตฺถ ปาฬิยํ นิรุโฬฺหวฯ นิพฺพจนนิทานสนฺธ โย สุวิเญฺญยฺยาวาติ อาห **“นิพฺพจนนิทานสนฺธโย วตฺตพฺพา”**ติฯ

ปฏิปกฺขนิเทฺทเสน สมุทโยติ เทสนตฺถํ ปฏิปกฺขนิเทฺทสเนน นิทฺธาริโต อยํ มจฺฉริยา ทิสํกิเลสปกฺขิโก สมุทโยฯ **อโลเภน...เป.... ทานาทีหี**ติ เยหิ อโลภาทีหิ ทานาทโย ธมฺมา สมฺภวนฺติ, ตานิ ทานาทิคฺคหเณเนว คหิตานีติ กุสลมูลานิ นิทฺธาเรติ **“อิมานิ ตีณิ กุสลา นี”**ติฯ **เตส**นฺติ กุสลมูลานํฯ

ภยเหตุ เทติ ปณฺณาการาทิวเสนฯ **ราคเหตุ เทติ** สภาควตฺถุสฺสฯ **อามิสกิญฺจิกฺข เหตุ เทติ** ลญฺชาทิวเสนฯ **อนุกมฺปโนฺต** วา กรุณาเขเตฺตฯ **อปจยมาโน** คุณเขเตฺต, อุปการ เขเตฺต วาฯ **ภยูปรโต**ติ ภเยน โอรโตฯ เตน ตถารูเปน สํยเมน เวรํ น จิยเตวฯ เอวํ สพฺพสฺส อกุสลสฺส ปาปโก วิปาโกติ โยชนาฯ

“ททโต”ติอาทินา ยถา ทานปฏิเกฺขเปน ปริวตฺตนํ ทสฺสิตํ, เอวํ ปหานปฏิเกฺขเปนปิ ปริ วตฺตนํ ทเสฺสตพฺพนฺติ วุตฺตํ **“อกุสโล ปน น ชหาตี”**ติฯ

กมฺมผลํ สทฺทหโนฺต ทานกิริยายํ ปทหโนฺต เยน วิธินา ทานํ ทาตพฺพํ, ตตฺถ สตึ อุป ฏฺฐเปโนฺต จิตฺตํ สมาทหโนฺต สมฺมาทิฏฺฐึ ปุรกฺขโรโนฺต ทาเน สมฺมาปฏิปโนฺน โหตีติ อาห **“ทานํ นาม...เป.... โหตี”**ติฯ

ภาวนาปหานสมาโรปนานิ ปาฬิยํ สรูปโต วิญฺญายนฺตีติ ปทฏฺฐานเววจนสมาโรปนานิ ทเสฺสตุํ **“ตํ สีลสฺส ปทฏฺฐาน”**นฺติอาทิ วุตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยํฯ อญฺญญฺจ ยเทตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ วุตฺตนยตฺตา, อุตฺตานตฺถตฺตา จาติ เวทิตพฺพํฯ

หารสมฺปาตวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นยสมุฏฺฐานวารวณฺณนา

๗๙. **“วิสยเภทโต”**ติ สเงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต วิวริตุํ **“ยถา หิ”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นยโต**ติ นยคฺคาหโตฯ **น** หิ ปฏิเวธญาณํ วิย วิปสฺสนาญาณํ ปจฺจกฺขโต ปวตฺตตีติฯ **อนุพุชฺฌิยมาโน**ติ อภิสมยญาณสฺส อนุรูปํ พุชฺฌิยมาโนฯ ยถา เอกปฏิเวเธเนว มคฺคญาณํ ปวตฺตติ, เอวํ ตทนุจฺฉวิกํ วิปสฺสนาญาเณน คยฺหมาโนติ อโตฺถฯ เอวญฺจ กตฺวา นนฺทิยาวฏฺฏาทีนํ ติณฺณํ อตฺถนยภาโว สมตฺถิโต โหตีติฯ ตถา หิ อตฺถวิเสสสรูปตาย ตโย นยา ‘‘สุตฺตโตฺถ’’ติ วุตฺตา, ปทตฺถวิจารภาเวปิ ปน หารา ‘‘พฺยญฺชนวิจโย’’ติฯ ยทิ เอวํ กถํ ตโยติ โจทนํ สนฺธายาห **“ปฏิวิชฺฌนฺตานํ ปนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ เอกเมโก สํกิเลสโวทานานํ วิภาคโต ทฺวิสงฺคโหติ โยชนาฯ **จตุฉอฏฺฐทิโส จา**ติ น ปเจฺจกํ เต นนฺทิยาวฏฺฏาทโย จตุฉอฏฺฐทิสา, อถ โข ยถากฺกมนฺติฯ **“เอว”**นฺติอาทิ ยถาวุตฺตสฺส อตฺถสฺส นิคมนํฯ

ตถา จาติ ยถาวุตฺตสฺส อตฺถสฺส อุปจเยน สมตฺถนาฯ **ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายตี**ติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต ปฏฺฐานกถายํ อาวิ ภวิสฺสติฯ ‘‘อนฺธํ ตมํ ตทา โหติ, ยํ โลโภ สหเต นร’’นฺติอาทิ (จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๘) วจนโต กามตณฺหาปิ ปฏิจฺฉาทนสภาวา, ยโต กามจฺฉนฺทํ ‘‘นีวรณ’’นฺติ วุตฺตํฯ อวิชฺชาย ปน ภเวสุ อาทีนวปฺปฏิจฺฉาทนํ สาติสยนฺติฯ ตถา อวิชฺชาปิ สํโยชนสภาวา, ยโต สา พหิทฺธา สํโยชนภาเวน วุตฺตาฯ เอวํ สเนฺตปิ ตณฺหาย พนฺธนโฏฺฐ สาติสโย อเปกฺขิตภาวโตติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ตถาปิ...เป.... วุตฺต”**นฺติ อาหฯ

“สํยุตฺตา”ติ ปทสฺส สมฺปยุตฺตาติ อโตฺถติ อาห **“มิสฺสิตา”**ติฯ **“อวิชฺชาภิภูตา...เป. ... อภินิวิสนฺตา”**ติ เอเตน อวิชฺชาย อยาถาวคหณเหตุตํ ทเสฺสติ, ตโต โส อวินฺทิยํ วินฺทตีติ **อวิชฺชา**ติ วุจฺจติฯ กิลิสฺสนํ อุปตาปนนฺติ อาห **“กิลิสฺสนปฺปโยคํ อตฺตปริตาปนปฏิปตฺติ”**นฺติฯ **อลฺลียนํ** เสวนํฯ

ทุกฺขนฺติ ...เป.... ชานนฺตีติ อตฺตนา อนุภูยมานํ ตถา ตถา อุปฏฺฐิตํ กายิกเจตสิกทุกฺขํ, อิตรมฺปิ วา เอกเทสํ ชานนฺติฯ ตณฺหายปิ เอเสว นโยฯ สภาควิสภาคปฏิปชฺชิตพฺพาการโต ตตฺถ เตสํ ญาณํ นเตฺถวาติทเสฺสโนฺต **“อิทํ ทุกฺข”**นฺติอาทิมาหฯ **ปวตฺติปวตฺติเหตุมตฺตมฺปี**ติ ‘‘ปวตฺติ ปวตฺติเหตู’’ติ เอตฺตกมฺปิฯ **กา ปน กถา**ติ ปจุรชนสาธารเณ โลกิเยปิ นาม อเตฺถ เยสํ ญาณสฺส ปฏิฆาโต, ปรมคมฺภีเร อริยานํ เอว วิสยภูเต โลกุตฺตเร นิวตฺตินิวตฺติเหตุสงฺขาเต อเตฺถ กา นาม กถา, ฉินฺนา กถาติ อโตฺถฯ อฏฺฐสมาปตฺติปเภทสฺส เกวลสฺส สมถสฺส ตาทิเส กาเล พาหิรกานญฺจ อิชฺฌนโต **“วิปสฺสนาธิฏฺฐาน”**นฺติ วิเสสิตํฯ **วูปสโม** สมุเจฺฉโท, ปฏิปฺปสฺสทฺธิ จฯ

“สํสารสฺส อนุปเจฺฉทนโต”ติ อิทํ ทิฏฺฐิคตานํ ทิฏฺฐิคติกมตทสฺสนํฯ โส หิ ปุตฺตมุขทสฺสเน อสติ สํสาโร อุจฺฉิเชฺชยฺยาติ ภายติฯ ยโต วุตฺตํ –

> ‘‘คณฺฑุปฺปาโท กิกี เจว, กุนฺตี พฺราหฺมณธมฺมิโก;
> เอเต อภยํ ภายนฺติ, สมฺมูฬฺหา จตุโร ชนา’’ติฯ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๙๓; อ. นิ. ฏี. ๓.๕.๑๙๒);

ตทภิญฺญาติ ตํ ยถาวุตฺตอนฺตทฺวยํ อภิชานนฺติ คุณํ อาโรเปตฺวา ชานนฺตีติ ตทภิญฺญาฯ อตฺถภญฺชนโต, โรคคณฺฑสลฺลสทิสตาย อตฺตภาวสํกิเลสานญฺจ **โรคคณฺฑสลฺลตา**ฯ

สกฺกายทสฺสเนติ เอตฺถ ทิฏฺฐิทสฺสนํ, สกฺกาโยว ทสฺสนํ สกฺกายทสฺสนนฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เตสนฺ**ติ ทิฏฺฐิจริตานํฯ **อตฺตาภินิเวโส พลวา**ฯ ตสฺมา ยถาอุปฏฺฐิตํ รูปํ "อตฺตา"อิเจฺจว คณฺหนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ ตถา เวทนาทิํฯ ตณฺหาจริโต ปน ยถาอุปฏฺฐิตํ รูปํ ตณฺหาวตฺถุํ กตฺวา อตฺตนิยาภินิเวเสน อภินิวิสนฺตา ตทญฺญเมว อตฺตโต สมนุปสฺสนฺติฯ เอวํ เวทนาทีสุฯ เตนาห "**ตณฺหาจริตา**"ติอาทิฯ **วิชฺชมาเน**ติ ปรมตฺถโต อุปลพฺภมาเนฯ **กาเย**ติ สมูเหฯ ทิฏฺฐิยา ปริกปฺปิโต อตฺตาทิ เอว ปรมตฺถโต นุปลพฺภติ, ทิฏฺฐิ ปน ลพฺภเตวาติ อาห "**สตี วา วิชฺชมานา**"ติฯ

สกฺกายทสฺสนมุเขนาติ สกฺกายทิฏฺฐิมุเขนฯ

อุเจฺฉทสสฺสตนฺติ ตํสหจรณโต อุเจฺฉทสสฺสตทิฏฺฐิ วุตฺตาฯ "อุเจฺฉทสสฺสตวาทา"ติปิ ปาโฐฯ

กสิณายตนานีติ กสิณชฺฌานานิฯ

เตเชตฺวาติ นิสาเนตฺวาฯ

๘๑. เอตฺตาวตา นนฺทิยาวฏฺฏสฺส ภูมิรจนวเสน สํกิเลสปโกฺข ทสฺสิโตติ อาห "**ตตฺถ ทิฏฺฐิจริโตติอาทินา โวทานปกฺขํ ทเสฺสตี**"ติฯ "**ยสฺมา สเลฺลเข ติพฺพคารโว**"ติ อิมินา ตตฺถ ติพฺพคารวตฺตา สํเลขานุสนฺตตวุตฺตินา ภวตีติ ทเสฺสติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **มิจฺฉาธิโมโกฺข** สทฺธาปติรูปโก อวตฺถุสฺมิํ ปสาโทฯ

ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ธมฺมเมว วิภชตีติ อาห "**สตฺตาปิ...เป.... ทเสฺสตี**"ติฯ

เย หิ เกจีติ เอตฺถ หิ-สโทฺท นิปาตมตฺตํฯ "**อิมาหิ เอว จตูหิ ปฏิปทาหี**"ติปิ ปาฬิฯ ทุกฺขาปฏิปทาทิวิภาเคน มโคฺค เอว อิธ วุโตฺตติ อาห "**ปฏิปทา หิ มโคฺค**"ติ **จตุทฺทิสาสงฺขาตํ มคฺค**นฺติ จตุทฺทิสาสงฺขาตํ ปวตฺตนุปายํฯ เทฺว ทิสา เอติสฺสาติ **ทฺวิทิสาฯ นนฺทิยาวฏฺฏสฺสา**ติ นนฺทิยาวฏฺฏนยสฺสฯ

๘๒. วิวตฺตติ วฏฺฏํ เอตฺถาติ **วิวตฺตํ,** วิวตฺตํ เอว **วิวฏฺฏํ,** อสงฺขตธาตุ, นิพฺพุติ เอว วาฯ เตน วุตฺตํ "**นิพฺพาน**"นฺติฯ

"**กตฺถ ทฏฺฐพฺพ**"นฺติ วา ปาฬิฯ **อุปจเย**ติ อุปจยาวตฺถายนฺติ อโตฺถฯ **ทสนฺน**นฺติ โลภาทิกิเลสวตฺถูนํฯ **วิปลฺลาสเหตุภาวโต**ติ สุภสญฺญาทิวิปลฺลาสเหตุกภาวโตฯ วิปริเยสคฺคาหวเสน หิ อาทีนเวสุ เอว สํโยชนิเยสุ ธเมฺมสุ อสฺสาทานุปสฺสิตาฯ น หิ ยถาภูตญาเณ สติ ตถา สมฺภโวฯ เตน วุตฺตํ "**ทสนฺนํ...เป.... ภาวโต**"ติฯ **ทสวิธการเณ**ติ ทสวิเธ การเณ, ทสวิธสฺส วา การเณฯ **อโยนิโสมนสิการปริกฺขตา ธมฺมา** สุภารมฺมณาทโยฯ

ตพฺพิสยา กิเลสาติ อาหารปริญฺญาปริพนฺธภูตา กิเลสาฯ **วิญฺญาณฏฺฐิตีสุปิ** เอเสว นโยฯ กาเย ปวตฺตมาโน ปฐโม วิปลฺลาโส กายสมุทาเย, กาเยกเทเส จ กพฬีกาเร อาหาเร ปวโตฺต เอว โหตีติ วุตฺตํ "**ปฐเม อาหาเร วิสยภูเต ปฐโม วิปลฺลาโส ปวตฺตตี**"ติฯ ตถา

เวทนายํ ปวตฺตมาโน ทุติยวิปลฺลาโส ตปฺปจฺจเย ผสฺสาหาเร, จิตฺต ปวตฺตมาโน ตติยวิปลฺลาโส ตปฺปจฺจเย มโนสเญฺจตนาหาเร, ธมฺมสุ ปวตฺตมาโน จตุตฺถวิปลฺลาโส ตปฺปจฺจเย วิญฺญาณาหาเร ปวโตฺต เอว โหตีติ วุตฺตํ “**จตุเตฺถ อาหาเร จตุโตฺถ วิปลฺลาโส**”ติฯ เตนาห “**เสสาหาเรสุปิ เอเสว นโย**”ติฯ อาหารสีเสน วา อาหารปฏิพโทฺธ ฉนฺทราโค คหิโตฯ **วิญฺญาณฎฺฐิตีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ เตเนวาห “**อาหารสีเสน ตพฺพิสยา กิเลสา อธิเปฺปตา**”ติฯ **ปฐเม อาหาเร วิสยภูเต**ติ จ ปฐเม อาหาเร ฉนฺทราคสฺส วิสยภาวํ ปเตฺต, ตพฺภาวํ อนติกฺกเนฺตติ อโตฺถฯ อปฺปหีนจฺฉนฺทราคสฺส หิ ตตฺถ วิปลฺลาสา สมฺภวนฺติ, น อิตรสฺสฯ ตถา ทุติยวิปลฺลาสาทีสุ อปฺปหีเนสุฯ อิตเร อุปาทานานิ ปวตฺตเนฺตว อปฺปหีนตฺตาติ อาห “**เสสปเทสุปิ เอเสว นโย**”ติฯ ยสฺมา จ อุปาทานาทีสุ อปฺปหีเนสุปิ โยคาทโย ปวตฺตเนฺตว ยถารหํ ตํสภาวตฺตา, ตเทกฎฺฐสภาวโต จ, ตสฺมา วุตฺตํ ปาฬิยํ “**ปฐเม อุปาทาเน ปฐโม โยโค**”ติ อาทิฯ เตนาห “**เสสปเทสุปิ เอเสว นโย**”ติฯ

๘๓. **อปริชานนฺตสฺสา**ติ ญาตปริญฺญาย, ตีรณปริญฺญาย, ปหานปริญฺญายาติ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา อชานนฺตสฺส, เตสํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ อสฺสาทญฺจ อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ ยถาภูตํ อนวพุชฺฌนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **ติโพฺพ** พหโล **ฉนฺทราโค โหติ** ตณฺหาจริตภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ อิติ อุปกฺกิเลสสฺส ทิฎฺฐาภินิเวสสฺส เหตุภาวโตติ อิมมตฺถํ สนฺธายาห “**วุตฺตนเยเนวา**”ติฯ สุภสุขสญฺญากามุปาทานกามภวโยคอภิชฺฌากายคนฺถกามภวาสว- กามภโวฆราคสลฺลฉนฺทาคติคมนานิ ตณฺหาปกฺขิกตาย, ตณฺหาสภาวตาย จ **ตณฺหาปธานานิ**ฯ สีลพฺพตุปาทานพฺยาปาทกายคนฺถโทสสลฺลโทสาคติคมนานิ ปน ตณฺหาภาเว ภาวโต , วิญฺญาณฎฺฐิติโย ตณฺหาวิสยโต, สเพฺพสํ วา ตณฺหาวิสยโต ตณฺหาปธานตา ลพฺภเตวฯ ปจฺฉิมกานํ ทิฎฺฐิปธานตา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพาฯ

๘๔. **กพฬีกาเร อาหาเร**ติ กพฬีการาหารวิสเย ฉนฺทราเคฯ ‘‘อปฺปหีเน’’ติอาทิกํ ปริยายกถํ มุญฺจิตฺวา นิปฺปริยายเมว ทเสฺสโนฺต กพฬีการาหารสฺส “**อสุภสภาวตฺตา, อสุภสมุฎฺฐานตฺตา จา**”ติ วุตฺตํฯ ลพฺภมาเน หิ อุชุเก อเตฺถ กึ ปริยายกถายาติฯ ฉนฺทราโค วา ตตฺถ อตฺถสิโทฺธติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ วุโตฺตฯ น หิ ตตฺถ อสติ ฉนฺทราเค วิปลฺลาโส สมฺภวติฯ **ทุกฺขสภาวตฺตา**ติ สงฺขารทุกฺขตาย ทุกฺขสภาวตฺตาฯ **ทุกฺขปจฺจยตฺตา**ติ ติวิธทุกฺขตาลกฺขณสฺส ทุกฺขสฺส การณโตฯ **วิญฺญาเณ นิจฺจสญฺญิโน**ฯ ตถา หิ **สาติ** นาม ภิกฺขุ เกวฎฺฎปุโตฺต ‘‘ตํเยว วิญฺญาณํ สนฺธาวติ สํสรตี’’ติ ตตฺถ นิจฺจาภินิเวสํ สํเวเทสิฯ เยภุเยฺยน สงฺขาเรสุ อตฺตสญฺญิตา ทิฎฺฐิคติกานํ ‘‘เจตนา อตฺตา’’ติอาทิทิฎฺฐิปริทีปเนสุ เวทิตพฺพาฯ “**ภววิสุทฺธี**”ติ ปทสฺส อตฺถวจนํ “**นิพฺพุติสุข**”นฺติฯ “**สีลพฺพเตหิ...เป.... สุขนฺติ ทฬฺหํ คณฺหาตี**”ติ อิมินา สีลพฺพตุปาทานํ อิธ ภวุปาทานนฺติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘สีลพฺพตุปาทานสงฺขาเตน ภวุปาทาเนนา’’ติฯ

ปจฺจยา โหนฺติ อุปนิสฺสยปจฺจยาทินาฯ **ปฐเม โยเค ฐิโต**ติ ปฐเม โยเค ปติฎฺฐิโตฯ อปฺปหีนา หิ กิเลสา กมฺมวฎฺฎาทีนํ การณภูตา ตํสมงฺคิโน สตฺตสฺส ปติฎฺฐาติ วุจฺจนฺติฯ ปรสฺส อภิชฺฌายนํ **ปราภิชฺฌายนํ**ฯ ภวปตฺถนาย ภวทิฎฺฐิภวราควเสน ปิยายิตสฺส วตฺถุโน วิปริณามญฺญถาภาเว โทมนสฺสุปฺปตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํ “**ภวราค...เป.... ปทูเสนฺตี**”ติฯ

คนฺถิตฺวาติ คนฺถึ กตฺวาฯ ทุวิธาภูตํ รชฺชุอาทิเก วิย คนฺถิกรณญฺหิ คนฺถนํฯ จิตฺตํ ปริยาทาย ติฎฺฐนฺตา อาสวานํ อุปฺปตฺติเหตุ โหนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ ปริยุฎฺฐานปฺปตฺตา เอกเจฺจ กิเลสา วิเสสโต อาสวุปฺปตฺติเหตุ โหนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ อฎฺฐกถายํ อุปฺปฏิปาฎิวจนํฯ ตปฺปฏิปเกฺข วิสเย

ปเตฺถตีติ โยชนาฯ **ตพฺพิสยพหุเล ภเว ปเตฺถตี**ติ ยถา มานุสเกหิ กาเมหิ นิพฺพินฺนรูปา เทวูปปตฺติฯ **ตํสภาวตฺตา**ติ ทิฏฺฐิสภาวตฺตาฯ **อปราปร**นฺติ อญฺญมญฺญํฯ เอกจฺจา หิ ทิฏฺฐิ เอกจฺจสฺส ทิฏฺฐาภินิเวสสฺส การณํ โหติ, ยถา สกฺกายทิฏฺฐิ อิตราสํฯ **อภินิวิสนฺตสฺสา**ติ อภินิเวสนเหตุฯ **“อโยนิโสมนสิการโต…เป…. อวิชฺชาสโว อุปฺปชฺชตี”**ติ อิทํ สจฺจาภินิเวสสฺส ผลภูตํ อวิชฺชาสวํ ทเสฺสติ เอกนฺตวสฺสิเมฆวุฏฺฐาเนน วิย มโหฆปฺปวตฺติฯ **อวิชฺชาสโว สิโทฺธ โหติ** วุฏฺฐิเหตุกมโหฆสิทฺธิยา อุปริเมฆวุฏฺฐานํ วิยฯ

‘‘นนฺทีราคสหคตา’’ติอาทีสุ (มหาว. ๑๔) วิย ตพฺภาวโตฺถ สหคตสโทฺทติ อาห **“อนุสย…เป…. ภูตา วา”**ติฯ **จิตฺตสฺส อพฺภนฺตรสงฺขาตํ หทย**นฺติ วิปากจิตฺตปฺปวตฺติํ สนฺธาย วทติฯ วิปากวเฏฺฏปิ กิเลสวาสนาหิตา อตฺถิ กาจิ วิเสสมตฺตาฯ

โลภสหคตสฺส วิญฺญาณสฺสฯ **อิตรสฺส** โทสสหคตาทิกสฺสฯ พฺยญฺชเนน วิย โภชนสฺส อารมฺมณสฺส อภิสงฺขรณํ วิเสสาปาทนํ **อุปเสจนํ,** นนฺที สปฺปีติกตณฺหา อุปเสจนํ เอตสฺสาติ **นนฺทูปเสจนํ** อุปเสจนภูตายปิ นนฺทิยา ราคสลฺลอุปนิสฺสโตฯ อุปสิเตฺต ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ ทเสฺสตุํ ปาฬิยา ‘‘ราคสเลฺลน นนฺทูปเสจเนน วิญฺญาเณนา’’ติ วุตฺตนฺติ ตมตฺถํ ปากฏํ กาตุํ **“เกน ปน ตํ นนฺทูปเสจน”**นฺติ ปุจฺฉติฯ

ราคสเลฺลนาติ เหตุมฺหิ กรณวจนนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ราคสเลฺลน เหตุภูเตนา”**ติ อาหฯ **อุปนิสฺสยปจฺจยโตฺถ** เจตฺถ เหตฺวโตฺถฯ อุปคนฺตพฺพโต วิญฺญาเณนาติ วิภตฺติํ ปริณาเมตฺวา โยเชตพฺพํฯ **“ปติฏฺฐาภาวโต”**ติ อิมินา วิญฺญาณสฺส นิสฺสยาทิปจฺจยตํ วทติฯ เตนาห **“รูปกฺขนฺธํ นิสฺสาย ติฏฺฐตี”**ติฯ เอวํ ทุติยาทิวิญฺญาณฏฺฐิตีสุปิ นิสฺสยาทิปจฺจยตา วตฺตพฺพา ปติฏฺฐาวจนโตฯ

๘๕. ยทิปิ อกุสลมูลาทิเก ติปุกฺขลสฺส, ตณฺหาทิเก นนฺทิยาวฏฺฏสฺส ทิสาภาเวน วกฺขติ, ตถาปิ อญฺญมญฺญานุปฺปเวสโต เอกสฺมิํ นเย สิเทฺธ อิตเรปิ สิทฺธา เอว โหนฺตีติ อิมสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ **“อาหาราทโย…เป…. ววตฺถเปตุ”**นฺติ วุตฺตํฯ วกฺขมาเนน วา อกุสลมูลตณฺหาทิเก **อาทิ**สเทฺทน สงฺคเหตฺวา ‘‘อาหาราทโย’’ติ วทโนฺต **“นยาน”**นฺติ พหุวจนมาหฯ **เอกสฺส อตฺถสฺสา**ติ ราคจริตสฺส อุปกฺกิเลสตาสงฺขาตสฺส เอกสฺส ปโยชนสฺสฯ **พฺยญฺชนโตฺถปิ คหิโต,** น พฺยญฺชนเมว คหิตนฺติ สุตฺตปทานิ อญฺญมญฺญปริยายวจนานิ ยถารหํ ตณฺหาวตฺถูนํ ตตฺถ กถิตตฺตา วุตฺตํ **“สวตฺถุกา ตณฺหา วุตฺตา”**ติฯ โทสวตฺถูนํ, ทิฏฺฐิวตฺถูนญฺจ ตตฺถ กถิตตฺตา ‘‘สวตฺถุโก โทโส, สวตฺถุกา ทิฏฺฐิ จ วุตฺตา’’ติ อิมมตฺถํ สนฺธายาห **“วุตฺตนยานุสาเรนา”**ติฯ

ทุกฺขากาเรน สห ทุกฺขาการํ คเหตฺวาติ อโตฺถฯ **เอวเญฺจต**นฺติ ยทิ ตํตํอนุปสฺสนาพหุลสฺส วเสน ปุริมาหารทฺวยาทีสุ วิโมกฺขมุขวิเสสนิทฺธารณํ กตํ, เอตํ เอวเมว เวทิตพฺพํ, น อญฺญถาฯ ตตฺถ การณํ วทโนฺต **“น หี”**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา อริยมคฺคานํ โอธิโส กิเลสปฺปชหนโต ปหาตเพฺพสุ ธเมฺมสุ นิยโม อตฺถิ, น เอวํ วิปสฺสนาย ปริญฺญาปหานานํ อนิจฺจนุติกตฺตาติฯ

อปเร ปนาหุ – **ปุริเม** อาหารทฺวเย ปริกิเลสภาเวน, ทุกฺขปจฺจยตฺตา จ ทุกฺขลกฺขณํ สุปากฏํฯ ตตฺถ ปุริเม วิญฺญาณฏฺฐิติทฺวยวิญฺญาณาหาเร ตติยวิญฺญาณฏฺฐิติยํ อนิจฺจลกฺขณํ, มโนสเญฺจตนาหาเร จตุตฺถวิญฺญาณฏฺฐิติยํ อนตฺตลกฺขณํ สุปากฏนฺติ ติสฺสนฺนํ อนุปสฺสนานํ ปวตฺติมุขตาย เตหิ อปฺปณิหิตาทิวิโมกฺขมุเขหิ ปริญฺญํ คจฺฉนฺตีติฯ ตถา วิปลฺลาสาทีสุ ปุริมทฺวยํ

ทุกฺขานุปสฺสนาย อุชุวิปจฺจนีกํ, อิตรทฺวยํ อนิจฺจานตฺตานุปสฺสนานํฯ อิติ ปวตฺติมุขตาย จ อุชุวิปจฺจนีกตาย จ อิเม ธมฺมา ยถารหํ อปฺปณิหิตาทิวิโมกฺขมุเขหิ ปริเญฺญยฺยา, ปหาตพฺพา จ วุตฺตาฯ ตตฺถ สุภสุขสญฺญากามุปาทานสีลพฺพตุปาทานกามโยคภวโยคอภิชฺฌากาย คนฺถกามาสวภาโมฆ ภโวฆ ราคสลฺลฉนฺทอคติคมนานิ สุขสฺสาทวเสน ปวตฺตนโต ทุกฺขานุปสฺสนาย ปฏิปกฺขภาวโต พฺยาปาทกายคนฺถโทสสลฺลโทสอคติคมนานิ ปวตฺติมุขตาย อปฺปณิหิตวิโมกฺขมุเขน ปหาตพฺพานิฯ ตติยสญฺญาทโย นิจฺจาภินิเวสตนฺนิมิตฺตาหิ อนิจฺจานุปสฺสนาย ปฏิปกฺขภาวโต อนิมิตฺตวิโมกฺขมุเขน ปหาตพฺพาฯ จตุตฺถสญฺญาทโย อตฺตาภินิเวสตนฺนิตฺตาหิ อนตฺตานุปสฺสนาย ปฏิปกฺขภาวโต สุญฺญตวิโมกฺขมุเขน ปหาตพฺพาฯ ตตฺถ มานสลฺลภยอคติคมนานํ นิจฺจาภินิเวสนิมิตฺตตา เวทิตพฺพาฯ น หิ อนิจฺจโต ปสฺสโต มานชปฺปนํ, ภยํ วา สมฺภวติฯ อวิชฺชาโยคาทีนํ อตฺตาภินิเวสนิมิตฺตตา ปากฏา เอวาติฯ

๘๖. อปฺปมญฺญาวชฺชา รูปาวจรสมาปตฺติโย **ทิพฺพวิหารา** ‘‘เทวูปปตฺติสํวตฺตนิกกุสลสมาปตฺติโย จา’’ติ กตฺวา, สติปิ ตพฺภาเว ปรหิตปฏิปตฺติโต, นิโทฺทสตาย จ เสฏฺฐา วิหาราติ จตโสฺส อปฺปมญฺญา **พฺรหฺมวิหารา,** จตโสฺส ผลสมาปตฺติโย **อริยวิหารา** ‘‘อารกา กิเลเสหิ อริยานํ วิหารา’’ติฯ จตโสฺส อารุปฺปสมาปตฺติโย **อาเนญฺชวิหารา** , สติปิ เทวูปปตฺติสํวตฺตนิกกุสลสมาปตฺติภาเว อาเนญฺชสนฺตตาหิ โลกิเยสุ สิขาปฺปตฺติโตฯ

อธิกรณเภเทนาติ วตฺถุเภเทนฯ

ยํ อภิณฺหํ น ปวตฺตติ, ตํ **อจฺฉริย**นฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘อนฺธสฺส…เป.… อุปฺปชฺชนก’’**นฺติ วุตฺตํฯ **อธิติฏฺฐติ** สีลาทิ **เอเตน** สเจฺจน, **เอตฺถ** วา สเจฺจ นิมิตฺตภูเต, **อธิฏฺฐานมตฺตเมว วา** ตํ สจฺจนฺติ เอวํ กรณาธิกรณภาวตฺถา ปจฺจยวเสน เวทิตพฺพา สมานาธิกรณสมาสปเกฺขฯ ตถา อญฺญปทตฺถสมาสปเกฺขฯ อิตรสฺมิํ ปน สมาเส กรณาธิกรณตฺถา เอว, เต จ โข สีลาทิวเสน จ เวทิตพฺพาฯ สุขนฺติ ฌานวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานสุขํฯ โลกิยวิปากสุขมฺปิ ลพฺภเตวฯ ‘‘นาญฺญตฺร โพชฺฌา…เป.… ปาณิน’’นฺติ (สํ. นิ. ๑. ๙๘) หิ อิมาย คาถาย สงฺคหิตา อนตฺตปริหารมุเขน สตฺตานํ อภยา นิพฺพานสมฺปตฺติสุขาวหา จตฺตาโร ธมฺมา อิธ **‘‘สุขภาคิยา’’**ติ วุตฺตาติฯ **อนวเสสปริยาทานโต**ติ ผรณวเสน อนวเสสคฺคหณโตฯ

ปฐมสฺส สติปฏฺฐานสฺส ปฐมปฏิปทาวเสน ปวตฺตสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ เอวํ เสเสสุปิฯ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทินา ยถาวุตฺตปฏิปทาสติปฏฺฐานานํ นานนฺตริยกตํ อุปมาย วิภาเวติฯ สติปิ จ สพฺพาหิ ปฏิปทาหิ สเพฺพสํ สติปฏฺฐานานํ นิยมาภาเว นานนฺตริกภาเวน เทสนากฺกเมเนเวตฺถ เนสํ อยมนุกฺกโม กโตติ เวทิตโพฺพฯ อถ วา กายเวทนาสุ สุภสุขสญฺญานํ ทุพฺพินิเวฐิยตาย อสุภทุกฺขานุปสฺสนานํ กิจฺจสิทฺธิโต ปุริเมน ปฏิปทาทฺวเยน ปุริมํ สติปฏฺฐานทฺวยํ โยชิตํ ตทภาวโตฯ อิตเรน อิตรํฯ ตานิ หิ ปุริเมสุ สติปฏฺฐาเนสุ กตกมฺมสฺส อิจฺฉิตพฺพานิฯ อถ วา ยถา ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริตานํ มนฺทติกฺขปญฺญานํ วเสน จตโสฺส ปฏิปทา โยชิตา, เอวํ จตฺตาริ สติปฏฺฐานานิ สมฺภวนฺตีติ ทเสฺสตุํ ปฏิปทาสติปฏฺฐานานํ อยมนุกฺกโม กโตฯ

‘‘ตถา’’ติ อิมินา ยถา สมานปฏิปกฺขตาย ปฐมสฺส สติปฏฺฐานสฺส ภาวนา ปฐมสฺส ฌานสฺส วิเสสาวหา, เอวํ ปีติสหคตาทิสมานตาย ทุติยสติปฏฺฐานาทิภาวนา ทุติยชฺฌานาทีนํ วิเสสาวหาติ อิมมตฺถํ อุปสํหรติฯ **ปีติปฏิสํเวทนาทีติ อาทิ**สเทฺทน สุขปฏิสํเวทนํ, จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวทนํ, ปสฺสมฺภนญฺจ สงฺคณฺหาติฯ จิตฺตสฺส อภิปฺปโมทนคฺคหณเญฺจตฺถ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ ปฏิสํเวทนสมาทหนวิโมจนานมฺปิ วเสน ปวตฺติยา อิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ **อนิจฺจวิราคาทีติ อาทิ**สเทฺทน นิโรธปฏินิสฺสคฺคา สงฺคยฺหนฺติฯ

รูปาวจรสมาปตฺตีนนฺติ เอตฺถ ปฏิลทฺธมตฺตํ ปฐมชฺฌานํ ปฐมชฺฌานสมาปตฺติยา ปคุณวสีภาวาปาทนสฺส ปจฺจโย โหติ, น อิตราสํฯ อิตราสํ ปน อธิฏฺฐานภาเวน ปรมฺปราย ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพํฯ พฺยาปาทวิหึสาวิตกฺกอรติราคา **พฺยาปาทวิตกฺกาทโยฯ สฺเขนา**ติ อกิเจฺฉน, อกสิเรนาติ อโตฺถฯ

ทิพฺพวิหาราทิเก จตฺตาโร วิหาเร ปทฏฺฐานํ กตฺวา นานาสนฺตาเนสุ อุปฺปนฺนาย วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาย ยถากฺกมํ อนุปฺปนฺนากุสลานุปฺปาทนาทิวเสน ปวตฺตวิสยํ สนฺธาย ปาฬิยํ **“ปฐโม วิหาโร ภาวิโต พหุลีกโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สมฺมปฺปธานสทิสเณฺหตฺถ สมฺมปฺปธานํ วุตฺตํฯ อริยวิหาเร จ เหฏฺฐิเม นิสฺสาย อุปริมคฺคาธิคมาย วายมนฺตสฺส อยํ นโย ลพฺภติฯ มคฺคปริยาปนฺนเสฺสว วา สมฺมปฺปธานสฺส นานาสนฺตานิกสฺส ยถาวุตฺตวิปสฺสนาคมเนน ตํตํกิจฺจาทิกสฺส วเสเนตํ วุตฺตํฯ สกฺกา หิ วิปสฺสนาคมเนน สทฺธินฺทฺริยาทิติกฺขตาวิเสโส วิย วีริยสฺส กิจฺจวิเสสวิสโย มโคฺค วิญฺญาตุํฯ

ตถา สิขาปฺปตฺตอุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิทิพฺพวิหารํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํ ปฐมํ สมฺมปฺปธานํ มานปฺปหานํ อุกฺกํเสติ, พฺรหฺมวิหารสนฺนิสฺสเย อุปฺปนฺนํ ทุติยํ สมฺมปฺปธานํ กามาลยสมุคฺฆาตํ, อริยวิหารสนฺนิสฺสเยน อุปฺปนฺนํ ตติยํ สมฺมปฺปธานํ อวิชฺชาปหานํ, สนฺตวิโมกฺขสนฺนิสฺสเยน อุปฺปนฺนํ จตุตฺถํ สมฺมปฺปธานํ ภวูปสมํ อุกฺกํเสตีติ ทเสฺสตุํ **“ปฐมํ สมฺมปฺปธาน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ปหีนมาโน น วิสํวาเทยฺยาติ **มานปฺปหานํ สจฺจาธิฏฺฐานํ** วเฑฺฒติ วิสํวาทนนิมิตฺตเสฺสว อภาวโตฯ อปฺปหีนมาโน หิ มานนิสฺสเยน กิญฺจิ วิสํวาเทยฺยฯ กามาลเย, ทิฏฺฐาลเย จ สมุคฺฆาฏิเต จาคปฏิปกฺขสฺส อวสโร เอว นตฺถีติ **อาลยสมุคฺฆาโต จาคาธิฏฺฐานํ** วเฑฺฒติฯ อวิชฺชาย สมุจฺฉินฺนาย ปญฺญาพุทฺธิยา ปริพโนฺธว นตฺถิ, ภวสงฺขาเรสุ โอสฺสเฏฺฐสุ อภวูปสมสฺส โอกาโสว นตฺถีติ มานปฺปหานาทโย สจฺจาธิฏฺฐานาทิเก สํวเฑฺฒนฺตีติ ทเสฺสตุํ **“มานปฺปหาน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

อวิสํวาทนสีโล ธมฺมจฺฉนฺทพหุโล ฉนฺทาธิปเตยฺยํ สมาธึ นิพฺพเตฺตติฯ จาคาธิมุโตฺตเนกฺขมฺมชฺฌาสโย อโกสชฺชพหุลตาย วีริยาธิปเตยฺยํ, ญาณุตฺตโร จิตฺตํ อตฺตโน วเส วเตฺตโนฺต จิตฺตาธิปเตยฺยํ, วูปสนฺตสภาโว อุปสมเหตุภูตาย วีมํสาย วีมํสยโต วีมํสาธิปเตยฺยํ สมาธึ นิพฺพเตฺตตีติ สจฺจาธิฏฺฐานาทิปาริสุทฺธิฉนฺทสมาธิอาทีนํ ปาริปูริยา สํวตฺตตีติ ทเสฺสตุํ **“สจฺจาธิฏฺฐานํ ภาวิต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ธมฺมจฺฉนฺทพหุโล ฉนฺทสมาธิมฺหิ ฐิโต อิฏฺฐานิฏฺฐฉฬารมฺมณาปาเต อนวชฺชเสวี โหติฯ อารทฺธวีริโย วีริยสมาธิมฺหิ ฐิโต สํกิเลสปกฺขสฺส สนฺตปนวเสเนว ปุญฺญํ ปริปูเรติฯ จิตฺตํ อตฺตโน วเส วเตฺตโนฺต จิตฺตสมาธิมฺหิ ฐิโต ปญฺญาย อุปการานุปการเก ธเมฺม ปริคฺคณฺหโนฺต **พุทฺธึ** ผาตึ คมิสฺสติฯ วีมํสาสมาธิมฺหิ ฐิโต ธมฺมวิจยพหุโล อุปธิปฏินิสฺสคฺคาวหเมว ปฏิปตฺตึ พฺรูเหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ฉนฺทสมาธิ ภาวิโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ทูราทูรปจฺจตฺถิกนิวารเณ พหูปกาโร **อินฺทฺริยสํวโร** เมตฺตาย วิเสสุปฺปตฺติเหตุโต **เมตฺตํ** วเฑฺฒติฯ ตเปน สํกิเลสธเมฺม วิกฺขเมฺภโนฺต วีริยาธิโก ปรทุกฺขาปนยนกามตํ สาหตฺถิกํ กโรตีติ **ตโป กรุณํ** สํวเฑฺฒติฯ ปญฺญา ปริโยทาปิตา สาวชฺชานวชฺชธเมฺม ปริคฺคณฺหนฺตี ปหาสนิปาตโต **มุทิตํ** รกฺขนฺตี ปริพฺรูเหติฯ อุปธินิสฺสโคฺค ปกฺขโนฺท นินฺนโปณปพฺภาโรว สมฺมเทว สตฺตสงฺขาเรสุ อุทาสิโน โหตีติ โส **อุเปกฺขา**วิหารํ ปริวเฑฺฒตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“อินฺทฺ**

ริยสํวโร ภาวิโต”ติอาทิ วุตฺตํฯ เตนาห “**โย ยสฺส วิเสสปจฺจโย, โส ตํ ปริปูเรตีติ วุ โตฺต**”ติฯ

๘๗. ทิสาภาเวนาติ นยานํ ทิสาภาเวนาติ โยเชตพฺพํฯ อโตฺถปิสฺส ปุเพฺพ วุตฺตน เยเนว เวทิตโพฺพฯ **เยน** จตุเกฺกน **ยสฺส** ราคจริตาทิปุคฺคลสฺส **โวทานํ** วิสุทฺธิฯ ยถา อปริ ญฺญาตา, อปฺปหีนา จ ปฐมาหารวิปลฺลาสาทโย ราคจริตาทีนํ ปุคฺคลานํ อุปกฺกิเลสา, เอวํ ปฐมปฏิปทาทโย ภาวิตา พหุลีกตา เนสํ วิสุทฺธิโย โหนฺตีติ วุตฺตนยานุสาเรน สกฺกา วิญฺญา ตุนฺติ อาห “**เหฎฺฐา วุตฺตนยเมวา**”ติฯ

อถ วา ปุริมาหิ ทฺวีหิ ปฏิปทาหิ สิชฺฌมานา วิปสฺสนา อตฺตโน กิจฺจวุตฺติสงฺขาตํ ปวตฺติ ทุกฺขมฺปิ สงฺคณฺหนฺตี ทุกฺขานุปสฺสนาพาหุลฺลวิเสสโต ทุกฺขลกฺขณํ ปฏิวิชฺฌนฺตี “**อปฺปณิ หิตํ วิโมกฺขมุข**”นฺติ วุตฺตาฯ ตติยาย ปฏิปทาย สิชฺฌมานา สุขปฺปวตฺติกตาย สมฺมเทว สนฺต ติฆนํ ภินฺทิตฺวา อนิจฺจลกฺขณํ วิภาเวนฺตี “**อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุข**”นฺติ วุตฺตาฯ จตุตฺถาย ปน ปฏิปทาย สิชฺฌมานา สุขปฺปวตฺติกตาย, วิสทญาณตาย จ สมูหกิจฺจารมฺมณฆนํ ภินฺทิตฺวา สมฺมเทว อนตฺตลกฺขณํ วิภาเวนฺตี “**สุญฺญตํ วิโมกฺขมุข**”นฺติ วุตฺตาฯ

ตถา กายเวทนานุปสฺสนา วิเสสโต ทุกฺขลกฺขณํ วิภาเวนฺตี, จิตฺตานุปสฺสนา อนิจฺ จลกฺขณํ, ธมฺมานุปสฺสนา อนตฺตลกฺขณนฺติ ตา ยถากฺกมํ ‘‘อปฺปณิหิตาทิวิโมกฺขมุข’’นฺติ วุตฺ ตาฯ

สปฺปีติกตาย อสฺสาทานิ ปฐมทุติยชฺฌานานิ วิรชฺชนวเสน วิเสสโต ทุกฺขโต ปสฺสนฺติยา วิปสฺสนาย วเสน “**อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุข**”นฺติ วุตฺตานิฯ ตติยํ สนฺตสุขตาย พาหิรกานํ นิจฺ จาภินิเวสวตฺถุภูตํ สภาวโต ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ ปสฺสนฺติยา วิปสฺสนาย วเสน “**อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุ ข**”นฺติ วุตฺตํฯ จตุตฺถํ อุปกฺกิเลสวิคมาทีหิ ปริสุทฺธํ สุสมาหิตํ ยถา ปเรสํ, เอวํ อตฺตโน จ ยถา ภูตสภาวาวโพธเหตุตาย สมฺมเทว ‘‘สุญฺญ’’นฺติ ปสฺสนฺติยา วิปสฺสนาย วเสน “**สุญฺญตํ วิ โมกฺขมุข**”นฺติ วุตฺตํฯ

เอวํ วิหารานํ วิปสฺสนาวเสเนว วิโมกฺขมุขตา, ตตฺถ ‘‘ทิพฺพพฺรหฺมวิหารานํ สนฺตสุขตาย อสฺสาทนียตา’’ติอาทินา อปฺปณิหิตวิโมกฺขมุขตา โยเชตพฺพาฯ อริยวิหารสฺส ปญฺญาธิกตฺ ตา วิเสสโต อนตฺตานุปสฺสนาสนฺนิสฺสยตาย สุญฺญตวิโมกฺขตาฯ อาเนญฺชวิหารสฺส สนฺตวิ โมกฺขตาย อนิจฺจลกฺขณปฺปฏิเวธสฺส วิเสสปจฺจยสภาวโต อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขตา โยเชตพฺ พาฯ

ตถา ปุริมานํ ทฺวินฺนํ สมฺมปฺปธานานํ สํกิเลสวิสยตฺตา กิเลสทุกฺขวีติกฺกมสฺส ทุกฺขานุปสฺ สนาพาหุลฺลตฺตา อปฺปณิหิตวิโมกฺขมุขตาฯ ตติยสฺส อนุปฺปนฺนกุสลุปฺปาทเนน ธมฺมานํ อุท ยวยวนฺตตาวิภาวนโต อนิจฺจลกฺขณํ ปากฏนฺติ อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขตาฯ จตุตฺถสฺส อุปฺปนฺนานํ ฐิตตฺตํ พฺยาปาราปชฺชเนน ธมฺมานํ อวสวตฺติตาทีปนโต อนตฺตลกฺขณํ สุปากฏนฺติ สุญฺญตวิ โมกฺขมุขตาฯ

มานปฺปหานาลยสมุคฺฆาตานํ สหายตณฺหาปหานตาย ตณฺหาปณิธิวิโสธนโต อปฺปณิ หิตวิโมกฺขมุขตาฯ อวิชฺชาปหานสฺส ปญฺญากิจฺจาธิกตาย สุญฺญตวิโมกฺขมุขตาฯ ภวูปสมสฺส สงฺขารนิมิตฺตปฏิปกฺขตาย อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขตาฯ

ปกติยา ทุกฺขสภาเว สงฺขาเร ญาณสเจฺจน อวิสํวาเทโนฺต ทุกฺขโต เอว ปสฺสติ, จาคาธิวิมุตฺตตาย ตณฺหํ วิทูรีกโรโนฺต ราคปฺปณิธึ วิโสเสตีติ ปุริมํ อธิฏฺฐานทฺวยํ **“อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุข”**นฺติ วุตฺตํฯ อิตรสฺส ปน อธิฏฺฐานทฺวยสฺส สุญฺญตานิมิตฺตวิโมกฺขมุขตา วุตฺตนยา เอวฯ

ฉนฺทาธิปเตยฺยา จิเตฺตกคฺคตา วิเสสโต ธมฺมจฺฉนฺทวโต เนกฺขมฺมวิตกฺกพหุลสฺส โหติ, วีริยาธิปเตยฺยา ปน กามวิตกฺกาทิเก วิโนเทนฺตสฺสาติ ตทุภยํ นิสฺสาย ปวตฺตา วิปสฺสนา วิเสสโต ราคาทิปฺปณิธีนํ วิโสสนโต **“อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุข”**นฺติ วุตฺตาฯ จิตฺตาธิปเตยฺยํ , วีมํสาธิปเตยฺยญฺจ นิสฺสาย ปวตฺตา ยถากฺกมํ อนิจฺจานตฺตานุปสฺสนาพาหุลฺลโต **“อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุขํ, อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุข”**นฺติ จ วุตฺตาฯ

อภิชฺฌาวินยโน อินฺทฺริยสํวโร, กามสงฺกปฺปาทิวิโนทโน ตโป จ วุตฺตนเยเนว ปณิธิปฏิปกฺขโต **อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุขํ,** พุทฺธิ อนตฺตานุปสฺสนานิมิตฺตํ, อุปธิปฏินิสฺสโคฺค นิมิตฺตคฺคาหปฏิปโกฺขติ ตทุภยสนฺนิสฺสยา วิปสฺสนา ยถากฺกมํ **“สุญฺญตํ, อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุข”**นฺติ วุตฺตาฯ

อาสนฺนปจฺจตฺถิกราคํ ปฏิพาหนฺตี **เมตฺตา** ราคปณิธิยา ปฏิปโกฺข, **กรุณา** ปรทุกฺขาปนยนาการวุตฺติกา ทุกฺขสหคตาย ทุกฺขานุปสฺสนาย วิเสสปจฺจโยติ ตทุภยสนฺนิสฺสยา วิปสฺสนา **“อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุข”**นฺติ วุตฺตาฯ **มุทิตา** สตฺตานํ โมทคฺคหณพหุลา ตทนิจฺจตาทสฺสนโต อนิจฺจานุปสฺสนาย วิเสสปจฺจโยติ ตนฺนิสฺสยา วิปสฺสนา **อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุขํฯ อุเปกฺขา** ญาณกิจฺจาธิกตาย อนตฺตานุปสฺสนาย วิเสสปจฺจโยติ ตนฺนิสฺสยา วิปสฺสนา **“สุญฺญตํ วิโมกฺขมุข”**นฺติ วุตฺตาติ เอวเมตฺถ ปวตฺติอาการโต วิปสฺสโต นิสฺสยโต, กิจฺจโต จ ภินฺทิตฺวา วิโมกฺขมุขานิ โยชิตานีติฯ

สมติกฺกมนํ ปริญฺญาปหานญฺจฯ **สปรสนฺตาเน**ติ อตฺตโน, ปเรสญฺจ สนฺตาเน, เตน กายิโก, วาจสิโก จ วิหาโร ‘‘วิกฺกีฬิต’’นฺติ วุโตฺตติ ทเสฺสติ ‘‘วิวิโธ หาโร’’ติ กตฺวาฯ ตสฺส ปน วิภาวนา อิธ อธิเปฺปตา นยสฺส ภูมิภาวโตฯ **เยน** ปฏิปกฺขภาเวนฯ **เตสํ ปฏิปกฺขภาโว**ติ เตสํ อาหาราทีนํ ปฏิปกฺขภาโว ปหาตพฺพภาโว ปฏิปทาทีนํ ปฏิปกฺขภาโว ปหายกภาโวติ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ ปฏิปทาคฺคหเณน วิปสฺสนา กถิตาฯ วิปสฺสนา จ จตฺตาโร อาหาเร ปริชานนฺตี ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคํ ปชหตีติ อุชุกเมว เตสํ ปฏิปกฺขตา, เอวํ ฌานาทีนมฺปิ อุปาทานาทิปฏิปกฺขตา เวทิตพฺพา ตทุปเทเสน วิปสฺสนาย กถิตตฺตาฯ วิปลฺลาสสติปฏฺฐานานํ ปฏิปกฺขภาโว ปากโฏ เอวฯ นฺติ สีหวิกฺกีฬิตํฯ วีสติยา จตุเกฺกหิ วิสภาคโต วิตฺถาเรน วิภตฺตนฺติ ตีหิ ปเทหิ สงฺคเหตฺวา กถิกตฺตา วุตฺตํ **“สเงฺขเปน ทเสฺสโนฺต”**ติฯ

อินฺทฺริยานนฺติ สทฺธาทิอินฺทฺริยานํฯ ทสนฺนํ จตุกฺกานํ นิทฺธารณาติ โยชนาฯ

๘๘. นิคฺคจฺฉตีติ นิกฺขมติฯ ตโต นิทฺธาเรตฺวา วุจฺจมาโน หิ นิคฺคจฺฉโนฺต วิย โหตีติฯ **จตฺตาโร ปุคฺคเล**ติ ‘‘ตณฺหาจริโต มโนฺท’’ติอาทินา (เนตฺติ. ๖) วุเตฺต จตฺตาโร ปุคฺคเลฯ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน เจตฺถ ธโมฺม วุโตฺตติ อาห **“ภูมึ นิทฺทิสิตฺวา”**ติฯ **ตโต เอวา**ติ ยถาวุตฺตปุคฺคลจตุกฺกโต เอวฯ **อิตรตฺถาปี**ติ ‘‘สุขาย…เป…. ปุคฺคลา’’ติ เอตฺถาปิฯ **สาธารณายา**ติ ปฐมจตุตฺถาหิปิ วิมิสฺสายฯ **ยถาวุตฺตาสู**ติ ทุติยตติยาสุฯ

เหฏฺฐาติ เทสนาหารวิภงฺควิจยหารสมฺปาตวณฺณนาสุฯ

เอเสว นโยติ กุสลมูลาทิทฺวาทสติกสงฺคโห อนวชฺชปโกฺขฯ ‘‘โวทายติ สุชฺฌติ เอเต นาติ โวทาน’’นฺติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๑๑) วํ เนตพฺพตํ สนฺธายาหฯ

ยถา หารอุเทฺทโส กโต, เอวํ นยานํ อกรเณ การณํ, ปโยชนญฺจ วิภาเวตุกาโม **‘‘กสฺมา ปนา’’**ติอาทิมาหฯ **นเยหิ** นยนฺตเรหิฯ **สมฺภวทสฺสนตฺถ**นฺติ อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํฯ ตตฺถ สมฺภโว อนุเทฺทสกฺกเมน นิทฺทิสเน กรณํ ทสฺสนํ ปโยชนํฯ ยทิ หิ อิเม นยา อุปฺปตฺติฎฺฐานวเสน อสํกิณฺณา ภเวยฺยุํ, หารา วิย อุเทฺทสานุกฺกเมเนว นิทฺทิสิตพฺพา สิยุํฯ ตถา หิ วุตฺตํ หารานํ อุเทฺทสาวสาเน ‘‘เอเต โสฬส หารา ปกิตฺติตา อตฺถโต อสํกิณฺณา’’ติ (เนตฺติ. ๑)ฯ

ยสฺมา ปเนเต มูลปเทหิ มูลปทนฺตรนิทฺธารเณน อญฺญมญฺญํ เต นิคฺคจฺฉนฺติ, ตสฺมา เอกสฺมึ นิทฺทิเฎฺฐ อิตโรปิ อตฺถโต นิทฺทิโฎฺฐเยว นาม โหตีติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทสฺสนตฺถํ **‘‘อุเทฺทสานุกฺกเมน นิเทฺทโส น กโต**’’ติฯ

อิทานิ ตเมว สเงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ วิตฺถาเรน ทเสฺสตุํ **‘‘ปฐมนยโต หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ตณฺหาทิฎฺฐิจริตวเสน ทฺวิธา ปุคฺคเล วิภชิตฺวา เตสํ วเสน นนฺทิยาวฎฺฎนยํ นีหริตฺวา ปุน เต เอว ตณฺหาทิฎฺฐิจริเต จตุปฺปฎิปทาวิภาเคน วิภชิตฺวา สีหวิกฺกีฬิตสฺส นยสฺส สมฺภโว ทสฺสิโต, เต เอว จตุปฺปฎิปทาเภทภิเนฺน ปุคฺคเล ปุน อุคฺฆฎิตญฺญุอาทิวิภาเคน ติธา วิภชิตฺวา ติปุกฺขลสฺส นยสฺส สมฺภโว ทสฺสิโตฯ ตํ สนฺธายาห **‘‘ปฐมนยโต...เป.... นิทฺทิโฎฺฐ’’**ติฯ

ยสฺมา สุภสุขสญฺญาหิ โลโภ, นิจฺจสญฺญาย โทโส ‘‘อิมินา เม อนโตฺถ กโต’’ติ อาฆาตุปฺปตฺติโต , อตฺตสญฺญาย โมโห คหิโต โหติฯ ตถา อสุภสญฺญาทีหิ อโลภาทโย, ตสฺมา ธมฺมาธิฎฺฐานวเสน ตติยนยโต ทุติยนยสฺส สมฺภโวฯ ยสฺมา ปน โลเภ สติ สมฺภวโต โลภคฺคหเณเนว โทโส คยฺหติฯ โลโภ จ ตณฺหา, โมโห อวิชฺชา, ตปฺปฎิปกฺขโต อโลภาโทเสหิ สมโถ คยฺหติ, อโมเหน วิปสฺสนา, ตสฺมา ธมฺมาธิฎฺฐานวเสเนว ทุติยนยโต ปฐมนยสฺส สมฺภโวติ อิมํ วิเสสํ ทีเปตุํ อุเทฺทสานุกฺกเมน นิเทฺทโส น กโตติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ธมฺมาธิฎฺฐานวเสน ปนา’’**ติอาทิมาหฯ

เตเนวาติ ตติยนยโต ทุติยนยสฺส วิย ทุติยนยโต ปฐมนยสฺสปิ สมฺภวโตฯ เอวํ ปาฬิยํ ปุคฺคลาธิฎฺฐานวเสน อาคตํ นิสฺสาย อฎฺฐกถายํ ธมฺมาธิฎฺฐานวเสเนว นยนิคฺคโม นิทฺธาริโตติ อยเมว วิเสโสฯ **ยทิ เอว**นฺติ ปาฬิยํ อาคตปฺปการโต อเญฺญนปิ ปกาเรน นยา นิทฺธาเรตพฺพา, เอวํ สเนฺต ยถา ปุคฺคลาธิฎฺฐานวเสน ปฐมนยโต ตติยนยสฺส, ตติยนยโต ทุติยนยสฺส สมฺภโว ทสฺสิโต, เอวํ ธมฺมาธิฎฺฐานวเสเนว ปฐมนยโต ตติยนยทุติยนยานํ, ธมฺมาธิฎฺฐานวเสเนว ทุติยนยโต ตติยนยสฺส สมฺภโว ทีเปตโพฺพติ อิมมตฺถมาห **‘‘เทฺว หุตฺวา...เป.... สิยา’’**ติฯ

ตตฺถ **นโย**ติ ปจฺฉา วุตฺตทุติยนโยฯ **อตฺถโต**ติ อตฺถาปตฺติโต, อตฺถโต ลพฺภมานตฺตา เอว สรูเปน น กถิโตติ อโตฺถฯ อิทานิ ตํ อตฺถาปตฺตึ เอกนฺติกํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ยสฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อนุปฺปเวโส อิจฺฉิโต** ตํตํนยมูลปทานํ นยนฺตรมูลปเทสุ สมวรุชฺฌนโตฯ ตถา หิ ‘‘ยตฺถ สโพฺพ อกุสลปโกฺข สงฺคหํ สโมสรณํ คจฺฉติ, ยตฺถ สโพฺพ กุสลปโกฺข สงฺคหํ สโมสรณํ คจฺฉตี’’ติ (เนตฺติ. ๓) จ วุตฺตํฯ **อยญฺจ อโตฺถ**ติ ‘‘นยานํ อญฺญมญฺญอนุปฺปเวโส นิคฺคโม’’ติ อยํ ทุวิโธ อโตฺถฯ ปิฎกานํ อตฺถกถนํ **เปฎกํ**, โส เอว อุปเทโสติ **เปฎโกปเทโส**, อุปเทสภูตา ปริยตฺติสํวณฺณนาติ อโตฺถฯ

อาทิโต ปฏฺฐายาติ นยานํ อญฺญมญฺญอนุปฺปเวสนิคฺคมมตฺตเมว อวิภาเวตฺวา นยวิจารสฺส ปฐมาวยวโต ปภุติ **วิภาวนา** ทีปนา ปกาสนาฯ

โทสทิฎฺฐีติ อปฺปสฺสาทตาทิโทสคาหิกทิฏฺฐี, โทสทสฺสิโนติ อโตฺถฯ เต หิ อสมูหตานุสยา, กาเมสุ จ อาทีนวทสฺสิโนฯ อิทญฺหิ เนสํ องฺคทฺวยํ อตฺตกิลมถานุโยคสฺส การณํ วุตฺตํฯ **นตฺถิ อโตฺถ**ติ โย ราคาภิภูเตหิ อนฺธพาเลหิ ปริกปฺปิโต ทิฏฺฐธมฺมิโก กาเมหิ อโตฺถ, โส มธุพินฺทุคิทฺธสฺส มธุลิตฺตสตฺถธาราวเลหนสทิโส อปฺปสฺสาโท พหุทุโกฺข พหุปายาโส พหุอาทีนโว สวิฆาโต สปริฬาโห สมฺปรายิโก ตเถวาติ สพฺพทาปิ วิญฺญูชาติกสฺส กาเมหิ ปโยชนํ น วิชฺชติฯ **อนโชฺฌสิตา**ติ อนภิภูตา วิหรนฺติฯ **เตน วุจฺจติ สุขา ปฏิปทาติ** เตน มนฺทกิเลสภาเวน เตสํ ปุคฺคลานํ อกิจฺฉน สิชฺฌมานา วิปสฺสนา ปฏิปทา ‘‘สุขา ปฏิปทา’’ติ วุจฺจติฯ **อโชฺฌสิตา**ติ อภินิวิฏฺฐาฯ **อิเม สเพฺพ สตฺตา**ติ อิเม ตณฺหาทิฏฺฐิจริตภาเวน ทฺวิธา วุตฺตา อปริมาณปฺปเภทา สเพฺพปิ ปฏิปชฺชนฺตา สตฺตาฯ

สุเขน ปฏินิสฺสชฺชนฺตีติ กิเลเส อกิจฺฉน ปชหนฺติฯ **‘‘อิมา จตโสฺส ปฏิปทา’’**ติอาทิ ปฏิปทานํ เอตฺตาวตายํ, วิสยภาวกิจฺจสฺ จ พฺยภิจาราภาวทสฺสนํฯ **อยํ ปฏิปทา**ติ นิคมนํ, อยํ ปฏิปทา ยาย วเสน สีหวิกฺกีฬิตสฺส นยสฺส ภูมิทสฺสนตฺถํ จตฺตาโร ปุคฺคลา นิทฺธาริตาติ อธิปฺปาโยฯ **จตุกฺกมเคฺคน กิเลเส นิทฺทิสตี**ติ อนนฺตรํ วกฺขมาเนน อาหาราทิจตุกฺกมเคฺคน ทสวตฺถุเก กิเลสสมูเห นิทฺทิสติฯ **จตุกฺกมเคฺคน อริยธเมฺมสุ นิทฺทิสิตพฺพา**ติ ตปฺปฏิปเกฺขน ปฏิปทาทิจตุกฺกมเคฺคน อริยธเมฺมสุ โพธิปกฺขิเยสุ วิสยภูเตสุ นิทฺธาเรตฺวา กเถตพฺพาฯ

อิทญฺจ ปมาณํ จตฺตาโร อาหาราติ อิเมสํ วิปลฺลาสานํ ปวตฺติยา ปมาณํ, ยทิทํ จตฺตาโร อาหาราฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยาวเทว จตฺตาโร อาหารา ปริญฺญํ น คจฺฉนฺติ, ตาวเทว จตฺตาโร วิปลฺลาเส วิภชนฺติฯ ยาวเทว จตฺตาโร วิปลฺลาสา อปฺปหีนา, ตาวเทว จตฺตาริ อุปาทานานิ ปริพฺรูหนฺตีติฯ เอวํ สพฺพตฺถ ยถารหํ วตฺตพฺพํฯ เตนาห **‘‘เอวํ อิมานิ สพฺพานิ ทส ปทานี’’**ติฯ ‘‘โยเชตพฺพานี’’ติ จ วจนเสโสฯ

‘‘อภิชฺฌาย คนฺถตี’’ติ อิมินา อภิชฺฌายนเมว คนฺถนนฺติ ทเสฺสติฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ปปเญฺจโนฺต**ติ ทิฏฺฐาภินิเวสํ วิตฺถาเรโนฺตฯ

วิปฺปฏิสารุปฺปตฺติเหตุภาโว กิเลสานํ อาสวนนฺติ อาห **‘‘อาสวนฺตี’’**ติฯ **กิํ วิปฺปฏิสารา**ติ เตน กิเลสานํ วีติกฺกมวตฺถุํ วทติฯ ยสฺมา อปฺปหีนานุสยเสฺสว วิปฺปฏิสารา, น อิตรสฺส, ตสฺมา **‘‘เย วิปฺปฏิสารา, เต อนุสยา’’**ติ วุตฺตํฯ ปททฺวเยนปิ ผลูปจาเรน การณํ วุตฺตํฯ

ปฐเมน ปเทนาติ ยถาวุเตฺตสุ ทสสุ สุตฺตปเทสุ ปฐเมน ปเทนฯ **ปฐมาย ทิสายา**ติ ตทตฺถสงฺขาตาย สีหวิกฺกีฬิตสฺส สํกิเลสปเกฺข ปฐมาย ทิสายฯ

อิตีติ เอวํ, วุตฺตนเยนาติ อโตฺถฯ **กุสลากุสลาน**นฺติ ยถาวุตฺตอนวชฺชสาวชฺชธมฺมานํฯ **ปกฺขปฏิปกฺขวเสนา**ติ โวทานปกฺขตปฺปฏิปกฺขวเสนฯ **โยชนา**ติ ปฐมทิสาทิภาเวน ยุเตฺตกตฺวา มนสานุเปกฺขนาฯ ‘‘มนสา โวโลกยเต’’ติ (เนตฺติ. ๔) หิ วุตฺตํฯ

ตสฺสาติ ทิสาโลกนสฺสฯ โสตาปตฺติผลาทีนํ ปริโยสานตา อินฺทฺริยวเสน เวทิตพฺพาฯ เยสญฺหิ สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ วเสน สติปฏฺฐานาทีนิ สิชฺฌนฺติ, เตสํ วเสน โสตาปตฺติผลาทีนํ ปริโยสานตาฯ ตตฺถ โสตาปตฺติผเล สทฺธินฺทฺริยํ ปาริปูริํ คจฺฉติฯ โสตาปโนฺน หิ สทฺธาย ปริปู

ริการีฯ สกทาคามิผเล วีริยินฺทฺริยํ ปาริปูรึ คจฺฉติฯ สกทาคามี หิ อารทฺธวีริโย อุปริมคฺคาธิคมายฯ อนาคามิผเล สมาธินฺทฺริยํ ปาริปูรึ คจฺฉติฯ อนาคามี สมาธิสฺมึ ปริปูริการีฯ อคฺคผเล อรหเตฺต สตินฺทฺริยญฺจ ปญฺญินฺทฺริยญฺจ ปาริปูรึ คจฺฉติฯ อรหา หิ สติเวปุลฺลปฺปโตฺต, ปญฺญาเวปุลฺลปฺปโตฺต จาติฯ

อปเร ปนาหุ – สทฺธาพเลน สุภสญฺญาย ปหานํฯ สทฺทหโนฺต หิ ปฏิกฺกูลมนสิกาเร กมฺมํ กโรติฯ วีริยพเลน สุขสญฺญาย ปหานํฯ วีริยวา หิ สุขสฺสาทํ อภิภวิตฺวา โยนิโสมนสิการมนุยุญฺชติฯ สมาธิพเลน นิจฺจสญฺญาย ปหานํฯ สมาหิโต หิ สงฺขารานํ อุทยพฺพยํ ปริคฺคณฺหโนฺต อนิจฺจสญฺญํ ปฏิลภติฯ ปญฺญาพเลน อตฺตสญฺญาย ปหานํฯ ปญฺญวา หิ สงฺขารานํ อวสวตฺติตํ สลฺลเกฺขโนฺต อตฺตสุญฺญตํ ปฏิวิชฺฌติฯ สติ ปน สพฺพตฺถาปิ อิจฺฉิตพฺพาฯ เตนาห ''สติํ จ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี''ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔; มิ. ป. ๒.๑.๑๓)ฯ เอวํ จตุวิปลฺลาสปฺปหายีนํ จตุนฺนํ อินฺทฺริยานํ ปาริปูริฏฺฐานํ จตฺตาริ สามญฺญผลานิ จตุวิปลฺลาสมุขานํ จตุนฺนํ ทิสานํ ปริโยสานานิ วุตฺตานีติฯ

''โลโภ อกุสลมูล''นฺติอาทิ โลภาทีนํ เหตุผลภาเวน สมฺปยุตฺตตาย ทสฺสนํฯ

ตตฺถ **มนาปิเกนา**ติ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํฯ อมนาปิเกนาปิ หิ อารมฺมเณน วิปริเยสวเสน โลโภ อุปฺปชฺชติฯ **มนาปิเกนา**ติ วา มนาปิกากาเรนฯ ผสฺสเวทนูปวิจารราควิตกฺกปริฬาหา สหชาตาปิ ลพฺภนฺติ, อสหชาตาปิฯ **''อุปฺปาโท''**ติ เอเตน อุปฺปชฺชมานสงฺขารคฺคหณนฺติ **''อุปฺปชฺชตี''**ติ วุตฺตํฯ อุปฺปาทลกฺขณเสฺสว ปน คหเณ ''อุปฺปชฺชตี''ติ น วตฺตพฺพํ สิยาฯ น หิ อุปฺปาโท อุปฺปชฺชติ, ราคชปริฬาหเหตุกตา จ เตสํ ราคสฺส ตณฺหาสภาวตฺตาฯ ตณฺหา หิ ทุกฺขสฺส สมุทโย, ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ ทุกฺขนฺติฯ ตถา จ วุตฺตํ ''ตณฺหาสหชาตเวทนาย ปน โลโภ สหชาตาทิปจฺจเยหิ จ ปจฺจโย''ติฯ เอวํ อิฏฺฐารมฺมเณ อุปฺปนฺนโลภสหคตสุขเวทนาย อุทโย อิธ **''อุปฺปาโท สงฺขตลกฺขณ''**นฺติ วุโตฺต, ตสฺสา วิปริณาโม **''วิปริณามทุกฺขตา''**ติฯ วิปริณามาวตฺถา จ อุทยาวตฺถํ วินา น โหตีติ สา ตํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนฺตี วิย วุตฺตา **''อุปฺปาทํ...เป.... ทุกฺขตา''**ติฯ

โทโส อกุสลมูลนฺติอาทีสุปิ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – **ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ** นาม ชรา, ตํ นิสฺสาย โทมนสฺสสฺส อุปฺปชฺชนโต วุตฺตํ **''ฐิตสฺส...เป.... ทุกฺขทุกฺขตา''**ติฯ **โทสชปริฬาหเหตุกตา** ชราย โทสพหุลสฺส ปุคฺคลสฺส นจิเรน ชีรณโต เวทิตพฺพาฯ

วโยติ สงฺขารานํ นิโรโธฯ อนิจฺจตาวเสน จ สงฺขตธมฺมานํ สงฺขารทุกฺขตาติ วุตฺตํ **''วย...เป.... สงฺขารทุกฺขตา''**ติฯ เตนาห ภควา ''ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺข''นฺติ (สํ. นิ. ๓.๑๕, ๔๕, ๗๖; ปฏิ. ม. ๒.๑๐)ฯ โมหชปริฬาหเหตุกตา วยลกฺขณสฺส เยภุเยฺยน สโมฺมหนิมิตฺตตฺตา, มรณสฺส อวิชฺชาปจฺจยตฺตา จ สํสารปฺปวตฺติยา เวทิตพฺพาฯ

อโลภาทีนํ ปญฺญาทิปาริปูริเหตุกตา ยถารหํ อุปนิสฺสยโกฏิสหชาตโกฏิยา จ ปจฺจยภาเวน เวทิตพฺพาฯ สเพฺพ หิ กุสลา ธมฺมา สเพฺพสํ กุสลานํ ธมฺมานํ ยถาสมฺภวํ ปจฺจยวิเสสา โหนฺติ เอวาติฯ อพฺยาปาทวิตกฺกสนฺนิสฺสโย อุปวิจาโร **อพฺยาปาทูปวิจาโรฯ อวิหิํสูปจาเร**ปิ เอเสว นโยฯ

อยํ ติปุกฺขโล นาม ทุติโย นโย สทฺธึ ทิสาโลกนนเยน นิทฺทิโฏฺฐติ วจนเสโสฯ **“อิเม จตฺตาโร”**ติอาทิ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนเนว นนฺทิยาวฏฺฏสฺส นยสฺส ภูมิทสฺสนตฺถํ อารทฺธํฯ **อิเม** ยถาวุตฺตปฏิปทาจตุกฺกสฺส วเสน จตุพฺพิธาฯ **วิเสเสนา**ติ ทิฏฺฐิตณฺหาสนฺนิสฺสยตาวิเสเสนฯ ทิฏฺฐิจริโต หิ ติกฺขปโญฺญ, มนฺทปโญฺญ จ สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย จ ทนฺธาภิญฺญาย จ นิยฺยาตีติ ทฺวิธา วุโตฺตติฯ ตถา ตณฺหาจริโต ทุกฺขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย จ ทนฺธาภิญฺญาย จ นิยฺยาตีติ ทฺวิธา วุโตฺตติ ทสฺสิโต จายมโตฺถฯ เตนาห **“เทฺว โหนฺติ ทิฏฺฐิจริโต จ ตณฺหาจริโต จา”**ติฯ

จตฺตาโร หุตฺวาติ สีหวิกฺกีฬิตสฺส นยสฺส ภูมิทสฺสเน จตฺตาโร หุตฺวา ฐิตา, จตุปฺปฏิปทาวเสน จตฺตาโร กตฺวา วุตฺตาติ อโตฺถฯ **ตโย โหนฺตี**ติ ติปุกฺขลสฺส นยสฺส ภูมิทสฺสเน อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิวเสน ตโย ภวนฺติฯ **ตโย หุตฺวา**ติ ตถา ตโย หุตฺวา ฐิตา ตโย กตฺวา กถิตาฯ **เทฺว โหนฺตี**ติ อิทานิ นนฺทิยาวฏฺฏสฺส นยสฺส ภูมิทสฺสเน เทฺว ภวนฺติฯ **อโชฺฌสาน**นฺติ ทิฏฺฐิอโชฺฌสานํฯ **อภินิเวโส**ติ ตณฺหาภินิเวโสฯ **อหํกาโร**ติ อหํมาโน ‘‘อห’’นฺติ วา กรณํ **อหํกาโร**ฯ ทิฏฺฐิมานมญฺญนานํ วเสน ‘‘อหมสฺมี’’ติ สมนุปสฺสนา **มมํกาโร,** มมายนํ ตณฺหาคาโหฯ

ทสปทานิ “ปฐมา ทิสา”ติ กาตพฺพานีติ นนฺทิยาวฏฺฏสฺส นยสฺส ‘‘ปฐมา ทิสา’’ติ กรณียานิ, ‘‘ปฐมา ทิสา’’ติ ววตฺถเปตพฺพานีติ อโตฺถฯ **สํขิเตฺตน…เป…. ปกฺขสฺสา**ติ อเนกปฺปเภทสฺสปิ กณฺหปกฺขสฺส สํกิเลสปกฺขสฺส อตฺถํ สํขิเตฺตน สเงฺขเปน ปฏิปเกฺข วตฺตมาเน โวทานธเมฺม อุทฺทิสฺส ญาเปนฺติ ปกาเสนฺติ, ปฐมา กาตพฺพาติ โยชนาฯ **ทส ปทานิ ทุติยกานี**ติ ตณฺหาทิกา ทส โกฏฺฐาสา ‘‘ทุติยา ทิสา’’ติ กาตพฺพาฯ ‘‘สํขิเตฺตน…เป…. กณฺหปกฺขสฺสา’’ติ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ

โยนิโสติ อุปายโสฯ **โยนิโส มนสิกาโร** อนิจฺจาทิวเสน ปฐมมนสิกาโรฯ **ปญฺญา**ติ สุตจินฺตามยี ปญฺญา, ฌานาภิญฺญา จฯ **นิพฺพิทา**ติ นิเพฺพธญาณํฯ โสมนสฺสธมฺมูปสญฺหิตํ ปโมทาทิสหคตํ เจตสิกสุขํฯ

กุสลปเกฺข จาติ **จ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ, เตน อุภยปกฺขโต สมุจฺจยวเสน จตโสฺส ทิสา, น ปเจฺจกนฺติ ทเสฺสติฯ

เตสนฺติ ตณฺหาทีนํ, ตณฺหาย, ตณฺหาปกฺขิกานญฺจาติ อโตฺถฯ สติปิ อนวเสสโต ราเค ปหียมาเน อนวเสสโต อวิชฺชาปิ ปหียเตว, ราคสฺส ปน เจโตวิมุตฺติ อุชุปฏิปโกฺขติ ทสฺสนตฺถํ **“ราควิราคา”**ติ วุตฺตํฯ **อวิชฺชาวิราคา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อยญฺจ อโตฺถ ‘‘อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺติ’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๔๓๘) อาคตปาฬิยา อตฺถวณฺณนาวเสน วุตฺตา, อิธ ปน ‘‘ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ เสกฺขผลํ, อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ อเสกฺขผล’’นฺติอาทินา (เนตฺติ. ๕๑) เววจนสมาโรปเน อาคตตฺตา ปุริมา อนาคามิผลํฯ ตณฺหิ กามราคสฺส อุชุวิปจฺจนีกโต สมาธิปาริปูริยาว วิเสสโต ‘‘ราควิราคา เจโตวิมุตฺตี’’ติ วุจฺจติ, ปจฺฉิมา อรหตฺตผลํ ตณฺหาย, อวิชฺชาย จ อนวเสสปฺปหานโต, ปญฺญาปาริปูริยา จ ‘‘อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺตี’’ติ วุจฺจติฯ

ตตฺถาติ นนฺทิยาวฏฺฏนเยฯ **เตสู**ติ ‘‘จตฺตาริ ปทานี’’ติ วุเตฺตสุ ตณฺหาทีสุ จตูสุ มูลปเทสุฯ อิธ สโมสรณนฺติ สงฺคโห วุโตฺต, โส จ สภาวโต, สภาคโต จ โหตีติ ตณฺหาทีนิ จตฺตาริ ทเสฺสตฺวา **“เตสุ อฏฺฐารส มูลปทานิ สโมสรนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ **สมถํ ภชนฺติ** สภาวโต, สภาคโต

จาติ อธิปฺปาโยฯ **วิปสฺสนํ ภชนฺตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ นยาธิฏฺฐานานํ นยาธิฏฺฐาเน อนุปฺปเวโส นยานํ นเยสุ อนุปฺปเวโส เอว นาม โหตีติ อาห **"ติปุกฺขโล...เป.... อนุปฺปวิสนฺตี"**ติฯ

อโลภาโมหปกฺขํ อภชาเปตฺวา อโทสปกฺขํ ภชาเปตพฺพสฺส นนฺทิยาวฏฺฏสีหวิกฺกีฬิตมูลปทสฺส อภาวโต อโทโส เอกสฺตฺตโกฏฺฐิยา เอกโกว โหตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **"อโทโส อโทโส เอวา"ติฯ โทโส โทโส เอวา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สโมสรนฺติ** สภาคโต จ สภาวโต จ สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ

ภูมิ โคจโรติ จ มูลปทานิ เอว สนฺธาย วทติฯ **เอเกกํ นยํ อนุปฺปวิสติ** ตํตํมูลปทานุปฺปเวสโตฯ กุสเล วา วิญฺญาเต อกุสโล ปฏิปโกฺข, อกุสเล วา กุสโล ปฏิปโกฺข **อเนฺวสิตโพฺพ** สํวณฺณิยมานสุตฺตปทานุรูปโต อุปปริกฺขิตโพฺพฯ อเนฺวสนา อุปปริกฺขา ''ทิสาโลกน''นฺติ วุจฺจติฯ **โส นโย นิทฺทิสิตโพฺพ**ติ ตถา อเนฺวสิตฺวา เตหิ ธเมฺมหิ ทิสา ววตฺถเปตฺวา โส โส นโย นิทฺธาเรตฺวา โยเชตโพฺพฯ ยถา มูลปเทสุ มูลปทานํ อนุปฺปเวโส สํวณฺณิโต, อิมินาว นเยน มูลปทโต มูลปทานํ นิทฺธารณาติ เวทิตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **"ยถา เอกมฺหิ...เป.... นิทฺทิสิตพฺพานี"**ติ อาหฯ **"เอเกกสฺมิณฺหี"**ติอาทิ การณวจนํฯ

ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เอเกกสฺมึ นเยฯ **เอกสฺมึ ธเมฺม วิญฺญาเต**ติ ตณฺหาทิเก เอกสฺมึ มูลปทธเมฺม สรูปโต, นิทฺธารณวเสน วา วิญฺญาเตฯ **สเพฺพ ธมฺมา วิญฺญาตา โหนฺตี**ติ ตทญฺญมูลปทภูตา สเพฺพ โลภาทโย วิญฺญาตา นยสฺส ภูมิจรณาโยคฺยตาย ปกาสา ปากฏา โหนฺติ ฯ **"อิเมส"**นฺติอาทิ นยตฺตยทิสาภูตธมฺมานํ มตฺถกปาปเนน ติณฺณํ นยานํ กูฏคฺคหณํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

ปุน **"อิเมสู"**ติอาทิ กมฺมนยทฺวยสฺส วิภาควิภาวนํ, ตํ วิเญฺญยฺยเมวฯ

นยสมุฏฺฐานวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สาสนปฎฺฐานวารวณฺณนา

๘๙. สงฺคหวาราทีสุติ สงฺคหวารอุเทฺทสนิเทฺทสวาเรสุฯ **สรูปโต น ทสฺสิตํ,** อตฺถโต ปน ทสฺสิตเมวาติ อธิปฺปาโยฯ ตเมว หิ อตฺถโต ทสฺสนตฺถํ อุทาหรณภาเวน นิกฺขิปติ, ยถา มูลปเทหิ ปฏฺฐานํ นิทฺธาเรตพฺพนฺติฯ **“อญฺญมญฺญสงฺคโห”**ติ อิทํ มูลปทปฏฺฐานานํ อญฺญมญฺญโต นิทฺธาเรตพฺพตาย การณวจนํ “สติ อนุปฺปเวเส ตโต วินิคฺคาโม สิยา”ติฯ **ปฏฺฐาน**นฺติ เอตฺถ **ป**-อิติ อุปสคฺคปทํ, ตํ ปน “วิภตฺตสุ ธมฺมสุ ยํ เสฏฺฐํ, ตทฺปาคมุ”นฺติอาทีสุ วิย ปการตฺถโชตกนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ปกาเรหิ ฐาน”**นฺติอาทีสุ วิย ปการตฺถโชตกนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ปกาเรหิ ฐาน”**นฺติ อาหฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ เนตฺติปฺปกรเณฯ **ตสฺสา**ติ เทสนาสงฺขาตสฺส ปริยตฺติสาสนสฺสฯ **ตถาภาวทีปน**นฺติ เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูเปน ปวตฺติตตฺตา สํกิเลสภาคิยตาทิปฺปกาเรหิ ฐิตภาเวน ทีเปตพฺพตฺตา “ทีปิสฺสตีติ **ทีปน**”นฺติ กตฺวาฯ **ปติฏฺฐหนฺติ** อธิสีลสิกฺขาทโย สมุทายรูเปน คหิตาฯ **เอเตหิ** สํกิเลสธมฺมาทีหิ, สํกิเลสธมฺมาทีนํ อธิสีลสิกฺขาทีนํ ปวตฺตนุปายตา อนุปุพฺพิกถาย สามุกฺกํสิกาย ธมฺมเทสนาย ทีเปตพฺพาฯ **เตส**นฺติ สํกิเลสธมฺมาทีนํฯ ปุน **เตส**นฺติ สุตฺตานิ สนฺธายาหฯ

โคฏฺฐาติ วชาฯ **ปฏฺฐิตคาโว**ติ คตคาโวฯ **อาคตฏฺฐานสฺมิ**นฺติ สีหนาทสุตฺตํ (ม. นิ. ๑.๑๕๖) วทติฯ ปวตฺตคมนตฺตา เอตฺถาติ วจนเสโสฯ อถ วา คจฺฉติ เอตฺถาติ **คมนํ,** เทสนาญาณสฺส นิสฺสงฺควเสน ปวตฺตคมนเทสภาวโต ปฏฺฐานํ นามาติ อโตฺถฯ **โวมิสฺสา**ติ “สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจา”ติอาทินา ทุกติกจตุกฺกภาเวน มิสฺสิตาฯ

สํกิเลสภาเว ญาเปตเพฺพ ปวตฺตํ, ตํ วิสยํ กตฺวา เทสิตนฺติ อโตฺถ, อตฺถมตฺตวจนเญฺจตํ , สํกิเลสภาเค ภวนฺติ สทฺทนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **“สํกิเลสภาคิก”**นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺส สํกิเลสภาโค เอตสฺส อตฺถิ, สํกิเลสภาเค วา นิยุตฺตํ, สํกิเลสภาคสฺส วา ปโพธนสีลํ **สํกิเลสภาคิกํ,** ตเทว สํกิเลสภาคิยนฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปหาลนํ** สมุจฺฉินฺทนํ, ปหาลนสนฺนิสฺสยตาเจตฺถ ปหาลนคฺคหเณน คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อเสเกฺข**ติ อเสกฺขธเมฺมฯ **เตสํ โวมิสฺสกนยวเสนา**ติ เตสํ สํกิเลสภาคิยาทีนํ จตุนฺนํ ปฏิเกฺขปาปฏิเกฺขปโวมิสฺสกนยวเสนฯ

“ตานิ ปน ฉ ทุกา”ติอาทินา ปทานํ คหณปริเจฺฉทโต ววตฺถาปนตํ วตฺวา ปรโต “สาธารณานิ กตานี”ติ ปทสฺส อตฺถสํวณฺณนาย สยเมว สรูปโต ทเสฺสสฺสติฯ **“อนุทฺธรเณ การณํ นตฺถี**’ติ วตฺวา อุทฺธรเณ ปน การณํ ทเสฺสโนฺต **“ตถา หิ วกฺขตี”**ติอาทินา ปาฬิมาหริฯ **โวทานํ นาม** สํกิเลสโต โหติ สํกิลิฏฺฐเสฺสว โวทานสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ ยสฺมา โวทานํ ตทงฺคาทิวเสน สํกิเลสโต วิสุชฺฌนํ, ตสฺมา **“ตํ ปน อตฺถโต วาสนาภาคิยาทิ เอว โหตี”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ตทงฺควิกฺขมฺภเนหิ โวทานํ วาสนาภาคิยาทิวเสน โหติ, สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธีหิ โวทานํ นิเพฺพธภาคิยวเสน, อเสกฺขภาคิยวเสน โวทานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา เอว เวทิตพฺพํฯ ยายํ เทสนา ราคาทิภาคินี สิยา, สา **สํกิเลสภาคิยา**ฯ ยายํ เทสนา จาคาทิภาคินี สิยา, สา **วาสนาภาคิยา**ฯ ยา ปน อาปตฺติวิเจฺฉทนี สาวเสสํ, อนวเสสญฺจ, สา **นิเพฺพธภาคิยา, อเสกฺขภาคิยา** จฯ

“ตณฺหาสํกิเลสภาคิยํ สุตฺต”นฺติอาทินา ปฐมเมว สํกิเลสภาคสฺส ทสฺสิตตฺตา วุตฺตํ **“สํกิเลโส ติวิโธ…เป…. วิสยทสฺสนตฺถํ อารทฺธ”**นฺติฯ ภวราโค ***ภวปตฺถนา***ฯ **อุปฺปชฺชตี**ติ น วิคจฺฉติฯ ***ตตฺร ตตฺร ภเว***ติ ยทิ วา กามภเว, ยทิ วา รูปภเว, ยทิ วา อรูปภเวฯ **ปทนฺต**

รสํโยชนวเสนาติ ทุกนเยเนว ปทนฺตเรน โยชนวเสนฯ **มิสฺสิตานิ กตานี**ติ สํสฏฺฐานิ กตานิฯ

เอกกจตุกฺกวเสน ทสฺสิตพฺพานิ ปทานิ เอว คเหตฺวา อาวุตฺตินยทสฺสนวเสน มิเสฺสตฺวา อวสิฏฺฐทุกวเสน, ติกจตุกฺกวเสน จ อิตเร อฏฺฐ ปฏฺฐานภาคา ทสฺสิตาติ อาห **"ตานิเยว ยถาวุตฺตานิ อฏฺฐ สุตฺตานี"**ติอาทิ ฯ **จตฺตาโร เอกกา**เยว ปาฬิยํ อาทิโต ทสฺสิตาฯ **ฉทุกา** ปาฬิยํ อาคตา จตฺตาโร, อฏฺฐกถายํ เทฺวติฯ **จตฺตาโร ติกา** ปาฬิยํ อาคตา เทฺว, อฏฺฐกถายํ เทฺวติฯ เทฺว จตุกฺกา ปน อฏฺฐกถายเมว อาคตาฯ **"ปาฬิยํ อนาคตา"**ติ อิทํ สรูปโต อนาคมนํ สนฺธาย วุตฺตํ, นยโต ปน อาคตภาโว ทสฺสิโต เอวฯ เย ปเนตฺถ ปาฬิยํ อนาคตา, เตสํ อุทาหรณานิ ปรโต ทสฺสยิสฺสามฯ

โสฬสหีติ โสฬสวิเธหิฯ น หิ ตานิ สุตฺตานิ โสฬเสว, อถ โข โสฬสปฺปการานีติ มูลคณนํ ฐเปตฺวา การณสุตฺตลเทฺธน สงฺขารคเพฺภน ตทนุรูโป โย คณนวิตฺถาโร, ตสฺส ปตฺถรณวิธิ ปฏฺฐานนโยฯ **อิมินา...เป.... นตฺถี**ติ ยถาวุตฺตปฏฺฐานวินิมุตฺโต ปริยตฺติสาสนปฺปเทโส น วิชฺชติ ยถารหํ ตํตํปฏฺฐานภาเวน ปวตฺตตฺตาติ ทเสฺสติฯ ยทิ สุตฺตเคยฺยาทิ นววิธํ ปริยตฺติสาสนํ ยถาวุตฺตปฏฺฐานวเสเนว ปวตฺตํ, ตตฺถ กถมิธ อนิทสฺสิตานํ คาถาทีนํ สํกิเลสภาคิยาทิภาโว คเหตโพฺพติ ปญฺหํ สนฺธาย ''คาถาย คาถา อนุมินิตพฺพา''ติอาทิปาฬิ ปวตฺตาติ ทเสฺสตุํ **"กถํ ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อยํ คาถา วิยา**ติ ''กามนฺธา ชาลสญฺฉนฺนา, มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา, อุทฺธํ อโธ สพฺพธิ วิปฺปมุตฺโต, ยสฺส เสลูปมํ จิตฺต''นฺติอาทินา อิธ อุทาหฏคาถา วิยฯ **คาถา**ติ อญฺญาปิ เตปิฏเก พุทฺธวจเน อาคตา อิธ อนุทาหฏาฯ สํวณฺณนากาเล สมฺมุขีภาเวน ''อยํ คาถา วิยา''ติ วุตฺตา ยา กาจิ คาถา ''สํกิเลสภาคิยา''ติ วา ''สํกิเลสวาสนานิเพฺพธอเสกฺขภาคิยา''ติ วา **อนุมินิตพฺพา** นยคฺคาเหน ญาเปตพฺพาติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ **"สํกิเลส...เป.... ชานิตพฺพาติ อโตฺถ"**ติฯ **วา**-สโทฺท หิ อิธ อวุตฺตวิกปฺปนโตฺถฯ **เสสปเทสู**ติ เวยฺยากรณสุตฺตปเทสุฯ

๙๐. **อริยานํ ธมฺมนฺ**ติ จาริตฺตวาริตฺตเภทํ สีลาจารํฯ เอกนฺตกรณียสฺส อกรณมฺปิ **วีติกฺกโม** เอวฯ

อวิชฺชาทิเก สํกิเลสธเมฺม ตทงฺคาทิวเสน ธุนาตีติ **โธนา** วุจฺจติ ปญฺญาฯ **ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนปญฺญา**ติ ปน ปกรเณน อวจฺฉินฺนตฺตา วุตฺตํฯ **ตํ อติกฺกมิตฺวา จรโนฺต**ติ ปจฺจยานํ อปจฺจเวกฺขิตฺวา ปจฺจยปริโภเค อาทีนวํ อปสฺสโนฺต อิณปริโภควเสน ปริภุญฺชโนฺต น ปริมุจฺจติ นิรยาทิทุกฺขโต, วฏฺฏทุกฺขโต จฯ

กุกฺกุชนกํ นาม กทลิยา ปุปฺผนาฬิฯ **ปราภวายา**ติ วินาสายฯ **ตถา**ติ ยถา ผลปากนฺตา กทลี, เอวํ เวฬุนฬาปิ โอสธิชาติกตฺตาติ อุปสํหารโตฺถ ตถา-สโทฺทฯ เตนาห **"ผลํ เวฬุํ ผลํ นฬ"**นฺติฯ

สุเขเตฺตปีติ **ปิ**-สเทฺทน โก ปน วาโท อูสราทิโทสทุเฏฺฐสุ เขเตฺตสูติ ทเสฺสติฯ **"ฉกณ...เป.... อโตฺถ"**ติ เอเตน ยถาวุตฺตอภิสงฺขรณาภาเวน พีชโทสทุฏฺฐนฺติ ทเสฺสติฯ

๙๑. **สชฺชิตนฺ**ติ สญฺชิตํฯ **อปริกฺขเต**ติ ปฏิปเกฺขหิ ธเมฺมหิ อวิกฺขมฺภิเต อโรเคฯ

ยาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ‘‘กึ สุตํ มยา, กึ วา สุณามี’’ติ กุสลํ คเวสี จรติ, สา ธ โมฺมชปญฺญา **กิสฺสวา** นามฯ **ทุพฺภาสิตา**ติ ทุฏฺฐุ ภาสิตา, อิสฺสามจฺฉริยโทสาทีหิ ทุฏฺฐา วา ภาสิตาฯ

๙๒. **วิจินาตี**ติ วิเสสโต จินาติ ปสวติฯ

วิคตภูตาติ วิคตสจฺจาฯ เตนาห **‘‘อลีกวาที’’**ติฯ

อวชาตปุตฺตาติ ลามกปุตฺตาฯ ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา นิหีนวุตฺติตํ สนฺธาย วทติฯ **เนรยิโก**ติ นิรเย นิพฺพตฺตนโกฯ ปาปกมฺมิโน ปปตนฺติ เอตฺถาติ **ปปตํ,** นรกํฯ

ตณฺหาทีนํ สภาวเภทโตติ ตณฺหาทิฏฺฐิทุจฺจริตานํ ตณฺหายนวิปรีตทสฺสนทุฏฺฐจริตตาสงฺขาตสภาววิภาคโตฯ **อวตฺถาเภทโต**ติ ตณฺหาย ฉนฺทเปมโลภราคนนฺทีปิปาสามุจฺฉาทโย, ทิฏฺฐิยา คาหปรามาสมิจฺฉาภินิเวสวิสุกวิปฺผนฺทิตวิปรีตทสฺสนาทโย, ทุจฺจริตสฺส ติรจฺฉานเปตฺติวิสยอสุรโยนิคามิตาทโย อวตฺถาวิเสสาฯ **จ**-สเทฺทน เตสํ กามตณฺหาทิรูปตณฺหาทิอตฺตานุทิฏฺฐาทิสสฺสตคาหาทิกายทุจฺจริตาทิ- ปาณาติปาตาทิปฺปการเภโท สงฺคยฺหติฯ

๙๓. **วิปุล**นฺติ อุฬารํ, เตลาทีหิ เจว ธนธญฺญาทีหิ จ ปหูตสนฺนิจยนฺติ อโตฺถฯ **สมฺพาธา**ติ ชนสํมทฺทสงฺฆฏฺฏาฯ

ทเณฺฑน น หิํสตีติ เอตฺถ วุตฺตํ ยํ ทณฺฑนิธานํ, ตํ วฏฺฏวิวฏฺฏนิสฺสิตํฯ ตทุภยสฺสาปิ ผลํ ทเสฺสตุํ **‘‘โส ปุคฺคโล’’**ติอาทิมาหฯ

๙๔. กิญฺจติ ตํสมงฺคินํ วิมทฺทตีติ **กิญฺจนํ,** ราคาทิ, ปลิพุนฺธติ กุสลปฺปวตฺตึ นิวาเรตีติ **ปลิโพโธ,** ราคาทิเยว, กิญฺจนเมว ปลิโพโธ **กิญฺจนปลิโพโธ**ฯ อถ วา กิญฺจนญฺจ ปลิโพโธ จ **กิญฺจนปลิโพโธ,** อามิสกิญฺจิกฺขญฺจ ราคาทิสํกิเลโส จาติ อโตฺถฯ

วิเสสิตนฺติ วิโลมํ, วิสมํ กิริยนฺติ อโตฺถฯ **ราชภณฺฑ**นฺติ โอโรเธ สนฺธาย วทนฺติฯ

ยาจโยโคติ ยาจนโยโค, ยาจกานํ มโนรถปริปูรณโตฯ เตนาห **‘‘ยาจิตพฺพยุโตฺต’’**ติฯ **ทานยุโตฺต**ติ สตตํ ทานกิริยาสมงฺคีฯ **ทานสํวิภาครโต**ติ เอตฺถ **ทานํ** นาม อตฺถิกานํ ยถาธิปฺปายปฏิยตฺตปริจฺจาโค, **สํวิภาโค** อตฺตนา ปริภุญฺชิตพฺพโต อปฺปมตฺตกโตปิ สํวิภชนํฯ **อิเมหิ โข...เป.... โหตี**ติ เอตฺถ โหติสเทฺทน ‘‘สมนฺนาคโต’’ติ ปทํ สมฺพนฺธิตพฺพํ, น ‘‘โสตาปโนฺน’’ติ ทเสฺสตุํ **‘‘โสตาปโนฺน...เป.... โหตี’’**ติ วุตฺตํฯ เตหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโม หิ อิธ วิธียติ, น โสตาปนฺนภาโว, เตน โสตาปนฺนลกฺขณเมเต ธมฺมา, น โสตาปนฺนภาวลกฺขณนฺติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ **‘‘โสตาปเนฺนน...เป.... ลพฺภมานตํ ทเสฺสตี’’**ติ วุตฺตํฯ

๙๕. ลปติ กเถติ เอเตนาติ **ลปนํ,** โอฏฺฐํฯ

๙๗. **มุทิโต**ติ ทิพฺพสมฺปตฺติยา ปมุทิโตฯ

๙๙. กิญฺจาปิ **อุทตารี**ติ ตรณกิริยา อตีตภาเวน วุตฺตา, ตรณเมว ปน คเหตฺวา อาห **‘‘โอฆตรณสฺส อริยมคฺคกิจฺจตฺตา’’**ติฯ เอวํ **วิปฺปมุโตฺต, วิมุโตฺต**ติ จ เอตฺถ มุจฺจนกิริยายปิ วตฺตพฺพํฯ

๑๐๐. **ปาตุ**-สทฺทปุพฺพโก **ภวนฺติ**-สโทฺท สิยา อุปฺปาทปริยาโย สิยา อาวิภาวปริยาโย ติ **“ปาตุภวนฺตี”**ติ ปทสฺส ‘‘อุปฺปชฺชนฺติ, ปกาเสนฺติ จา’’ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **ปาตุภูตธมฺมสฺสา**ติ อุปฺปนฺนโพธิปกฺขิยธมฺมสฺส, วิภูตจตุสจฺจธมฺมสฺส วาฯ **โน กโลฺล**ติ น ยุโตฺตฯ **สเหตุธมฺมนฺ**ติ เอตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมาว คหิตา, น ปจฺจยธมฺมาติ? นยิทเมวํ ทฏฺฐพฺพํ ปจฺจยธมฺมานมฺปิ ปจฺจยุปฺปนฺนภาวานติวตฺตนโตฯ อถ วา **สเหตุธมฺมนฺ**ติ ปจฺจยุปฺปนฺนธโมฺม ปธานภาเวน วุโตฺต, ปจฺจยธโมฺม ปน คุณภาเวนาติ เอวเมตฺถ อุภเยสํ วุตฺตภาโว เวทิตโพฺพฯ

อารญฺญกนฺติ อารญฺญกงฺคสมนฺนาคตํฯ **อญฺญาโต**ติ ปริจยวเสน น ญาโต, อสํสโฏฺฐติ อโตฺถฯ เตนาห **“นิจฺจนโว”**ติฯ

พฺยาปาทวิหึสาวิตกฺกวิรเห เวริปริสงฺกาย อภาเว อกิตฺติปริมุตฺตีติ เอวมาทีหิปิ การเณหิ โกธปฺปหาเนน **สุขํ** สุปติฯ โกธปริฬาหาภาโว ปน ปากฏตโรติ อาห **“โกธ…เป….สยตี”**ติฯ **วิสมูลสฺสา**ติ เอตฺถ วิสสริกฺขตาย **“วิส”**นฺติ ทุกฺขํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“ทุกฺขวิปากสฺสา”**ติฯ **สุขนฺ**ติ เจตสิกสุขํฯ อกฺกุฏฺฐสฺส ปจฺจโกฺกสิตฺวา จ ปจฺจโกฺกสนเหตุ อุปฺปชฺชตีติ โยชนาฯ

๑๐๑. **สลฺลุพฺพาหนํ** สลฺลุทฺธรณํฯ

วิสยเภเทน, ปวตฺติอาการเภเทน จ อเนกเภทตฺตา กามสญฺญาย วุตฺตํ **“ยาย กายจี”**ติฯ

ทานมุเขนาติ ทาเนน มุขภูเตน, ทานํ ปมุขํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

“อริยมคฺคสมฺปาปนวเสนา”ติ อิมินา อนุกมฺปานุทฺทยานํ เอกนฺตานวชฺชตเมว วิภาเวติฯ ‘‘อนุกมฺปา’’ติ ปทสฺสตฺถวิวรณํ **“กรุณายนา”**ติ, อิตรสฺส **“เมตฺตายนา”**ติฯ

๑๐๒. **ปกติอาทีติ อาทิ**สเทฺทน อณุอิสฺสรปชาปติปุริสกาลาธิฏฺฐายการิอาทิเก สงฺคณฺหาติฯ

กาเมสูติ กามคุเณสุ รูปาทิวิสเยสุฯ

พหลกิเลสตายาติ พหุลกิเลสภาเวนฯ **ปุพฺพเหตุมนฺทตายา**ติ วิวฏฺฏูปนิสฺสยสฺส กุสลสฺส อกตตฺตาฯ

จิตฺตวูปสมภาวนายาติ จิตฺตวูปสมกรภาวนาย สมถวิปสฺสนายฯ

ปริสฺสยา สีลาทิปริปูรณสฺส ปริพนฺธภูตา กิเลสา เอวฯ อนริยา ปญฺญาสีสํ อุกฺขิปิตฺวา ฐาตุเมว น สโกฺกนฺตีติ วุตฺตํ **“ญาณสิเรน อโธสิรา หุตฺวา”**ติฯ

๑๐๓. ภควโต, ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ วสนโยคฺยภาโว, เตหิ นิวุตฺถภาโว จ ตสฺส สาติสโย วโณฺณติ วุตฺตํ **“ปฐมคาถาย เชตวนสฺส วณฺณํ กเถตฺวา”**ติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘คาเม วา ยทิ วารเญฺญ, นิเนฺน วา ยทิ วา ถเล;
> ยตฺถ อรหโนฺต วิหรนฺติ, ตํ ภูมิรามเณยฺยก’’นฺติฯ (ธ. ป. ๙๘; เถรคา. ๙๙๑);

อิธ **ธมฺม**สโทฺท สมาธิปริยาโย ‘‘เอวํธมฺมา เต ภควโนฺต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๓; ม. นิ. ๓.๑๙๘; สํ. นิ. ๕.๓๗๘) วิยาติ อาห **‘‘ธโมฺมติ สมาธี’’**ติ **สมาธิปกฺขิกา ธมฺมา** สติวายามาฯ

นานุคเจฺฉยฺยาติ นานุตเสยฺยฯ อนุตสนเมว หิ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อนุคมนํฯ **ปฏิวิปเสฺสยฺยา**ติ วิปสฺสนาสมฺมสนมาหฯ ยมกโต, หิ ขณิกโต, ปฏิปาฏิโต จ สมฺมสนํ วิปสฺสนายปิ สมฺมสนโต ปฏิวิปสฺสนา นามฯ สา หิ วิปสฺสนาย ทิฏฺฐิอุคฺฆาฏนมานสมุคฺฆาฏนนิกนฺติปริยาทานเหตุตาย วิเสสโต ปฏิปเกฺขน อสํหีรอสํกุปฺปนเหตุภูตา ปริพฺรูหนา โหติฯ **‘‘ปุนปฺปุนํ…เป…. อเปฺปโนฺต’’**ติ เอเตน นิพฺพานารมฺมณธมฺมานุพฺรูหนํ ยถา ‘‘พฺรูเหตา สุญฺญาคาราน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๖๔) ทเสฺสติฯ

ยํ กิญฺจิ อปทิสิตฺวา ปฏิญฺญาทานํ **สงฺคโร**ฯ โส ปน อตฺตโน กิจฺจวิเสสํ อปทิสิตฺวา มิตฺตสนฺถววเสน วา กาลาคมนํ อปทิสิตฺวา กิญฺจิกฺขานุปฺปทาเนน วา ปฏิพาหกรณํ อปทิสิตฺวา พลคฺคโพธวเสน วา สิยาติ ตสฺส มิตฺตกรณาทิปริยายตํ สนฺธายาห **‘‘สงฺคโรติ…เป…. นาม’’**นฺติฯ **เอวํ ปฏิปนฺนตฺตา**ติ เอวํ อนิจฺจสญฺญามุเขน ติยทฺธเกสุ สงฺขาเรสุ อปฺปมาทปฺปฏิปตฺติยา ปฏิปนฺนตฺตาฯ

ทิพฺพจกฺขุ สุวิสุทฺธนฺติ สาวเสสา เทสนาติ อาห **‘‘ยํ สจฺฉิกโรตี’’**ติฯ รูปายตนเญฺหตฺถ อธิเปฺปตํฯ

๑๐๔. **อนฺต**นฺติ สงฺขารานํ ปาริมนฺตภูตํฯ **เวทาน**นฺติ มคฺคญาณเวทานเมวฯ อรหตฺตาธิคเมน **อนฺตํ** ปริโยสานํ **คตตฺตา**ฯ กมฺมวิปากวฏฺฏานํ, กิเลสวฏฺฏสฺสาปิ จ อุสฺสเทน อุปจเยน **อุสฺสทา,** ราคาทโยฯ

สุโกฺกภาสตาย **สุกฺกา,** อภิวิสิฏฺฐคฺคหาฯ สพฺพานิ วา ตารกรูปานิ **สุกฺกาฯ วินฺทตี**ติ อุปลภติ, ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ

‘‘อชฺฌตฺตํ วิปสฺสนาภินิเวโส โหตี’’ติ อิทํ ‘‘สเกสุ ธเมฺมสู’’ติ ปารคุภาวสฺส วิเสสิตตฺตา วุตฺตํ, ตญฺจ โข อภินิเวเสเนว เทสิตํฯ ‘‘สพฺพํ , ภิกฺขเว, อภิเญฺญยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๔๖; ปฏิ. ม. ๑.๓) วุตฺตํฯ ปารคุตา จ เตสํ ขนฺธานํ ปริญฺญาภิสมยวเสน โหติฯ ตโต จ เนสํ เหตุภูตสมุทเย, ตทปฺปวตฺติลกฺขเณ นิโรเธ, นิโรธคามินิยา ปฏิปทาย จ ปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมยปาริปูริวเสน อิตรสเจฺจสุปิ ปารคุภาโว วุโตฺต เอว โหติฯ สพฺพโส หิ สกอตฺตภาวโพเธนปิ จตุสจฺจาภิสมโย โหติเยวฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อิมสฺมิํเยว พฺยามมเตฺต กเฬวเร สสญฺญิมฺหิ สมนเก โลกญฺจ ปญฺญเปมิ, โลกสมุทยญฺจา’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๑.๑๐๗; อ. นิ. ๔.๔๕)ฯ อถ วา **สเกสุ ธเมฺมสู**ติ อตฺตโน ธเมฺมสุฯ อตฺตธมฺมา นาม อตฺถกามสฺส กุลปุตฺตสฺส สีลาทิธมฺมาฯ สีลสมาธิปญฺญาทโย หิ โวทานธมฺมา เอกนฺตหิตสุขสมฺปาทนโต ปุริสสฺส สกธมฺมา นาม, น อนตฺถาวหา สํกิเลสธมฺมา วิย ปรธมฺมาฯ เตสํ สีลาทีนํ ปาริปูริยา ปารํ ปริยนฺตํ คโตติ **ปารคูฯ ‘‘อกฺกุล ปกฺกุล’’**อิติ เอวํ วิหิํสนกปโยคํฯ **อชกลาเปน** (อุทา. ๗) หิ ตทา ภควนฺตํ ภีสาเปตุกาเมน กตํ ยกฺขคชฺชิตํ ‘‘อกฺกุล ปกฺกุล’’ อิติ อิมินา อากาเรน สตฺตานํ โสตปถํ อคมาสิ, ตสฺมา ตํ **‘‘อกฺกุลํ ปกฺกุลกรณ’’**นฺติ วุตฺตํฯ

นาภินนฺทตีติ ‘‘อยํ มํ ทฏฺฐุํ อาคตา’’ติ น ตุสฺสติฯ ยสฺมา ปน ‘‘ภควโต ภาสิตํ อภินนฺที’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๘๘) วิย สมฺปฏิจฺฉนโตฺถปิ อภินนฺทสโทฺท โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘จิเตฺตน**

น สมฺปฏิจฺฉตี’’ติฯ **น โสจตี**ติ ‘‘มยา อสโมฺมทิตา คจฺฉตี’’ติ น จิตฺตสนฺตาปํ อาปชฺชติฯ **‘‘สงฺคา สงฺคามชิํ มุตฺต**’’นฺติ อิทํ อภินนฺทโสจนานํ อภาวสฺส การณวจนํฯ

เตนาติ อุทเก นฺหาเนนฯ เตเนวาห ‘‘น อุทเกน สุจี โหตี’’ติฯ ตสฺสโตฺถ – อุทกุมฺมุชฺชนาทินา เนว สตฺตานํ สุจิ ปาปโต สุทฺธิ นาม โหตีติฯ อุทกุมฺมุชฺชนาทีนิ หิ อิธ อุตฺตรปทโลเปน **‘‘อุทก**’’นฺติ วุตฺตํฯ **อุทเกนา**ติ วา อุมฺมุชฺชนาทิกิริยาสาธนภูเตน อุทเกน สตฺตานํ สุจิ ปาปสุทฺธิ น โหตีติฯ อถ วา สุจิเตน ยถาวุเตฺตน อุทเกน ปาปมลโต สุโทฺธ นาม สโตฺต น โหตีติฯ ยทิ สิยา, สเพฺพสเมว มจฺฉพนฺธานํ ปาปสุทฺธิ สิยาฯ เตนาห **‘‘พเหฺวตฺถ นฺหายตี ชโน**’’ติฯ มาตุฆาตาทิปาปกมฺมการีนํ, อเญฺญสญฺจ โคมหิํสาทีนํ อุทกํ โอโรหนฺตานํ อนฺตมโส มจฺฉกจฺฉเป อุปาทาย สเพฺพสมฺปิ ปาปสุทฺธิ สิยา , น ปเนวํ โหติฯ กสฺมา? นฺหานียปาปเหตูนํ อปฺปฏิปกฺขภาวโตฯ ยญฺหิ ยํ วินาเสติ, โส ตสฺส ปฏิปโกฺขฯ ยถา อาโลโก อนฺธการสฺส, วิชฺชา อวิชฺชาย, น เอวํ นฺหานํ ปาปสฺส, ตสฺมา นิฎฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํ ‘‘น อุทเกน สุจี โหตี’’ติฯ เยน ปน สุจิ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยมฺหิ สจฺจญฺจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สจฺจ**นฺติ วจีสจฺจญฺจ วิรติสจฺจญฺจฯ อถ วา **สจฺจ**นฺติ ญาณสจฺจเญฺจว ปรมตฺถสจฺจญฺจฯ **ธโมฺม**ติ เสโส อริยธโมฺมฯ สจฺจสฺส ปเนตฺถ วิสุํ คหณํ ตสฺส พหุการตาทสฺสนตฺถํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ชาติพลนิเสธกนฺติ ชาติมตฺตพฺราหฺมณานํ โภวาทิกานํ ปฏิเสธกํฯ ชาติวาทสฺส วา นิเสธกํ, ‘‘น ชจฺจา พฺราหฺมโณ โหตี’’ติ (สุ. นิ. ๖๕๕) หิ วุตฺตํฯ เถโร หิ ตถาวาเทน เต อนิคฺคณฺหโนฺตปิ นิคฺคณฺหโนฺต วิย โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ

๑๐๕. **วิมุตฺติย**นฺติ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุยํฯ

สวาสนนฺติ เอตฺถ ขีณาสวสฺสาปิ อขีณาสวสทิสกายวจีปโยคเหตุภูตา สนฺตาเน กิเลสภาวนา **วาสนา** นาม อายสฺมโต ปิลินฺทวจฺฉสฺส (อ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑.๒๑๕; ธ. ป. อฎฺฐ. ๒.ปิลินฺทวจฺฉเตฺถรวตฺถุ) วสลโวหาโร วิย, สห วาสนายาติ **สวาสนํ,** ภาวนปุํสกเญฺจตํ ‘‘วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๗๐) วิยฯ ยถาวุตฺตวาสนมฺปิ อเสเสตฺวาติ อโตฺถฯ กุมฺมคฺคปริหรณวเสน มคฺคสมฺปฏิปตฺตีติ มเคฺค กุสโล อมเคฺคปิ กุสโล เอว โหติฯ ภควา ปน สพฺพญฺญุตาย สพฺพเตฺถว กุสโลติ อาห **‘‘มเคฺค จ อมเคฺค จ โกวิโท**’’ติฯ

๑๐๖. **ตเมน ยุโตฺต**ติ ยถาวุตฺตตโม ตสฺส อตฺถีติ **ตโม,** ปุคฺคโลฯ อปฺปกาสภาเวน ฐิตา ขนฺธาว ตโมฯ **อาโลกภูโต**ติ ชาติคุณาโลโก, ปากฎคุโณติ อโตฺถฯ

กิเลสมยํ พนฺธนํ ‘‘ทฬฺห’’นฺติ วทนฺติฯ ยโต สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺตา พุทฺธาว นํ ฉินฺทนฺติ, น อเญฺญฯ

ทุเจฺฉทนเตฺถน สติปิ ทฬฺหภาเว สิถิลวุตฺติตํ ตสฺส ทีเปตุํ **‘‘พนฺธนภาวมฺปิ’’**ติอาทิมาหฯ เตน ‘‘อโห สุขุมตรํ โข, ภิกฺขเว, มารพนฺธน’’นฺติ วุตฺตํฯ

๑๐๗. ยทิปิ เจตนา กุสลากุสลสาธารณา, อปุญฺญาภิสงฺขาโร อิธาธิเปฺปโตติ ตสฺส วเสน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อกุสลเจตนาวเสน เจเตตี**’’ติ อาหฯ **เจตนํ** อภิสนฺทหนํ, จิตฺตสฺส พฺยาปาราปตฺติภาเวน ปวตฺตีติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน เจตนา ยทา วิญฺญตฺติํ สมุฎฺฐาเปติ, ตทา ทิคุณุสฺสาหาทิคุณวายามา วิย หุตฺวา ปากฎํ ปโยคํ นิปฺผาเทติ, ตสฺมา **‘‘ปกเปฺปตี**’’ติ วุตฺตาฯ

ปากฏปฺปโยคกปฺปนเญฺหตฺถ ปกปฺปนํ อธิเปฺปตํฯ เตนาห **“ตเมว ปกเปฺปตี”**ติฯ ปจฺจยโฏฺฐ อิธ อารมฺมณโตฺถติ วุตฺตํ **“ปวตฺติยา ปจฺจโย โหตี”**ติฯ

๑๐๘. ยถา ชลสมุทฺทสฺส วีจิสมุฏฺฐานวเสน ลพฺภมาโน เวโค ‘‘วีจิมโย’’ติ วุจฺจติ, เอวํ จกฺขุสมุทฺทสฺสาปิ รูปาวภาสนวเสน ลพฺภมาโน เวโค **“รูปมโย”**ติ วุโตฺตฯ เอเสว นโย เสเสสุปิฯ **อาวิญฺฉนโต**ติ อากฑฺฒนโต, อากฑฺฒนเญฺจตฺถ สนฺตานสฺส ตนฺนินฺนภาวเหตุตาย ทฏฺฐพฺพํฯ

สมุทนํ กิเลสเตมนํ, อวสฺสวเหตุตา, กิเลสานํ อูมิอาทิสทิสตา สมาวฏฺฏเนน สตฺตานํ อนตฺถาวหตาย เวทิตพฺพาฯ อุปรูปริเวคุปฺปตฺติยา อุปคตสฺส อุฏฺฐาตุํ อปฺปทาเนน, คุณสารวินาสเนน จ โกธุปนาหาทีนํ อูมิอาทิสทิสตา ทฏฺฐพฺพาฯ

อภิมุโข นนฺทตีติ ตทารมฺมณํ สุขํ โสมนสฺสํ สาทิยโนฺต สมฺปฏิจฺฉติฯ **อภิวทตี**ติ ตณฺหาภินิเวสวเสน อภินิวิสฺส วทติฯ ตณฺหิสฺส อภินิเวสํ ทีเปตุํ **“อโห สุข”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อโชฺฌสานํ อธิมุจฺจนภูตาย ตณฺหาย ตณฺหาวตฺถุกสฺส อนุปวิสิตฺวา อาเวณิกตากรณนฺติ อาห **“อโชฺฌสาย ติฏฺฐตีติ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา”**ติฯ

๑๐๙. **“กสฺมา”**ติอาทินา สนฺตาปทุกฺขานํ อสุปฺปติการตํ อาห **“เยน วา ปกาเรนา”**ติฯ **เยนา**ติ เยน วา กามโชฺฌสานทิฏฺฐิโชฺฌสานภูเตน มิจฺฉาภินิเวสปฺปกาเรนฯ คหฏฺฐปพฺพชิตา ตถารูปํ กตฺวา อตฺตโน วฑฺฒิญฺจ มญฺญนฺติฯ **อวฑฺฒิ เอว ปน โหติ** ตสฺส ปการสฺส วฑฺฒิยํ อนุปายภาวโต จ อุปายภาวโต จ อวฑฺฒิยํฯ **ตถาปี**ติ ตตฺถ ตตฺถ อิจฺฉาวิฆาตํ ปาปุณโนฺตปิฯ ยสฺมา อิโต พาหิรกา สเพฺพน สพฺพํ ภวนิสฺสรณํ อปฺปชานโนฺต มนฺทกิเลสํ ทีฆายุกํ สุขพหุลํ เอกจฺจํ ภวํ เตเนว มนฺทกิเลสาทิภาเวน ‘‘นิพฺพาน’’นฺติ สมนุปสฺสนฺติ, ตสฺมา ภเวน ภววิปฺปโมกฺขํ วทนฺตีติฯ

ภวทิฏฺฐิสหคตา ตณฺหา ปุริมปเท อุตฺตรปทโลเปน **ภวตณฺหา**ติ วุตฺตาติ อาห **“ภวตณฺหาติอาทีสุ วิยา”**ติฯ

ยตฺถาติ ยสฺมิํ ภเวฯ

ตโต เอวาติ ภูตรติยา เอวฯ **อญฺญมญฺญญฺหิ สตฺตานํ ฉนฺทราโค พลวา โหติฯ อนวเสสโต**ติ อนวเสเสน, น กิญฺจิ เสเสตฺวาฯ

สํสารโสตสฺส อนุกูลภาเวน คจฺฉตีติ **อนุโสตคามี**ฯ ตเสฺสว ปฏิกูลวเสน นิพฺพิทานุปสฺสนาทีหิ ปวตฺตตีติ **ปฏิโสตคามี,** อจลปฺปสาทาทิสมนฺนาคเมน ฐิตสภาโวติ อโตฺถฯ

๑๑๐. ‘‘ปลพฺภติ, นิขชฺชตี’’ติอาทีสุ วิย อุปสโคฺค ปทวฑฺฒนมตฺตนฺติ อาห **“อภิชาติโกติ ชาติโย”**ติฯ กณฺหธมฺมสมนฺนาคตตฺตา วา **กโณฺห**ฯ ปฐมวเยปิ มชฺฌิมวเยปิ ปาปสมงฺคี หุตฺวา ฐิโต กณฺหธมฺมํ **อภิชายติ,** ปจฺฉาปิ ปาปํ ปสวตีติ อโตฺถฯ **สุโกฺก**ติ วา เอตฺถ วุตฺตวิปริยาเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๑๑. **ปุริมสฺมินฺ**ติ ปุริมสฺมิํ ปเทฯ **วิสเย ภุมฺมํ** ตตฺถ เทยฺยธมฺมสฺส ปติฏฺฐาปนโตฯ **ทุติเย อธิกรเณ,** ตทธิกรณญฺหิ นิพฺพานนฺติฯ คหฏฺฐปพฺพชิตกิเจฺจสุ วา วิสิฏฺฐธมฺมทสฺสนตฺถํ ปจฺจยทานารหตฺตานํ สมธุรตานิเทฺทโสฯ อถ วา **เยน เยน ปน วตฺถุนา**ติ รูปารูปนิโรธาทินา

ตณฺหาวตฺถุนาฯ **อมราวิเกฺขปวตฺถุอาทินา**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน สุภสุขาทิมิจฺฉาภินิเวสวตฺถุํ สงฺคณฺหาติฯ ยถา วา ตณฺหาทิฏฺฐิทุจฺจริตานํ วเสน สํกิเลสภาคิยสฺส สุตฺตสฺส วิภาโค, เอวํ สมถวิปสฺสนาสุจริตวเสน ตณฺหาโวทานภาคิยาทิสุตฺตวิภาโคติ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ **“ตณฺหา…เป…. นิทฺทิสิตพฺพ”**นฺติ วุตฺตํฯ

อิทํ เอวํ ปวตฺตนฺติ ยถา ทุจินฺติตาทิวเสน พาโล โหติ ปุคฺคโล, เอวํ ตสฺส ทุจินฺติตจินฺตาทิภาวนาวเสน ปวตฺตํ อิทํ สํกิเลสภาคิยํ นาม สุตฺตนฺติ ปุเพฺพ สํกิเลสธมฺมวิภาเคน วุตฺตํ อิทานิ สามญฺญโต สงฺคเหตฺวา วทติฯ **อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺต**นฺติ เอตฺถาปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

กิเลสฎฺฐาเนหีติ กิเลสานํ ปวตฺติฎฺฐาเนหิฯ **กิเลสาวตฺถาหี**ติ กิเลสานํ ปวตฺติอาการวิเสเสหิฯ **กามราคาทีหิ สํยุชฺชติ** กามราคาทิเหตุ กมฺมวิปากาทินาฯ สติปิ เตสํ กาลนฺตรวุตฺติยํ สํยุโตฺต นาม โหติ, ยโต กามราคาทโย ‘‘สํโยชน’’นฺติ วุจฺจนฺติฯ **อุปาทิยตี**ติ ทฬฺหํ คณฺหาติ ปวเตฺตติฯ เสสํ วุตฺตนยตฺตา, อุตฺตานตฺตา จ สํวณฺณิตํฯ

๑๑๒. **อุทาหรณวเสนา**ติ นิทสฺสนวเสน, เอกเทสทสฺสนวเสนาติ อโตฺถฯ สกลสฺส หิ ปริยตฺติสาสนสฺส โสฬสหิ ปฎฺฐานภาเคหิ คหิตตฺตาฯ ยถา ตเทกเทสานํ โสฬสนฺนมฺปิ ปฎฺฐานภาคานํ คหณํ อุทาหรณมตฺตํ, เตสํ ปน โสฬสนฺนํ เอกเทสคฺคหณํ อุทาหรณนฺติ กิเมตฺถ วตฺตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เอกเทสทสฺสนวเสนาติ อโตฺถ’’ติฯ กสฺมา ปเนตฺถ ปาฬิยํ ปฎฺฐานสฺส เอกเทโสว อุทาหโฎ, น อวเสโสติ? นยนิทสฺสนตฺถํฯ อิมินา นเยน อวเสโสปิ ปฎฺฐานภาโว เวทิตโพฺพติฯ

ตตฺถ ‘‘อปฺปมฺปิ เจ สํหิต ภาสมาโน…เป…. ส ภาควา สามญฺญสฺส โหตี’’ติ (ธ. ป. ๒๐) อิทํ วาสนาภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจฯ เอตฺถ หิ ‘‘อปฺปมฺปิ เจ สํหิต ภาสมาโน’’ติ อิทํ วาสนาภาคิยํ, ‘‘ส ภาควา สามญฺญสฺส โหตี’’ติ อิทํ อเสกฺขภาคิยํฯ

ตถา **มฆเทวสุตฺตํ**ฯ ตตฺถ หิ ‘‘ภูตปุพฺพํ, อานนฺท, อิมิสฺสาเยว มิถิลายํ มฆเทโว นาม ราชา อโหสิ ธมฺมิโก ธมฺมราชา ธเมฺม ฐิโต มหาธมฺมราชา, ธมฺมํ จรติ พฺราหฺมณคหปติเกสุ เนคเมสุ เจว ชนปเทสุ จ, อุโปสถญฺจ อุปวสติ จาตุทฺทสิํ, ปญฺจทสิํ, อฎฺฐมิญฺจ ปกฺขสฺสา’’ติ อาทิ (ม. นิ. ๒.๓๐๘), อิทํ วาสนาภาคิยํฯ ‘‘อิทํ โข ปนานนฺท, เอตรหิ มยา กลฺยาณํ วตฺตํ นีหริตํ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญฺญาย สโมฺพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๘๙) อิทํ อเสกฺขภาคิยํฯ ‘‘ปมาทํ อปฺปมาเทน, ยทา นุทติ ปณฺฑิโต’’ติ (ธ. ป. ๒๘) อิทํ นิเพฺพธภาคิยํฯ ‘‘ปญฺญาปาสาท…เป…. อเวกฺขตี’’ติ (ธ. ป. ๒๘) อิทํ อเสกฺขภาคิยนฺติ อิทํ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจฯ

ตถา ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, อินฺทฺริยานี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๔๙๓) สุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, อินฺทฺริยานิฯ กตมานิ ตีณีติ? อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ **อญฺญินฺทฺริย”**นฺติ อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ, ‘‘อญฺญาตาวินฺทฺริย’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๔๙๓) อิทํ อเสกฺขภาคิยํฯ

รฎฺฐปาลสุตฺตํ (ม. นิ. ๒.๒๙๓ อาทโย) สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจฯ ตตฺถ หิ ‘‘อูโน โลโก อติโตฺต ตณฺหาทาโส’’ติอาทินา (ม. นิ. ๒.๓๐๖) สํกิเลโส วิภโตฺต, ‘‘เอโก วูปกโฎฺฐ’’ติอาทินา (ม. นิ. ๒.๒๙๙) อเสกฺขธมฺมา, อิตเรน วาสนาธมฺมาติฯ

‘‘ธเมฺม จ เย อริยปเวทิเต รตา, อนุตฺตโร เต วจสา มนสา กมฺมุนา จ;
เต สนฺติโสรจฺจสมาธิสณฺฐิตา, สุตสฺส ปญฺญาย จ สารมชฺฌคู’’ติฯ (สุ. นิ. ๓๓๒);

อิทํ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจฯ เอตฺถ หิ ‘‘ธเมฺม จ เย อริยปเวทิเต รตา’’ติ อยํ วาสนา, ‘‘อนุตฺตรา…เป.… สณฺฐิตา’’ติ อยํ นิเพฺพโธ, ‘‘สุตสฺส ปญฺญาย จ สารมชฺฌคู’’ติ อเสกฺขธมฺมาฯ

ตถา ‘‘สโทฺธ สุตวา นิยามทสฺสี’’ติ คาถา (สุ. นิ. ๓๗๓)ฯ ตตฺถ หิ ‘‘สโทฺธ สุตวา’’ติ วาสนา, ‘‘นิยามทสฺสี วคฺคคเตสุ น วคฺคสาริ ธีโร, โลภํ โทสํ วิเนยฺย ปฏิฆํ’’นฺติ นิเพฺพโธ, ‘‘สมฺมา โส โลเก ปริพฺพเชยฺยา’’ติ อเสกฺขธมฺมาฯ

สพฺพาสวสํวโร ปริสุสยาทีนํ วเสน สพฺพภาคิยํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ หิ สํกิเลสธมฺมา, โลกิยสุจริตธมฺมา, เสกฺขธมฺมา, อเสกฺขธมฺมา จ วิภตฺตาฯ อสพฺพภาคิยํ ปน ‘‘ปสฺสํ ปสฺสตี’’ติอาทิกํ (ม. นิ. ๑.๒๐๓) อุทกาทิอนุวาทนวจนํ เวทิตพฺพํฯ เอวเมตสฺมิํ โสฬสวิเธ สาสนปฏฺฐาเน เอเต ตณฺหาทิวเสน ตโย สํกิเลสภาคา, โวทานาทิวเสน ตโย วาสนาภาคา, เสกฺขานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ วเสน ตโย นิเพฺพธภาคา, อเสกฺขานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ เอว วเสน ตโย อเสกฺขภาคา, เตสํ วเสน มูลปฏฺฐานานิ เอว ทฺวาทส โหนฺติฯ ตานิ ปน วิตฺถารนเยน วิภชิยมานานิ ฉนฺนวุตาธิกานิ จตฺตาริ สหสฺสานิ โหนฺติฯ ยถาทสฺสนํ ปเนตานิ อุทฺธริตพฺพานิฯ ตานิ ปน ยสฺมา สงฺคหโต กามตณฺหาทิวเสน ตโย ตณฺหาสํกิเลสภาคา, สสฺสตุเจฺฉทวเสน เทฺว ทิฎฺฐิสํกิเลสภาคา, กายทุจฺจริตาทิวเสน ตโย ทุจฺจริตสํกิเลสภาคาติ อฎฺฐ สํกิเลสภาคาฯ ธมฺมามิสาภยทานวเสน ติวิธํ ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ, กายสุจริตาทิวเสน ติวิธํ สีลมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ, สมถวิปสฺสนาวเสน ทุวิธํ ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถูติ อเฎฺฐว วาสนาภาคาฯ

สทฺธานุสารี สทฺธาวิมุโตฺต ธมฺมานุสารี ทิฎฺฐิปฺปโตฺต กายสกฺขีติ (ปุ. ป. มาติกา ๗.๓๒-๓๖; ปุ. ป. ๒๖-๓๐) ปญฺจนฺนํ เสกฺขานํ ปเจฺจกํ ตโย สีลาทิกฺขนฺธาติ ปนฺนรส นิเพฺพธภาคา, สุญฺญตานิมิตฺตาปณิหิตเภทา ปญฺญาวิมุตฺตานํ ตโย อคฺคผลธมฺมา, เตสุ ปเจฺจกํ ตโย ตโย สีลาทิกฺขนฺธา, ตถา อุภโตภาควิมุตฺตานนฺติ อฎฺฐารส, สิกฺขิตพฺพาภาวสามเญฺญน อสงฺขตธาตุํ ปกฺขิปิตฺวา เอกูนวีสติ อเสกฺขภาคา, อิติ ปุริมานิ เอกติํส, อิมานิ เอกูนวีสตีติ สมปญฺญาส สํกิเลสภาคิยาทิธมฺมา โหนฺติฯ ตสฺมา อิเมสํ สมปญฺญาสาย สํกิเลสภาคิยาทิธมฺมานํ วเสน สมปญฺญาส สุตฺตานิ โหนฺติฯ

ยสฺมา จ เต ปญฺญาวิมุตฺตา อุภโตภาควิมุตฺตวิภาคํ อกตฺวา อสงฺขตาย ธาตุยา อคฺคหเณน นิปฺปริยาเยน อเสกฺขภาคาภาวโต นเวว อเสกฺขภาคาติ สมจตฺตาลีส โหนฺติ, ตสฺมา **เปฎเก** ‘‘จตฺตารีสาย อาการเรหิ ปริเยสิตพฺพํ, ปญฺญาสาย อาการเรหิ สาสนปฏฺฐานํ นิทฺทิฎฺฐ’’นฺติ (เปฎโก. ๒๑) จ วุตฺตํฯ สงฺคหโต เอว ปน ปุเพฺพ วุตฺตวิตฺถารนเยน โสฬส โหนฺติ, ปุน ติวิธสํกิเลสภาคิยาทิวเสน ทฺวาทส โหนฺติ, ปุน ตณฺหาทิฎฺฐิทุจฺจริตสํกิเลสตณฺหาทิฎฺฐิทุจฺจริตโวทานภาเวน ฉ โหนฺติ, ปุน สํกิเลสภาคิยํ วาสนาภาคิยํ ทสฺสนภาคิยํ วาสนาภาคิยํ อเสกฺขภาคิยนฺติ ปญฺจ โหนฺติ, ปุน มูลปฏฺฐานวเสน จตฺตาริ โหนฺติ, ปุถุชฺชนภาคิยเสกฺขภาคิยอเสกฺขภาคิยภาเวน ตีณิ โหนฺติ, ปุน สํกิเลสภาคิยโวทานภาคิยภาเวน เทฺว เอว โหนฺติฯ ปฏฺฐานภาเวน ปน เอกวิธเมว, อิติ ปฏฺฐานภาเวน เอกวิธมฺปิ สํกิเลสโวทานภาคิยภาเวน ทุวิธนฺติ วิภาคโต ยาว ฉนฺนวุตาธิกํ จตุสหสฺสปฺปเภทํ โหติ, ตาว เนตพฺพํฯ เอวเมตํ ปฏฺฐานํ สงฺคหโต, วิภาคโต จ เวทิตพฺพํฯ

อิมสฺสาปิ ปฏฺฐานวิภาคสฺส, น ปุริมเสฺสวาติ อธิปฺปาโยฯ โลกิกํ อสฺสตฺถีติ, โลกิกสห จรณโต วา **โลกิยํ,** สุตฺตํ **ปเทเสนา**ติ เอกเทเสนฯ **สพฺพปเทสู**ติ ตํตํติกานํ ตติยปเทสุฯ **พุทฺธาทีน**นฺติ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํฯ ธโมฺม ปเนตฺถ พุทฺธาทิคฺคหเณน เวทิต โพฺพ, **อาทิ**สเทฺทน วาฯ

ปริณมตีติ ปริปจฺจติฯ **ธรนฺตี**ติ ปพนฺธวเสน ปวตฺตนฺติฯ นฺติ ปาปกมฺมํฯ **เต**ติ กุสลาภินิ พฺพตฺตกฺขนฺธาฯ **รกฺขนฺติ** วิปากทานโต วิปจฺจิตุํ โอกาสํ น เทนฺตีติ อโตฺถฯ อยญฺจ อโตฺถ อุป ปชฺชเวทนีเยสุ ยุชฺชติ, อิตรสฺมิมฺปิ ยถารหํ ลพฺภเตวฯ เตนาห **“ทุติเย วา ตติเย วา อตฺต ภาเว”**ติฯ

๑๑๓. อตฺตโน อนวชฺชสุขาวหํ ปฏิปตฺติํ ปฏิปชฺชโนฺต ปรมตฺถโต อตฺตกาโม นามาติ อาห **“อตฺตโน สุขกาโม”**ติฯ สุขานุพนฺธญฺหิ สุขํ กาเมโนฺต สุขเมว กาเมตีติ จ **สุขกาโม**ติฯ

วิตฺถตเฎฺฐนาติ สุวิปฺผารทิฎฺฐีนํ ปวตฺตนฎฺฐานตาสงฺขาเตน วิตฺถารเฎฺฐนฯ

๑๑๔. **ทิเฎฺฐ ทุกฺขาทิธเมฺม**ติ ภาเวนภาวลกฺขเณ ภุมฺมํ, ทุกฺขาทิธเมฺม ทิเฎฺฐ ญาเตติ อโตฺถฯ

“อุทฺธ”นฺติอาทิ กาลเทสานํ อนวเสสปริยาทานนฺติ อาห **“อุทฺธนฺติ อนาคตํ, อุปริ จา”**ติอาทิฯ **คมเนนา**ติ จุตูปปาตคมเนนฯ

๑๑๕. **นครทฺวารถิรกรณตฺถ**นฺติ นครสฺส ทฺวารพาหถิรกรณตฺถํฯ **คมฺภีรเนมตายา**ติ ‘‘เนมํ’’วุจฺจติ นิขาตถมฺภาทีนํ ปถวิํ อนุปวิสิตฺวา ฐิตปฺปเทโส , คมฺภีรํ เนมํ เอตสฺสาติ **คมฺภีรเนโม,** ตสฺส ภาโว **คมฺภีรเนมตา,** ตายฯ **กมฺปนํ** ยถาฐิตสฺส อิโต จิโต จ สโญฺจปนํ, **จาลนํ** ฐิตฎฺฐานโต จาวนํฯ **อโชฺฌคาเหตฺวา**ติ อวิปรีตสภาวาภิสมยวเสน อนุปวิสิตฺวา, อนุ ปวิโฎฺฐ วิย หุตฺวาติ อโตฺถฯ

สํโยชนานํ ปชหนวเสนาติ คาถาย วจนเสสํ อาเนตฺวา ทเสฺสติฯ อถ วา ปหาตพฺพสฺส ปหาเนน วินา น ภาวนาสิทฺธีติ อตฺถสิทฺธํ ปหาตพฺพปหานํ อชฺฌตฺตํ, พหิทฺธาติ ปททฺวเยน โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ อชฺฌตฺตํ พหิทฺธาติ โอรมฺภาคิยอุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานํ วิสํโยคคหิโตติ อิมมตฺถํ ปาฬิยา สมเตฺถตุํ **“เตนาห สพฺพโลเก”**ติ วุตฺตํฯ

อโลภสีเสนาติ อโลเภน ปุพฺพงฺคเมน, ยโต โยคาวจโร ‘‘เนกฺขมฺมจฺฉโนฺท’’ติ วุจฺจติฯ อสุภสญฺญา ราคปฺปฏิปกฺขตาย ‘‘วิเสสโต อโลภปฺปธานา’’ติ วุตฺตา, ทสาสุภวเสน วาฯ **อธิ คตชฺฌานาทีนี**ติ **อาทิ**สเทฺทน วิปสฺสนาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ วิหิํสารติราคานํ พฺยาปาทเหตุก โต จตฺตาโรปิ พฺรหฺมวิหารา อพฺยาปาทปธานาติ อาห **“จตฺ...เป.... อพฺยาปาโท ธมฺมปท”**นฺติฯ อธิคตานิ ฌานาทีนีติ โยชนาฯ **ทสานุสฺสติ...เป.... อธิคตานิ สมฺมาสติ ธมฺมปทํ** สติสีเสน เตสํ อธิคนฺตพฺพตาติ อธิปฺปาโยฯ อานาปานภาวนายํ สมาธิปิ ปธาโน, น สติ เอวาติ ทสฺสนตฺถํ **“ทสกสิณ...เป.... สมฺมาสมาธิ ธมฺมปท”**นฺติ วุตฺตํฯ จตุธาตุววตฺถานวเสน อธิคตานมฺปิ เอเตฺถว สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ

๑๑๖. **อุปลกฺขณการณานี**ติ สญฺชานนนิมิตฺตานิฯ

ปาปเมว **ปาปิโย**ติ อาห **“ปาปํ โหตี”**ติ, ‘‘ปาปิโย’’ติ จ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน วุตฺตํฯ **เอกวจเน พหุวจน**นฺติ เอกวจเน วตฺตพฺเพ พหุวจนํ วุตฺตํฯ

๑๑๗. **โอลียนตณฺหาภินิเวสวเสนา**ติ ภวตณฺหาภวทิฏฺฐิวเสนฯ ตา หิ ภเวสุ สเตฺต อลฺลียาเปนฺติฯ **อติธาวนาภินิเวสวเสนา**ติ อุเจฺฉททิฏฺฐิวเสนฯ สา หิ อวฏฺฐุปเจฺฉทเมว วฏฺฏุปเจฺฉทํ กตฺวา อภินิวิสนโต อติธาวนาภินิเวโส นามฯ **โอลียนฺตี**ติ สมฺมาปฏิปตฺติโต สโงฺกจํ อาปชฺชนฺติฯ **อภิธาวนฺตี**ติ สมฺมาปฏิปตฺตึ อติกฺกมนฺติฯ

เตสญฺจาติ เตสํ อุภินฺนํ อภินิเวสานํ, ตทเญฺญสญฺจ สพฺพมญฺญิตานํฯ

๑๑๘. **อิฏฺฐวิปากํ อนิฏฺฐวิปาก**นฺติ อิฏฺฐวิปากสงฺขาตํ อนิฏฺฐวิปากสงฺขาตํ ผลํฯ

“อกงฺขโต น ชาเนยฺยุ”นฺติ เอเตน ‘‘อากงฺขโต’’ติ อิมินา ปเทน สทฺธึ สมฺพนฺธทสฺสนมุเขน ‘‘น ชญฺญา’’ติ ปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสติฯ

น อุปลพฺภตีติ นตฺถีติ อโตฺถฯ

๑๒๐. **ตานี**ติ กมฺมกมฺมนิมิตฺตคตินิมิตฺตานิฯ ปตฺถรณากาโรเยว เหส, ยทิทํ ฉายานํ โวลมฺพนํฯ **เอวํ โหตี**ติ ‘‘อกตํ วต เม กลฺยาณ’’นฺติอาทิปฺปกาเรน วิปฺปฏิสาโร โหติฯ

๑๒๒. **เอสเกหี**ติ คเวสเกหิ สปรสนฺตาเน สมฺปาทเกหิฯ **ทุกฺขุทฺรย**นฺติ ทุกฺขผลํฯ **ตีหิ การเณหี**ติ กายวาจาจิเตฺตหิฯ ตานิ หิ ตํตํสํวรานํ ทฺวารภาเวน การณานีติ วุตฺตานิฯ **ตีหิ ฐาเนหี**ติ วา ตีหิ อุปฺปตฺติฏฺฐาเนหิฯ **ปิหิต**นฺติ ปิธายกํฯ

“อุฏฺฐานฏฺฐานสงฺขาต”นฺติ อิทํ ปาสาณภาวสามญฺญํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ

๑๒๓. **รชมิสฺสก**นฺติ ปุปฺผรชมิสฺสกํฯ **ตสฺสา**ติ ตสฺส เสกฺขาเสกฺขมุนิโนฯ มหิจฺฉาทีนํ วิย คาเม จรณปฺปจฺจยา คามวาสีนํ สทฺธาหานิ วา โภคหานิ วา น โหติ, อถ โข อุปรูปริวุทฺธิเยว โหตีติ ทเสฺสโนฺต **“ปากติกเมว โหตี”**ติ อาหฯ **อชฺฌตฺติกกมฺมฏฺฐาน**นฺติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํฯ

เตนาติ กุสเลน กายวจีกเมฺมนฯ ถิรภาโว ถามํ นามาติ ตสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ถามวาติ ฐิติมา”**ติ อาหฯ

อตฺตสํนิสฺสยํ เปมํ อตฺตาติ คเหตฺวา ‘‘อตฺตสม’’นฺติ วุตฺตนฺติ อาห **“อตฺตเปเมน สมํ เปมํ นตฺถี”**ติฯ ภควโต วิปสฺสนาญาโณภาสปฺปวตฺตึ สนฺธายาห **“ปญฺญา ปน...เป.... สโกฺกตี”**ติฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ปน อภิญฺญาญาณานิ จ อนนฺตาปริมาณํ โลกธาตุํ โอภาเสนฺติฯ

๑๒๔. **กิสฺส ภีตา**ติ เกน การเณน ภีตาฯ

ฐเปตฺวาติ ปวเตฺตตฺวาฯ วจนีโย ยาจกานนฺติ โยชนา, ยาจิตพฺพยุโตฺตติ อโตฺถฯ **ยญฺญอุปกฺขโร**ติ ยโญฺญปกรณํฯ **“เอเตสุ ธเมฺมสุ ฐิโต จตูสู”**ติ วุตฺตํ จตุกฺกํ ววตฺถเปตุํ **“สโทฺธติ เอกํ องฺค”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

คาถายํ วุตฺตธเมฺม เทฺว เทฺว เอกํ กตฺวา องฺคกรณํ **ทุกนโย**ฯ

ชาติธมฺมนฺติ ปวตฺติธมฺมํ สนฺธาย วทติฯ

๑๒๕. สเจฺจกเทสโต สจฺจสมุทาโย อนวเสสปริยาทานโต วิสิโฏฺฐติ ทเสฺสโนฺต **“ปรมตฺถสจฺจํ วา โหตู**”ติ อาหฯ **จตฺโร ปทา**ติ จตฺตาริ ปทานิ, ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ, จตฺตาโร ธมฺมโกฏฺฐาสาติ อโตฺถฯ เกวลํ สตฺตวิภาคทสฺสนตฺถเมว จตุปทคฺคหณํ, น อธิคตธมฺมานุรูปตายฯ

นิมฺมทาติ น มทาฯ

“สจฺจวาที ชิโน โรโม”ติปิ ปาโฐฯ ตตฺถ **โรโม**ติ ทิฎฺฐิราครตฺตานํ ติตฺถิยานํ, ติตฺถกรานญฺจ อธมฺมวาทีนํ ราควิปรีตธมฺมเทสนโต ภยชนโก, อธมฺมวาทีนํ วา ตตฺถ อาทีนวทสฺสเนน ภายิตโพฺพ, อปฺปหีนาสํวรานํ วา ทุรุปสงฺกมนโต ทุราสโทติ อโตฺถฯ

สโจฺจ จ โส ธโมฺม จาติ **สจฺจธโมฺม**ฯ เตนาห **“เอกนฺตนิสฺสรณภาเวนา**”ติอาทิฯ

เอกายนภาวนฺติ เอกมคฺคภาวํ, อญฺญมคฺคภาวนฺติ อโตฺถฯ

ทสฺสนภาคิยํ ภาวนาภาคิยนฺติ นิเพฺพธภาคิยเมว ทฺวิธา วิภชิตฺวา วุตฺตนฺติ อาห **“สํกิเลสภาคิยาทีหิ จตูหิ ปเทหี**”ติฯ **เสสตฺติกาน**นฺติ สตฺตาธิฎฺฐานตฺติกาทีนํ อฎฺฐนฺนํ ติกานํฯ **เสสปทานญฺจา**ติ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจาติอาทิมิสฺสกปทานญฺจฯ **จ**-สเทฺทน สํกิเลสภาคิยาทิปทานิ จ สงฺคณฺหาติฯ โลกิยตฺติกเสฺสว หิ ‘‘เสสปทานี’’ติ วุเตฺตหิ มิสฺสกปเทหิ เอวํ สํสนฺทเน นยทสฺสนํ, อิตเรสํ ปน ติกานํ สํกิเลสภาคิยาทิปเทหิ เจว เสสปเทหิ จ สํสนฺทเน อิทํ นยทสฺสนนฺติ **“วุตฺตนยานุสาเรน สุวิเญฺญยฺย**”นฺติ วุตฺตํฯ **สมติกฺกมน**นฺติ ปหานํฯ สติปิ วาสนาภาคิยสํกิเลสภาคิยธมฺมานํ โลกิยภาเว ปุริเมหิ ปน ปจฺฉิมา ปหาตพฺพาตทงฺควเสน, วิกฺขมฺภนวเสน จฯ เอวํ ปชหนสมตฺถตาย ปหานนฺติ วุตฺตํ **“วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ สํกิเลสภาคิยสฺส สมติกฺกมาย โหตี**”ติฯ สํกิเลสธมฺมานํ สมติกฺกเมน อธิคนฺตพฺพา โวทานธมฺมา วิยาติ โยชนาฯ **ภาวนา** นาม ติวิธา ฌานภาวนา, วิปสฺสนาภาวนา, มคฺคภาวนาติฯ ตาสุ มคฺคภาวนาย คหิตาย วิปสฺสนาภาวนา คหิตา เอว โหตีติ ตํ อนามสิตฺวา อิตรา เทฺว เอว คหิตาฯ ตถาปิ ‘‘ภาวนาภาคิยสฺส สุตฺตสฺส ปฎินิสฺสคฺคายา’’ติ วุเตฺต กึ สเพฺพน สพฺพํ อเสกฺขสฺส ฌานภาวนาปิ ปฎินิสฺสฎฺฐาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา ปาฬิยํ **“อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถ**”นฺติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“อเสกฺขธเมฺมสุ อุปฺปเนฺนสุ มคฺคภาวนากิจฺจํ นาม นตฺถี**”ติ วตฺวา **“ฌานภาวนาปิ ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถา เอวา**”ติ อาหฯ

เอกํ เอว ภวพีชํ ปฎิสนฺธิวิญฺญาณํ **เอกพีชํ,** ตํ อสฺส อตฺถีติ **เอกพีชีฯ สนฺธาวิตฺวา** สมาคนฺตฺวา, นิพฺพตฺตนวเสน อุปคนฺตฺวาติ อโตฺถฯ **สํสริตฺวา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ กุลํ กุลํ คจฺฉตีติ **โกลํโกโล**ฯ ปุริมปเท อนุนาสิกโลปํ อกตฺวา นิเทฺทโสฯ

เตสํ โสตาปนฺนานํฯ **เอตํ ปเภท**นฺติ เอกพีชิอาทิวิภาคํฯ ปุริมภวสิทฺธํ วิวฎฺฎูปนิสฺสยปุญฺญกมฺมํ อิธ **ปุพฺพเหตุ** นามฯ โย ‘‘กตปุญฺญตา’’ติ วุจฺจติ, โส ปฐมมเคฺค สาธิเต จริตตฺถตาย วิปกฺกวิปากํ วิย กมฺมํ อุปริมมคฺคานํ อุปนิสฺสโย น สิยาติ อธิปฺปาเยนาห **“อุปริ…เป…. อาปชฺชตี**”ติฯ **ติณฺณํ มคฺคานํ นิรตฺถกตา อาปชฺชติ** ปฐมมเคฺคเนว เตหิ กาตพฺพกิจฺจสฺส สาธิตตฺตาฯ **ปฐมมเคฺค…เป…. อาปชฺชตี**ติ อนุปฺปเนฺนสฺส อตฺถกิริยาสมฺภวโตฯ เอวํ ติณฺณํ

วาทานํ ยุตฺติอภาวํ ทเสฺสตฺวา จตุตฺถวาโท เอเวตฺถ ยุตฺโตติ ทเสฺสนฺโต อาห **“วิปสฺสนา... เป.... ยุชฺชตี”**ติฯ **“สเจ หี”**ติอาทินา ตํ ยุตฺตึ วิภาเวติฯ วิมุตฺติปริปาจนียานํ ธมฺมานํ ปริปกฺกตาย อินฺทฺริยานํ ติกฺขตาย ญาณสฺส วิสทตาย วิปสฺสนาย พลวภาโว เวทิตโพฺพฯ โส หิ โวมิสฺสกนเยน สํสรณโก อิธาธิเปฺปโต ‘‘เทเว เจว มานุเส จ สนฺธาวิตฺวา’’ติ วุตฺตตฺตาฯ อิธ กามภเว ฐิโต **อิธฏฺฐโก**ฯ มนุสฺสเทวโลกูปปชฺชนโต โอกาเรน **โวกิโณฺณ**ฯ อริยสาวกสฺส ตํตํสตฺตนิกายุปปตฺติ ตสฺส ตสฺส โสธนสทิสํ กิเลสมลาทิอนตฺถาปนยนโตติ อาห **“ฉ เทวโลเก โสเธตฺวา”**ติฯ **“อกนิเฏฺฐ ฐตฺวา”**ติ เอเตน เหฏฺฐาพฺรหฺมโลกโสธนํ วุตฺตเมวาติ เวทิตพฺพํฯ

สทฺธํ ธุรํ กตฺวาติ สทฺธํ ธุรํ เชฏฺฐกํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวาฯ สทฺธาย อนุสฺสติ ปฏิปตฺติ, สทฺธํ วา ปุพฺพภาคิยํ อนุสฺสติ, สทฺธาย วา อนุสรณสีโลติ **สทฺธานุสารี**ฯ **ธมฺมานุสารี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ธโมฺม**ติ ปเนตฺถ ปญฺญา เวทิตพฺพาฯ สทฺทหโนฺต วิมุโตฺตติ **สทฺธาวิมุโตฺต**ฯ ยทิปิ สพฺพถา อวิมุโตฺต, สทฺธามเตฺตน ปน วิมุโตฺตติ อโตฺถฯ สทฺธาย วา อธิมุโตฺตติ **สทฺธาวิมุโตฺต**ฯ **วุตฺตนเยนา**ติ อุปริมคฺควิปสฺสนาย พลวมนฺทมนฺทตรภาเวนฯ ทิฏฺฐิยา ปโตฺตติ **ทิฏฺฐิปฺปโตฺต,** จตุสจฺจทสฺสนสงฺขาตาย ทิฏฺฐิยา นิโรธปฺปโตฺตติ อโตฺถฯ ทิฏฺฐนฺตํ วา ปโตฺตติ **ทิฏฺฐิปฺปโตฺต,** ทสฺสนสงฺขาตสฺส โสตาปตฺติมคฺคญาณสฺส อนนฺตรปฺปวโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ ปฐมผลโต ปฏฺฐาย หิ ยาว อคฺคมคฺคา ทิฏฺฐิปฺปตฺตาติฯ **อิทนฺ**ติ ยถาวุตฺตโสตาปนฺนานํ สทฺธาวิมุตฺตทิฏฺฐิปฺปตฺตตาวจนํ ฯ **อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานนฺ**ติ จตโสฺส รูปาวจรสมาปตฺติโย, จตโสฺส อรูปาวจรสมาปตฺติโยติ **อฏฺฐ วิโมกฺขา,** เตสํฯ

ผุฏฺฐนฺตํ สจฺฉิกโรตีติ **กายสกฺขี,** ผุฏฺฐานํ อโนฺต **ผุฏฺฐโนฺต,** ผุฏฺฐานํ อรูปชฺฌานานํ อนนฺตโร กาโลติ อธิปฺปาโยฯ อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํ, ผุฏฺฐานนฺตรกาลเมว สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรตีติ วุตฺตํ โหติ, ‘‘วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๗๐) วิย วา ภาวนปุํสกนฺติ เอตํ ทฏฺฐพฺพํฯ โย หิ อรูปชฺฌาเนน รูปกายโต, นามกาเยกเทสโต จ วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน วิมุโตฺต, เตน นิโรธสงฺขาโต วิโมโกฺข อาโลจิโต ปกาสิโต วิย โหติ, น กาเยน สจฺฉิกโต, นิโรธํ ปน อารมฺมณํ กตฺวา เอกเจฺจสุ อาสเวสุ เขปิเตสุ เตน โส สจฺฉิกโต โหติฯ ตสฺมา โส สจฺฉิกาตพฺพํ นิโรธํ ยถาอาโลจิตํ นามกาเยน สจฺฉิกโรตีติ **“กายสกฺขี”**ติ วุจฺจติ, น ตุ วิมุโตฺต เอกจฺจานํ เอว อาสวานํ อปริกฺขีณตฺตาฯ

อเภเทนาติ อนฺตราปรินิพฺพายิอาทิเภเทน วินาฯ ‘‘อเภเทนา’’ติ จ อิทํ ‘‘สทฺธาวิมุตฺตทิฏฺฐิปฺปตฺตกายสกฺขิโน’’ติ อิธาปิ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ ยเถว หิ อนฺตราปรินิพฺพายิอาทิเภทานามสเนเนว เอโก อนาคามี โหติ, เอวํ ยถาวุตฺตเภทอามสเนเนว สทฺธาวิมุโตฺต, ทิฏฺฐิปฺปโตฺต, กายสกฺขีติ ตโย อนาคามิโน โหนฺติฯ อยญฺจ อนาคามิโน ตาทิสมวตฺถาเภทํ คเหตฺวา คณนา กตาติ เวทิตพฺพํฯ **“อวิหาทีสู”**ติอาทิ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปญฺญาย เอว วิมุโตฺต, น เจโตวิมุตฺติภูเตน สาติสเยน สมาธินาปีติ **ปญฺญาวิมุโตฺต**ฯ **อุภโตภาควิมุโตฺต**ติ อุโภหิ ภาเคหิ อุภโตภาคโต วิมุโตฺตฯ กิเลสานํ วิกฺขมฺภนสมุจฺฉิเนฺนหิ รูปกายนามกายโต วิมุโตฺตติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“วิกฺขมฺภน...เป.... วิมุโตฺต นามา”**ติ อาหฯ อรูปสมาปตฺติยา รูปกายโต, อคฺคมเคฺคน อรูปกายโต วิมุตฺตํฯ ยถาห –

> ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, เอกโจฺจ ปุคฺคโล เย เต สนฺตา วิโมกฺขา อติกฺกมฺม รูเป อารุปฺปา, เต กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติ, อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ปุคฺคโล อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๘๒)ฯ

ยํ ปน **มหานิทานสุเตฺต** ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทิเก (ที. นิ. ๒.๑๒๙) นิโรธสมาปตฺติ อเนฺต อฏฺฐ วิโมเกฺข วตฺวา –

> ‘‘ยโต โข, อานนฺท, ภิกฺขุ อิเม อฏฺฐ วิโมเกฺข อนุโลมมฺปิ สมาปชฺชติ…เป.… อยํ วุจฺจตานนฺท, ภิกฺขุ อุภโตภาควิมุโตฺต, อิมาย จ, อานนฺท, อุภโตภาควิมุตฺติยา อญฺญา อุภโตภาควิมุตฺติ อุตฺตริตรา วา ปณีตตรา วา นตฺถี’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๓๐) –

วุตฺตํ, ตํ อุภโตภาควิมุตฺตเสฏฺฐวเสน วุตฺตํฯ ตตฺถ ยสฺมา อารุปฺปสมาปตฺตีสุ เอกายปิ รูปกาโย วิกฺขมฺภิโต เอว นาม โหติ, ตสฺมา จตุนฺนํ อารุปฺปสมาปตฺตีนํ, นิโรธสมาปตฺติยา จ ลาภีนํ วเสน ปญฺจ อุภโตภาควิมุตฺตา เวทิตพฺพาฯ เอส นโย **กายสกฺขิมฺหิ**ปิฯ อฏฺฐวิโมเกฺขกเทเสปิ หิ อฏฺฐวิโมกฺขสมญฺญา ยถา ‘‘โลเก สตฺตา’’ติฯ

เตรสสุ สีเสสุ ปลิโพธสีสาทีนิ, ปวตฺตสีสญฺจ ปริยาทิยิตพฺพานิ, อธิโมกฺขสีสาทีนิ ปริยาทกานิ, **โคจรสีสํ** ปริยาทกผลํฯ ตญฺหิ วิสยชฺฌตฺตํ ผลํ, **วิโมโกฺข** ปริยาทกสฺส มคฺคสฺส, ผลสฺส จ อารมฺมณํฯ **สงฺขารสีสํ** สงฺขารวิเวกภูโต นิโรโธติ ปริยาทิยิตพฺพานํ, ปริยาทกผลานญฺจ สห วิสยสํสิทฺธิทสฺสเนน สมสีสิภาวํ ทเสฺสตุํ **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๑.๘๗) เตรส สีสานิ วุตฺตานิฯ อิธ ปน ‘‘ยสฺส ปุคฺคลสฺส อปุพฺพํ อจริมํ อาสวปริยาทานญฺจ โหติ ชีวิตปริยาทานญฺจา’’ติ (ปุ. ป. ๑๖) **ปุคฺคลปญฺญตฺติยํ** อาคตตฺตา เตสุ กิเลสปวตฺตสีสานํ เอว วเสน โยชนํ กโรเนฺต **‘‘กิเลสสีส’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปวตฺตสีสมฺปิ มโคฺค ปวตฺติโต วุฏฺฐหเนฺต จุติโต อุทฺธํ อปฺปวตฺติกรเณน ยทิปิ ปริยาทิยติ, ยาว ปน จุติ, ตาว ปวตฺติสมฺภวโต **‘‘ปวตฺตสีสํ ชีวิตินฺทฺริยํ จุติจิตฺตํ ปริยาทิยตี’’**ติ อาหฯ

กิเลสปริยาทาเนน อตฺตโน อนนฺตรํ วิย นิปฺผาเทตพฺพา, ปจฺจเวกฺขณวารา จ กิเลสปริยาทานเสฺสว วาราติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติฯ ‘‘วิมุตฺตสฺมิํ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๗๘; สํ. นิ. ๓.๑๒, ๑๔) หิ วจนโต ปจฺจเวกฺขณปริสมาปเนน กิเลสปริยาทานํ สมาปิตํ นาม โหติฯ ตํ ปน ปริสมาปนํ ยทิ จุติจิเตฺตน โหติ, เตเนว ชีวิตปริสมาปนญฺจ โหตีติ อิมาย วารจุติสมตาย กิเลสปริยาทานชีวิตปริยาทานานํ อปุพฺพาจริมตา โหตีติ อาห **‘‘วารสมตายา’’**ติฯ **ภวงฺคํ โอตริตฺวา ปรินิพฺพายโต**ติ เอตฺถ ปรินิพฺพานจิตฺตเมว ภโวฺคตฺตรณภาเวน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

จริตนฺติ จริตา กายวจีมนปฺปวตฺติฯ เอตฺถ จ เยน ราคาธิกภาเวน ปุคฺคโล ‘‘ราคจริโต’’ติ ลกฺขียติ, ตยิทํ ลกฺขณํฯ เตนาห **‘‘ราคชฺฌาสโย ราคาธิโกติ อโตฺถ’’**ติ, เตน อปฺปหีนภาเวน สนฺตาเน ถามคตสฺส ราคสฺส พลภาโว ลกฺขียตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอเสว นโย เสเสสุปิฯ

สีลวเนฺตหีติ อาทิสทฺทสฺส โลปํ กตฺวา นิเทฺทโส กโตติ ทเสฺสเนฺต อาห **‘‘สีลวนฺตาทีหี’’**ติฯ **อาทิ**สเทฺทน ทายกาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

อารมฺมณภูตา เญยฺยยนฺติ อารมฺมณภูตาว เญยฺยํฯ

ปุถุชฺชนภูมิอาทีสูติ ปุถุชฺชนเสกฺขาเสกฺขภูมีสุฯ ตตฺถ ปุถุชฺชนภูมิวเสน สํวโร, เสกฺขภูมิวเสน ปหานภาวนา, อเสกฺขภูมิวเสน สจฺฉิกิริยา, ปุถุชฺชนภูมิเสกฺขภูมิวเสน วา ยถารหํ สํวรปหานภาวนาฯ ปุพฺพภาคิยา หิ สํวรปหานภาวนา ปุถุชฺชนสฺส สมฺภวนฺติ, อิตรา เสกฺขสฺส, อเสกฺขภูมิวเสน สจฺฉิกิริยาฯ **นยโต ทสฺสิต**นฺติ ‘‘ยํ, ภิกฺขเว, มยา ‘อิทํ น กปฺปตี’ติ

อปฺปฏิกุขิตฺตํ, ตํ เจ กปฺปิยํ อนุโลเมติ, อกปฺปิยํ ปฏิพาหติ, ตํ โว กปฺปตี’’ติอาทินา (มหาว. ๓๐๕) นยทสฺสนวเสน ปกาสิตํฯ **สราคาทิสํวตฺตน**นฺติ สราคาทิภาวาย สํวตฺตนํฯ

อญฺญมญฺญํ สํสคฺคโตติ ‘‘สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจา’’ติอาทินา สํกิเลสภาคิยาทีนํ ปทานํ อญฺญมญฺญสํสคฺคโตฯ **อเนกวิโธ**ติ ทฺวาทสวิโธ ยาว ทฺวานวุตาธิกจตุสหสฺสวิโธปิ อเนกปฺปกาโรฯ **โลกิยสตฺตาธิฏฺฐานาทิสํสคฺคโต**ติ **อาทิ**สเทฺทน โลกิยํ ญาณํ, โลกุตฺตรํ ญาณํ, โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจ ญาณํ, โลกิยํ เญยฺยํ, โลกุตฺตรํ เญยฺยํ, โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจ เญยฺยํ, โลกิยํ ญาณญฺจ เญยฺยญฺจ, โลกุตฺตรํ ญาณญฺจ เญยฺยญฺจ, โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจ ญาณญฺจ เญยฺยญฺจาติอาทิโก สมฺภวโนฺต ปฏฺฐานเภโท สงฺคหิโตฯ **อุภยตฺถา**ติ สํกิเลสภาคิยาทิเก, โลกิยาทิเก จฯ **ยถารห**นฺติ โย โย สํสคฺควเสน โยชนํ อรหติ, โส โส ธมฺโมฯ สมฺภวาวิโรเธเนว หิ โยชนาฯ น หิ ‘‘โลกิยํ นิเพฺพธภาคิย’’นฺติอาทินา โยชนา สมฺภวติฯ

ตีสุ ปิฏเกสุ ลพฺภมานสฺสาติ ติโสฺส สงฺคีติโย อารุเฬฺห เตปิฏเก พุทฺธวจเน อุปลพฺภมานสฺส วิชฺชมานสฺส, เอเตน น เกวลํ สงฺคโห เอว ยถาวุตฺตเภทานํ ปฏฺฐานภาคานํ นิทฺธารณาย การณํ, อถ โข ปาฬิยํ ทสฺสนญฺจาติ วิภาเวติฯ เตนาห **‘‘ยํ ทิสฺสติ ตาสุ ตาสุ ภูมีสู’’**ติฯ **‘‘เตเนว หี’’**ติอาทินา ยถาวุตฺตสฺส อตฺถสฺส ปาฐานุคมํ ทเสฺสติฯ

สาสนปฏฺฐานวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนกถาวณฺณนา

สทฺธมฺมาวตรฏฺฐาเนติ เทสนฺตรโต อาคนฺตฺวา สทฺธมฺมสฺส อวตรโณกาสภูเต สทฺธมฺมสฺสวนธารณปริจยปริปุจฺฉามนสิการพหุลานํ นิวาสฏฺฐานตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ, อตฺตโน วาสนฺตาเน ปริยตฺติสทฺธมฺมสฺส อนุปฺปเวสนฏฺฐานตาย เอวํ วุตฺตํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

เนตฺติอฏฺฐกถาย ลีนตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เนตฺติปฺปกรณ-ฏีกา นิฏฺฐิตาฯ